

Antonio SANDU

ELEMENTE DE SOCIOLOGIE

**Sociologie generală. Sociologie juridică.
Metodologia cercetării sociale**

Volumul de față se dorește a fi o introducere în cunoașterea socialului dintr-o perspectivă transdisciplinară. Vom aduce în atenția cititorului în principal o perspectivă sociologică și sociojuridică, asupra unor fenomene precum: instituțiile sociale, procesul de socializare, dinamica status-rol, grupurile sociale și calitatea vieții. Intenția acestui volum este una didactică.

Publicul țintă al volumului îl constituie în principal studenții profilurilor și specializărilor sociale și umaniste, juridice și medicale. Volumul poate fi de real interes pentru orice persoană care abordează problematica câmpului social, atât din perspectiva cunoașterii socialului, cât și din cea a acțiunii sociale.

ISBN 978-606-8571-27-0

www.tritonic.ro/ebooks
www.tritonic.ro/blog
www.tritonic.ro

t...
TRITONIC

Foto copertă © Micolo / Dreamstime.com

ELEMENTE DE SOCIOLOGIE

Antonio SANDU

t...
TRITONIC

sociologie

Antonio SANDU

ELEMENTE DE SOCIOLOGIE

**Sociologie generală. Sociologie juridică.
Metodologia cercetării sociale**

TRITONIC

ELEMENTE DE SOCIOLOGIE

Antonio Sandu
Elemente de sociologie

Copyright © Antonio Sandu
Copyright © TRITONIC 2014 pentru ediția prezentă.

Toate drepturile rezervate, inclusiv dreptul de a reproduce fragmente din carte.

TRITONIC
Str. Coacăzilor nr. 5, București
e-mail: editura@triton.ro
www.triton.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SANDU, ANTONIO
Elemente de sociologie / Antonio Sandu
Tritonic, 2014
ISBN: 978-606-8571-27-0

Coperta: ALEXANDRA BARDAN
Redactor: BOGDAN HRIB
Tehnoredactor: DAN MUȘA
Comanda nr. 02 / ianuarie 2014
Bun de tipar: ianuarie 2014
Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări, fără acordul scris al editorului, este strict interzisă și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

Antonio Sandu

ELEMENTE DE SOCIOLOGIE

**SOCIOLOGIE GENERALĂ. SOCIOLOGIE JURIDICĂ.
METODOLOGIA CERCETĂRII SOCIALE**

Cuprins

O introducere în cunoașterea socialului	7
Elemente de sociologie	8
Relația dintre sociologie și științele sociale	13
Ramuri ale sociologiei	16
Auguste Comte și geneza sociologiei ca știință	19
Sociologia comprehensivă	20
Instituții sociale	22
Tipuri de instituții	26
Instituții sociale totale	30
 Puterea	 35
Construcția socială a realității	41
O abordare social construcționistă a teoriei contractului social	43
Normativitatea juridică și morală.	
O abordare postpozitivistă	48
 Societatea	 55
Structuralismul	55
Structuri sociale	57
Dinamica status-rol	63
Funcții sociale	71
Încrederea și societatea de risc	73

Procesul de socializare	79
Ereditatea ca premisă a proceselor socializante	81
Socializarea primară	87
Socializarea secundară	90
Elemente de sociologia grupurilor	97
Elemente de sociologia devianței și marginalizare	103
Marginalizare și excludere	103
Devianța	109
Delincvența	113
Teorii explicative ale comportamentului deviant	114
Sancțiunea	117
Calitatea vieții și construcția politicilor publice	125
Politicile publice și calitatea vieții	125
Calitatea vieții și bunăstarea subiectivă	126
Determinanți sociali ai calității vieții	128
Educația ca determinant social al stării de sănătate	130
Vulnerabilitatea socială și calitatea vieții	131
Instrumente de măsurare a calității vieții	134
Construcția politicilor publice	137
Elemente de metodologia cercetării sociale	143
Metodologia cantitativă în științele sociale	146
Metodologia cercetării calitative	153
Bibliografie	167

O introducere în cunoașterea socialului

Volumul de față se dorește a fi o introducere în cunoașterea socialului dintr-o perspectivă transdisciplinară. Vom aduce în atenția cititorului în principal o perspectivă sociologică și sociojuridică, asupra unor fenomene precum: instituțiile sociale, procesul de socializare, dinamica status-rol, grupurile sociale și calitatea vieții. Intenția acestui volum este una didactică. În cuprinsul volumului au fost sintetizate o serie de prelegeri din domeniul sociologiei generale, sociologiei juridice, filosofiei sociale, sociologiei medicale, predate de autorul volumului în cadrul Universității “Ștefan cel Mare” din Suceava, a Universității de Medicină și Farmacie “Grigore T. Popa” din Iași, precum și a Universității “Mihail Kogălniceanu” din Iași. Au fost de asemenea incluse o serie de rezultate ale cercetărilor sociale ale autorului, mai ales partea teoretică a acestora, precum și sinteza unor rezultate semnificative ale respectivelor cercetări. Acestea au fost incluse atât ca exemple metodologice, cât și ca susțineri empirice ale unor paradigme teoretice prezentate în cuprinsul volumului. Fragmentele preluate din publicații anterioare ale autorului au fost adaptate specificului acestui volum fiind totodată menționată sursa originală a acestora. Volumul este rezultatul unei

sinteze teoretice desfășurate pe parcursul ultimilor patru ani de zile.

Publicul țintă al volumului îl constituie în principal studenții profilurilor și specializărilor sociale și umaniste, juridice și medicale. Volumul poate fi de real interes pentru orice persoană care abordează problematica câmpului social, atât din perspectiva cunoașterii socialului, cât și din cea a acțiunii sociale.

În tratarea tematicii socialului am privilegiat paradigma social – construcționistă și cea postmodernă, conform căreia, realitatea socială așa cum aceasta apare actorului social, este rezultatul unui proces de negociere colectivă între membrii comunității interpretative a sensului pe care aceștia îl atribuie diferitelor aspecte ale relațiilor sociale¹.

Elemente de sociologie

Termenul de *sociologie* își are originea în cuvântul latinesc „socius“, având sensul de *societate* și în cel grecesc „logos“ care semnifică *știință*. Într-o primă aproximare, sociologia este știința despre social.

Sociologia face parte dintre *științele comportamentului* uman, studiind interacțiunile sociale, *faptele sociale*, *acțiunile* sociale, *procesele sociale*, și *relațiile dintre indivizi*. Psihologia studiază la rândul său, comportamentul uman din perspectiva subiectului și a trăsăturilor sale de personalitate a motivațiilor acestuia, etc. Obiectul de studiu al Sociologiei ca știință

¹ Pentru o clarificare a perspectivei social construcționiste adoptate de autor a se vedea Sandu, A., (2012). *Social –Constructionist Epistemology.A Transmodern Overview*, Editura Lap Lambert, Saarbrücken Germany.

îl constituie procesele care au loc în societate și regulile după care se desfășoară aceste procese sociale. În cadrul analizei proceselor sociale sunt evidențiate interacțiunile dintre indivizi, asocierea acestora în grupuri, constituirea și funcționarea comunităților umane, instituțiile sociale și viața socială în general.

Primul care a utilizat și definit termenul sociologie a fost Auguste Comte, în 1922, anterior el utilizând conceptele de filosofie pozitivă și respectiv fizică socială pentru a defini viitoarea știință.

Max Weber a definit sociologia ca știință a acțiunii sociale.

Pentru George Gurvitch, obiectul de studiu al sociologiei îl constituie fenomenele sociale totale.

Alte definiții ale sociologiei vizează obiectul acesteia, și anume existența socială, structura socială, studiul vieții sociale, a fenomenelor comunicaționale, etc. Schifirneț (2012) definește sociologia ca știința dedicată explicării și înțelegerii structurii și funcționării realității sociale. Societatea umană este studiată sub diverse aspecte de o serie întreagă de alte științe denumite împreună științe sociale printre care amintim: psihologia, economia, științele politice, științele comunicării, științele administrative și cele juridice. Alături de acestea, în studiul socialului intervin cercetările antropologice, culturologice, precum și o serie de științe umaniste, dintre care cele mai apropiate de domeniul socialului sunt științele istorice și filosofia socială și politică. Între acestea din urmă și sociologia propriu-zisă există largi zone de convergență. Acestea vizează obiectul cercetării - societatea în ansamblul ei, și metodele utilizate în special a celor calitative bazate pe hermeneutică.

Cercetarea socială în zilele noastre are mai curând un caracter inter și transdisciplinar cuprinzând perspective diferite, dar convergente asupra realității sociale.

În sens larg, sociologia este privită ca o știință despre social, înțeles ca formă generală de existență a vieții umane. Este analizată societatea globală, împreună cu subsistemele acesteia, atât sub aspectul organizării acestora cât și a dinamicii subsistemelor constitutive. În sens restrâns, se afirmă existența unei distincții principiale între sociologie și celelalte științe sociale, conform căreia sociologia studiază formele sociale ale activității umane, în timp ce conținuturile acesteia reprezintă obiectul diferitelor științe sociale particulare (Bulgaru, 2003).

Particularitățile cercetărilor sociologice vizează investigarea caracteristicile generale și abstracte ale comportamentului social, sociologia menținându-se într-un nivel de generalizare și abstractizare cât mai înalt cu putință. Distincția teoretic-empiric este în opinia noastră mai degrabă relativă, întrucât cunoașterea teoretică și cunoașterea empirică nu pot fi total separate în același grad în care se realizează în științele exacte. Perspectiva teoretică infuzează datele cu conținut de cunoaștere, iar datele restructurează teoria.

La modul general, vorbim despre o dimensiune teoretică, ce vizează construirea unor metamodele bazate pe caracteristici abstracte ale socialului precum și una empirică ce vizează descrierea sistematică a realității sociale, prin colectarea de date cu caracter empiric, referitoare la fenomenul social studiat (Bulgaru, 2003).

Cunoașterea socialului se realizează într-o manieră analitico-empirică, dar și într-una sintetică, în scopul elaborării

unor legitați care să facă posibilă înțelegerea societății, a instituțiilor și fenomenelor sociale, cu un grad cât mai înalt de generalitate.

Încă de la fondarea sociologiei ca știință, aceasta s-a dorit a fi infuzată de o serie de principii epistemologice:

- *realismului*, conform căruia lumea externă este independentă de observația noastră;
- *cognoscibilității raționale*, conform căruia lumea socială poate fi cunoscută cu ajutorul unor instrumente empirico-teoretice;
- *determinismului*, conform căruia există o cauzalitate între fenomenele lumii sociale și această cauzalitate poate fi identificată.

Sociologia studiază comportamentul uman colectiv, din perspectiva determinantilor acestuia, a dezvoltării organizațiilor și instituțiilor sociale. În calitatea sa de știință socială, sociologia investighează critic, atât teoretic cât și empiric, diversele forme ale acțiunii, faptelor sau fenomenelor sociale. Rezultatele investigațiilor sociologice se doresc a fi nu doar o permanentă rafinare a cunoștințelor teoretice cu privire la realitatea socială, cât mai ales o fundamentare deopotrivă teoretică și empirică a politicilor sociale, și a intervenției sociale. Aceasta din urmă este înțeleasă atât ca asistență socială oferită diverselor categorii de populații vulnerabile, cât și ca intervenție în comunitate, în organizații, etc.

Distincția între cunoscător și obiectul de cunoscut fundamentează epistemologia clasică pe baza conceptului de *obiectivitate* și a axiomei conform căreia, *Universul atât cel fizic cât și cel social, este obiectiv, cognoscibil și independent de cunoscător*. Substratul cultural al evoluției științei în Europa

l-a constituit viziunea creștină a omului creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (Zajonc, 2006). Mintea omului – asemănătoare cu aceea a lui Dumnezeu – este rațională și pe deplin capabilă de a înțelege natura exterioară ființei umane (Sandu, 2011). Această premisă a făcut ca știința occidentală să se orienteze asupra exteriorității naturii, pe care să o cerceteze prin observație, și să o explice prin modele matematice. Credința în existența unor legi obiective are ca presupuziție fondatoare concepția că există o ordine atât în natură, cât și în societate. Organizațiile și instituțiile sociale sunt rezultatele interacțiunilor dintre modelele mentale ale indivizilor care le compun. Obiectivitatea unei organizații sau instituții este dată de corelarea unor realități subiective (Sandu, 2011). Cercetarea unei organizații și schimbarea la nivelul acesteia sunt simultane.

Realitatea socială poate fi gândită ca un text ce trebuie în permanență reinterpretat.

Atunci când membrii unei comunități interpretative definesc o situație ca fiind reală, aceasta devine constrângătoare ca o consecință a acceptării ei, ca fiind reală. La nivelul realității sociale harta, adică imaginea noastră despre realitatea socială precede teritoriul, adică creează realitatea însăși (Cojocar, 2005).

Aceasta este înțelegerea construcționistă a constituirii realității sociale, sub forma unui pact interpretativ asupra semnificațiilor fenomenelor sociale.

“Universul – nota profesorul Ștefan Celmare (2006) – este un întreg interconectat, în care nici o parte nu este mai fundamentală decât alta, încât proprietățile oricărei părți sunt dependente de cele ale celorlalte” Interconectabilitatea a dus

la o nouă paradigmă holistă, premisă transformărilor sociale care au loc în prezent, caracterizate prin termenul de globalizare.

Relația dintre sociologie și științele sociale

Relația dintre filosofia socială și sociologie este una de natură istorică, sociologia însăși avându-și originea în gândirea socială. Sociologia păstrează de la aceasta, tentația universalului, aceea de a explica funcționarea întregului câmp social pe baza unei serii de legități ce pot fi cunoscute și explicate rațional. Epistemologia socială, ca largă zonă de reflecție metateoretică, permite transparența la cunoaștere a sociologiei și comunicarea vie dintre aceasta și celelalte sfere științifice ale cunoașterii socialului. Reflecția epistemologică este parte atât a sociologiei, ca dimensiune metateoretică a acesteia, dar și din filosofia cunoașterii socialului, zonă care îi garantează convergența cu celelalte științe și forme ale cunoașterii sociale.

Larga întrepătrundere între filosofia socială și sociologie nu duce la diluarea epistemică a acesteia, ci mai degrabă la o plus - valoare cognitivă de care ambele discipline beneficiază. Reflecția asupra semnificației socialului, a însăși realității acestuia, face ca cele două sfere ale cunoașterii să fie transparente una față de cealaltă și astfel perspective metateoretice, venind din sfera filosofiei, să infuzeze cercetarea empirică și reciproc datele empirice să ridice câmpuri problematice noi în zona reflecției teoretice.

În raport cu științele economice există de asemenea o transparență cognitivă. Sociologia nu poate ignora econo-

micul ca instanță de explicitare a comportamentului uman. Motivația economică rămâne una dintre cele mai importante mecanisme de ghidare a comportamentului și a acțiunii sociale a indivizilor. Înțelegerea resorturilor economice nu doar facilitează explicația socială, ci permite proiectarea acțiunii sociale, latura pragmatică a cunoașterii socialului. Sfera managerială, și mai ales managementul resurselor umane, este o zonă privilegiată de interferență între domeniul economicului și cel al socialului în studierea comportamentului organizațional și leadershipului.

Cu științele politice, sociologia se întâlnește în zona explicării comportamentului civic și politic. Sociologia politică, și mai ales cea electorală, constituie un instrument puternic de programare a acțiunilor politice și de verificare a impactului mesajului politic, etc. Decizia politică în sine are la bază evaluarea impactului social al politicilor publice și nevoii sociale, așa cum rezultă din diversele diagnoze sociale.

Cu domeniul psihologiei, sociologia împarte aria studiului compartamentului. În mod tradițional, distincția dintre cele două științe având ca obiect comportamentul uman este aceea că în timp ce psihologia vizează în general individualul, sociologia privilegiază comportamentul colectiv.

Profesorul Liviu Druguș (2011) arată că, ar trebui să se redefinească sferele științelor sociale, incluzând sociologia, economia, științele politice și etice, formulându-se un cadru nou de înțelegere și explicare a acțiunilor umane dintr-o perspectivă etică. Etica ar putea fi o astfel de intersecție între politic și economic, un continuu echilibru între consecințe și intenții (Aristotel, 1998). Autorul formulează, citându-l pe Bart Engelen, ideea unui continuum între științele politice,

economice și etică. Simultaneitatea între viziunea teleologică și cea instrumentală generează o viziune etică în lipsa căreia apare criza și sărăcia. Distanțându-se de Bart Engelen, Liviu Druguș arată că în realitate continuumul nu ar trebui să fie limitat la economic, politic și etic, ci ar trebui mai degrabă gândit un continuum al semnificării rezultatelor numit „end means continuum”. Liviu Druguș (2011) insistă asupra extinderii acestui continuum asupra sferei sociale. Științele sociale sunt venite să înțeleagă ființa umană în dimensiunile sale integrale. În timp ce Liviu Druguș argumentează ideea continuității dintre economic, politic și etic, acesta respinge ca nelegitimă, existența unui câmp de cercetare particular al psihologiei sociale. În opinia noastră acest continuum transdisciplinar ar trebui să conțină referiri la toate sferile cunoașterii integrative a ființei umane, incluzând aici sociologia care urmărește explicitarea acțiunii colective dar și științele juridice care descriu cadrul particular care limitează acțiunea socială.

În ceea ce privește psihologia socială aceasta se circumscrie aceluiași referențial epistemologic ca și sociologia, având același arsenal metodologic. Diferența ar putea consta în abordarea dinspre individ spre social, în cazul psihologiei sociale, și dinspre social spre individ, în cazul sociologiei.

Sociologia contemporană ca și celelalte științe sociale, nu mai poate explica realitatea socială exclusiv în cadre restrânse strict disciplinare. Cercetătorii din toate domeniile preocupate de înțelegerea socialului au împrumutat metodologii, abordări teoretice și construcții paradigmatică din celelalte sfere ale cunoașterii socialului, făcând granițele dintre domeniile de cercetare particulare să fie mai volatile ca niciodată.

Prin volumul “Transdisciplinaritatea” (1999), Basarab Nicolescu deschide calea unei construcții culturale bazate pe cooperare în cunoaștere, pe depășirea frontierelor dintre ramurile științei. Nivelurile de realitate sunt coerente, permițând transferul de informații de la un nivel la altul. Coerența nivelurilor de realitate se oprește în nivelurile extreme. Unificarea lumii se realizează printr-o “zonă de non rezistență” (Sandu, 2012e). Obiectul cercetărilor transdisciplinare este constituit tocmai din „ansamblul nivelurilor de realitate și zona sa complementară de nonrezistență” (Nicolescu, 2007). Deschiderea sistemică propusă de transdisciplinaritate (Sandu, 2012e) pornește de la ideea dezvoltării integrale a ființei umane atât în mod personal, cât și social, cultural și spiritual.

Ramuri ale sociologiei

Sociologia și-a diversificat în timp obiectul de cercetare, apărând ramuri particulare ale acesteia fiind identificate prin obiecte de cercetare diferite în funcție de sfera particulară a realității sociale.

Floare Chișea (2006) arată că pe lângă sociologia generală, care studiază instituțiile sociale, funcționează o serie de discipline sociologice orientate spre studiul fenomenelor și proceselor intra și interpersonale, și a diverselor categorii de fenomene sociale. Diferențierea largă a fenomenelor și proceselor studiate constituie punctul de plecare a diferențierii disciplinelor sociologice (Chișea, 2006).

În continuare vom prezenta câteva dintre ramurile sociologiei din perspectiva instituțiilor și fenomenelor particu-

lare investigate. Obiectul tradițional de studiu al sociologiei vizează fenomene precum: stratificarea socială, fenomenele socio-religioase inclusiv cele legate de secularizare și instituționalizare, fenomenele sociale legate de instituțiile juridice, și fenomenele de devianță, etc. Alături de subiectele tradiționale ale sociologiei în ultimii ani au apărut preocupări referitoare la fenomenele sociale corelate cu starea de sănătate și instituțiile medicale, armata și instituțiile militare, protecția mediului, dezvoltarea cunoașterii.

Antropologia culturală, împreună cu *sociologia culturii* și *studiile culturale*, studiază influența culturii asupra comportamentului și acțiunii individuale sau sociale. Antropologia socială și culturală privilegiază metodologia calitativă de tip hermeneutic în locul celei cantitativiste. Înțelegerea fenomenului social primează în fața descrierii acestuia. Impactul contextului este deosebit de important pentru înțelegerea semnificațiilor comportamentelor colective și a diferitelor artefacte culturale.

Sociologia educației analizează impactul instituțiilor și practicilor educaționale asupra structurilor și fenomenelor sociale.

Sociologia familiei, genului și sexualității, cuprinde o serie de ramuri și subdomenii ale sociologiei ce studiază familia ca instituție socială și instanță de socializare. În ultima vreme în cadrul sociologiei familiei au apărut preocupări referitoare la problematica de gen, la condiția socială a masculinității și feminității, diferențierea de rol dintre bărbat și femeie, și posibile discriminări datorate acestora. În interiorul sociologiei familiei s-au dezvoltat direcții de cercetare a copilariei și a fenomenelor sociale conexe cu parentalitatea.

Sociologia sănătății vizează o serie de preocupări referitoare la instituțiile sociale din domeniul sănătății și la fenomenele sociale generate de medicalizarea vieții sociale.

Sociologia calității vieții studiază semnificația propriei vieți pentru individ precum și instrumentele care pot măsura bunăstarea percepută a indivizilor.

Sociologia comunicării vizează înțelegerea fenomenelor sociale implicate de extinderea comunicării de masă și a internetului. În această arie de cercetare sunt incluse preocupări privind impactul Mass Media asupra consumatorilor, studiul audiențelor, dezvoltarea comerțului online și diversificarea mijloacelor de comunicare. Noi preferăm să includem în această arie de cercetare o serie de fenomene ce vizează modificarea comportamentului comunicațional sub influența globalizării internetului pe care le denumim, virtualizarea spațiului social (Sandu, 2004).

Sociologia politică vizează comportamentul electoral, analiza trendurilor partidelor politice și a diverșilor politicieni intențiile de vot etc. Cea mai cunoscută cercetare din domeniul sociologiei politice îl constituie sondajul la ieșirea de la urne Exit Poll care permite prognoza rezultatului alegerilor înainte de numărarea efectivă a voturilor.

Sociologia juridică vizează impactul sistemelor legislative asupra societății, fenomenelor de enculturație juridică dar și studiul fenomenelor deviante a criminalității, etc. Sociologia juridică trebuie privită împreună cu sociologia devianței și criminologia ca științe care analizează cauzele și posibilitățile de control social al activităților infracționale, filosofile penale, etc.

Auguste Comte și geneza sociologiei ca știință

Începând² cu Auguste Comte (1798- 1857) doctrinele sociale sunt conturate în paralel cu viziunile sociologice și politice ale diverșilor gânditori. Actul de naștere al sociologiei ca știință este considerată a fi lucrarea lui Auguste Comte „Cursul de filosofie pozitivă”. Conform acestuia, dezvoltarea științelor urmează 3 stadii: teologic, metafizic și pozitiv (Comte, apud. Messure, 2009).

Cercetarea socialului ar trebui să fie „o fizică socială” pe care autorul o va numi ulterior în Cursul de filosofie pozitivă: sociologie. Comte propune metoda istorică în cercetarea faptelor sociale. Autonomizarea științelor sociale față de cele ale naturii se bazează pe distincția inductiv-deductiv utilizată în cunoaștere (Sandu, 2012a). Ulterior această distincție va fi gândită prin perspectiva distincției făcută de Dilthey între explicație și înțelegere (Dima, 1994). Odată cu primele lucrări sociologice, Comte propune o nouă filosofie politică sub denumirea de „politică pozitivă”.

În domeniul sociologiei dreptului, Comte realizează o critică a contractualismului, pe care îl vede ca o explicație de ordin metafizic (Messure, 2009).

Tributar unei gândiri organiciste, conform căreia organismul social primează în fața individului, fondatorul sociologiei consideră că în etapa pozitivă a dezvoltării științelor sociale, dreptul ar trebui să dispară ca știință, întrucât drepturile individului așa cum sunt ele înțelese în filosofia dreptului sunt în dezacord cu dezvoltarea socială (Messure, 2009). Cu

² Temele despre Auguste Comte și Max Weber au ca punct de plecare texte publicate anterior în Sandu Antonio, (2012) Social constructionist epistemology. A transmodern overview, Editura Lap Lambert, Germania,

toată concepția reduționistă asupra dreptului, Comte fondează sociologia juridică ca ramură particulară a sociologiei. Legile trebuie deduse din dezvoltarea socialului, iar juristul un fin sociolog, sesizează raporturile juridice între oameni și modul în care acestea generează fapte sociale. Arbitraritatea legilor ar trebui înlocuită cu abordarea științifică, iar legiuitorii pe de o parte, și cei care aplică legea pe de altă parte, să fie oameni de știință pentru a se putea vorbi cu adevărat de un drept rațional. Filosoful rege platonician este înlocuit cu profesioniștii puterii instruiți în sociologie, politologie, tehnici de comunicare, etc.

Sociologia comprehensivă

Max Weber (1864-1920) a fost un economist și sociolog german cu o contribuție semnificativă în clarificarea domeniului sociologiei și a științei politice pe care le tratează din perspectiva metodei comprehensive. Fenomenele sociale nu sunt o simplă expresie a unor cauze exterioare, interesul științific orientându-se asupra înțelegerii sensului atribuit de indivizi activităților lor (Sandu, 2012b).

Acțiunea socială este văzută de Weber ca un produs al deciziilor indivizilor în funcție de sensul pe care aceștia îl dau activităților lor.

Weber poate fi considerat o personalitate importantă în evoluția ontologiei sociale prin instituirea categoriilor numite „ideal tipuri” în calitate de instrumente conceptuale cu funcții explicative. Weber este influențat de fenomenologie atunci când transferă cercetarea socială de la realitatea constrângătoare a faptelor sociale, înțelese pozitivist, către sem-

nificația acțiunii așa cum apare ea actorului social. Preocupările sociologului german sunt îndreptate înspre cercetarea puterii, dominației și legitimării.

Weber găsește sursele legitimării dominației fie în modelul patriarhal, statuat de norme cutumiare, fie prin dominare carismatică a unui lider acceptat ca atare, a cărui legitimare provine din acceptul dominării respectiv în dominarea legală în baza puterii conferite de un drept abstract care ține de funcție și nu de persoană.

În volumul *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Weber (2004) analizează geneza societății capitaliste și originea sa în etica protestantă. Teologia vocației, care presupune succesul ca semn al persoanei alese de Dumnezeu, creează premisele unei societăți centrate pe rezultat și pe eficiență. Această modalitate de centrare în eficiență va genera în plan social modul de producție capitalist (Sandu, 2012a). Pentru Weber politica se referă la orice activitate de conducere, de ocupare a unor posturi cu influență, în procesul de decizii (Weber, 1992).

Originea statului este pentru Weber (1992) arogarea unui drept asupra unui teritoriu de către o populație. Rolul politicii este acela de a exercita monopolul constrângerii legitime, apărând în viziunea sociologului ca sursă a dreptului. Statul și dreptul legitimează relațiile de dominare și constrângerile. Transformarea omului politic în politician profesionist se bazează pe o convingere pe care politicianul o nutrește în mod conștient, și în numele căreia acționează. Politicianul care urmărește ocuparea posturilor publice, în scopul satisfacerii propriei vanități, orgolii și lăcomie, se plasează în situația luptei pentru aparența puterii și nu pentru puterea în sine.

Weber distinge două tipuri de etică implicată în acțiunea politică: și cea a convingerilor și cea a responsabilităților (Momoc, 2009).

Confruntarea dintre convingere și responsabilitate se realizează în spațiul acțiunii sociale, prin adaptarea convingerilor proprii și a ideologiei la necesitățile sociale. Compromisul politic este un instrument absolut necesar politicianului. Puterea este definită de drept posibilitatea unui individ sau grup de a-și impune voința în cadrul acțiunii sociale indiferent de eventuala rezistență a celorlalți (Momoc, 2009). Analizele weberiene asupra politicului sunt subsumate viziunii comprehensiviste a sociologului german. Rolul sociologiei și a filosofiei sociale este de a realiza o hermeneutică a faptului social, pornind de la semnificațiile acestuia pentru actorii sociali. Semnificațiile pot fi conștientizate direct, ca în cazul ideologiei, sau pot face parte din contextul cultural în cazul determinismului religios. Raționalitatea și iraționalitatea acțiunilor sociale au constituit două direcții de analiză în sociologia ultimelor două decenii cu impact major asupra gândirii sociale contemporane (Sandu, 2012a).

Instituții sociale

Putem înțelege instituțiile sociale ca o structurare a acțiunii umane, pornind de la un set de reguli formale sau informale, generatoare de ordine socială. Regulile pe care se întemeiază instituțiile sociale reprezintă *regulile jocului* social. Instituțiile sociale sunt structuri sociale stabile create cu scopul de a conserva și dezvolta o serie de scopuri fundamentale

ale grupurilor și indivizilor. Instituțiile se caracterizează prin stabilitate și continuitate (Schifirneț, 2012).

Pentru North, (2003) instituțiile sunt seturi de reguli care structurează interacțiunile sociale în moduri particulare. Pentru ca un set de reguli să fie considerate o instituție socială cunoașterea acestor reguli trebuie să fie împărtășite de o parte relevantă a comunității sau societății. Instituțiile reprezintă un set de reguli, proceduri de înțelegere și norme de comportament moral și etic desemnate să constrângă comportamentul indivizilor cu scopul de a maximiza averea sau utilitatea principiilor (North, 2003).

Instituțiile apar sub forma unor structuri constrângătoare create de indivizi în cursul interacțiunii dintre aceștia, pentru a da formă particulară și general acceptată fenomenelor sociale.

Pentru Constantin Schifirneț (2012) instituțiile sociale prezintă:

- un grup sau mai multe grupuri de persoane implicate în rezolvarea de probleme pentru întreaga comunitate, îndeplinind astfel o serie de funcții publice (primărie, prefectură, minister, etc.);
- forma în care este organizată acțiunea exercitată de membrii unui grup atunci când acționează în numele grupului;
- ansamblul de tehnici și de mijloace de acțiune utilizate de membrii unui grup în exercitarea unor funcții publice. Acțiunile membrilor grupului sunt reglementate de regulile grupului, fiind menite să satisfacă o serie de nevoi ale indivizilor în numele cărora instituția acționează.

- rolurile sociale exercitate de o serie de membri ai unor grupuri sociale, deosebit de importante pentru întregul grup.

Instituțiile sociale sunt forme sau instanțe ale controlului social. Societatea modernă, democratică, instituie respectul față de instituții ca valoare centrală a statului de drept.

Funcțiile în cadrul instituțiilor sunt formal stabilite, rolul exercitat de deținătorii acestora funcțiilor fiind prescris prin reguli. Instituțiile îndeplinesc mai multe funcții la nivelul societății, deși de multe ori una dintre acestea este dominantă. Funcția unui spital este în principal de a asigura accesul pacienților la tratament și îngrijire, dar în secundar exercită funcții de socializare, pentru angajații săi, funcții educaționale, pentru medicii stagiari, etc. O funcție generală a societății poate fi îndeplinită de mai multe instituții: apărarea drepturilor omului de exemplu se realizează de instituții juridice, politice, educaționale, etc.

Instituțiile pot fi constituite formal – instituțiile publice, sau informal – instituții a căror reguli sunt general acceptate fără a fi formalizate în documente scrise.

Instituțiile nu trebuie confundate cu *organizațiile*, care sunt de asemenea structuri umane socialmente constituite având reguli precise de funcționare și propriul sistem de roluri și funcții. Organizațiile pot avea scopuri legitime, sau nelegitime. Organizațiile cu scopuri legitime pot funcționa în domenii precum: economic, social, politic sau cultural. Organizațiile ale căror scopuri sunt nelegitime funcționează în general în afara legii fiind reprezentate de organizații teroriste, structuri organizaționale mafioate, etc. Termenul de *instituție* provine din cuvântul latinesc *institutio*, care desemna *înteme-*

iere, dar și obicei, regulă de comportament. Romanii foloseau termenul *institutiones* pentru a desemna lucrările fundamentale în domeniul dreptului.

În mod obișnuit, prin instituție înțelegem o organizație efectivă, de obicei prin acest termen ne referim la instituțiile publice cum ar fi: guvern, ministere, administrație publică locală, etc. Prin termenul de instituție sunt desemnate o serie de organizații internaționale aparținând: Națiunilor Unite, Uniunea Europeană, etc. Suprapunerea dintre organizații și instituții este doar parțială, organizațiile fiind o formă particulară de instituție socială (Pop, 2013). Instituțiile au la bază o serie de valori constitutive exprimate prin acțiuni, comportamente și atitudini specifice.

Instituțiile sociale, ca seturi de norme, constituie cadrele de desfășurare a acțiunilor sociale. Codificarea normelor de comportament social reglementează statusurile și rolurile indivizilor în procesul interacțiunii sociale. Sistemul de statusuri și roluri, precodificate și repetate o anumită perioadă de timp, formează bazele instituției sociale. Instituționalizarea presupune dezvoltarea unor sisteme comportamentale acceptate în interiorul unui sistem social. Procesul de stabilire a normelor de desfășurare a interacțiunilor sociale, prin definirea statusurilor și rolurilor particulare ale unui compartiment instituit în baza unui set de valori comune, se numește instituționalizare (Onicov, 2003a).

Instituțiile sociale au întotdeauna un caracter formal, adică se bazează pe norme instituite în timp și/ sau elaborate intenționat de grupurile și comunitățile umane, în scopul de a asigura eficiența în procesele de interacțiune socială. O instituție socială se definește prin scop adecvat nevoilor și valo-

rilor comune ale grupului, și printr-un set de funcții constituite din activități determinate și reglementate conform unor statusuri și roluri precise, precum și existența unor mijloace de îndeplinire a scopurilor printr-o serie de simboluri culturale care să o particularizeze și prin instituirea unor coduri de comportament care să conducă la îndeplinirea rolurilor instituționalizate (Onicov, 2003a).

Instituțiile sociale pot fi formale și informale. Cele formale sunt acele instituții constituite prin intermediul unei prescripții juridice care reglementează scopul, obiectivele, procedurile de funcționare, sistemul de statusuri și roluri. În cadrul instituțiilor informale, regulile și normele sunt superflue, și sistemul de status-roluri este în general personalizat (Onicov, 2003a). Având în vedere caracterul constrângător și normativ al instituțiilor sociale, acestea gestionează sociabilitatea sub aspectul ordinii sociale. Instituțiile diferă prin gradul de formalizare de la cele cu mare putere juridică cum ar fi democrația, statul de drept până la cele reglementate prin obiceiuri și tradiții cum este de exemplu salutul. Regulile sunt scrise și nescrise, formale sau informale, mandatorii sau regulatorii.

Tipuri de instituții

Instituțiile politice sunt create în scopul obținerii exercitării și extinderii puterii. Grupurile sociale cu interese comune se organizează în scopul participării la acte de putere, indiferent de nivelul în care această putere se manifestă. Un prim exemplu de instituție politică o reprezintă partidul. Partidele politice sunt organizații centrate în jurul

unor ideologii care reprezintă interesele unei clase sociale sau a unor grupuri sociale. Scopul manifest al acestora este obținerea și menținerea puterii politice, în general prin mecanisme democratice și în contexte pluraliste. Excepția este reprezentată de partidele totalitare, care monopolizează scena politică nerecunoscând legitimitatea altor partide sau grupuri politice.

O altă categorie de instituții politice sunt cele care vizează exercitarea efectivă a puterii politice. Dintre instituțiile politice de exercitare a puterii enumerăm :

- parlamentul care reprezintă puterea legislativă;
- guvernul ca putere executivă;
- președenția având atribuții în reprezentarea statului și garantarea caracterului democratic al țării.

La nivel local funcționează: Consiliul Județean cu funcție de reglementare normativă a activității administrative, și instituția prefectului, care funcționează ca reprezentant al guvernului la nivelul județului. Prefectul conduce, la nivel local, serviciile publice descentralizate și deconcentrate ale ministerelor, precum și alte organe ale administrației publice centrale care funcționează la nivel teritorial. Prefecții sunt înalți funcționari publici, apolitici și numiți de guvern din rândul înalților funcționari publici. La nivelul comunității locale funcționează consiliul cu rol de reglementare a politicilor publice locale, și respectiv primarul, cu rolul de autoritate executivă la nivelul localității.

La nivelul Uniunii Europene puterea politică se exercită prin Parlamentul European, ales o dată la cinci ani, și care se constituie în Camera Reprezentanților cetățenilor din Uniunea Europeană. Consiliul Uniunii Europene, sau Consiliul de

Miniștri, este o parte a legislativului Uniunii Europene, reprezentând statele membre. Legislativul european este *de facto* o structură bicamerală atât parlamentul european, cât și Consiliul Uniunii Europene având funcție legislativă. Puterea executivă, la nivelul Uniunii Europene, este reprezentată de Comisia Europeană responsabilă de elaborarea de propuneri legislative, și de implementarea deciziilor Consiliului Europei și a Parlamentului European precum și a tratatelor constitutive a Uniunii.

Instituțiile puterii judecătorești sunt reprezentate în țara noastră de instanțele de judecată începând cu Înalta Curte de Casație și Justiție, ca instanță juridică supremă, curțile de apel, tribunalele și respectiv judecătoriile. Puterea judecătorească nu are un caracter politic. Democrația occidentală modernă se bazează pe principiul separației puterilor în stat între puterea legislativă, executivă și judecătorească.

Instituțiile juridice reprezintă un set de norme cu caracter juridic având un obiect comun de reglementare care persistă în timp, chiar în condițiile modificării legislației care îl definește. Exemple de instituții juridice: familia, proprietatea, posesia, etc.

Instituțiile economice sunt cele care reglementează comportamentul economic în ceea ce privește producția de bunuri și servicii. Cea mai importantă instituție economică o reprezintă contractul care reglementează relațiile comerciale. Contractul este de asemenea instituția a dreptului civil (North, 2003) extinsă și în alte ramuri de drept și care reglementează tranzacția înțeleasă ca acord de voință între părți. Teoriile contractualiste reglementează relațiile de putere egale, sau inegale, sub forma unei tranzacții. Alte instituții

economice semnificative sunt: piața, șomajul, banii. Relațiile economice se stabilesc între agenți economici între agenți economici și persoane fizice, sau între agenți economici și stat. Agentul economic funcționează ca organizație socială având un caracter instituțional căpătat prin însăși actul de constituire. Persoana fizică, atunci când participă în cadrul unor tranzacții, beneficiază de un cadru normativ care îi delimitează capacitatea de acțiune.

Persoana are, ca atare, caracterul de agent sau de actor social iar limitele acestei capacități sunt prestabilite prin norme de ordin juridic, etic, cutumiar. Fără a putea spune efectiv că persoana este o instituție comportamentul social al acesteia este reglementat prin structuri instituționalizate. Orice formă de control social sau de coerciție poate fi legitimat, atâta vreme cât sunt acceptate o serie de norme și reguli care să încurajeze anumite comportamente și să descurajeze sau să interzică altele.

Instituțiile de educație. Educația în sine funcționează în baza unor norme juridice sau practici cutumiare, având deci un caracter instituțional. Educația primită de copil în familie este din perspectiva sociologică tot o instituție, întrucât are la bază o serie de reguli provenite din tradiție, sau din experiența membrilor de familie. Educația instituționalizată propriu-zisă se realizează prin intermediul școlii, fiind împărțită pe cicluri preprimar, primar, gimnaziu, liceal și superior. De asemenea există formalizate instituții ale educației permanente pe tot parcursul vieții. Instituția generică pentru orice formă de educație poartă denumirea de școală.

Instituții din domeniul sănătății. Îngrijirea sănătății este o practică instituționalizată. Sănătatea în sine este o valoa-

re principală în jurul căreia s-au constituit o gamă largă de instituții care reglementează și asigură îngrijirea sănătății. Organizația Mondială a sănătății definește starea de sănătate ca stare de bine din punct de vedere biologic, fizic, mental, social și spiritual. Îngrijirea sănătății presupune apelul la o serie de instituții specializate cum ar fi: spitalul, policlinica, sanatoriul, cabinetele medicale, etc. Finanțarea sănătății este instituționalizată prin intermediul Caselor de Asigurări de Sănătate publice sau private. O serie de alte instituții intervin în managementul sănătății. Direcția de Sănătate Publică, Ministerul Sănătății, etc.

Instituțiile medicale sunt create pentru desfășurarea în cele mai bune condiții a practicii medicinei. Clinica reprezintă o instituție medicală condusă de un grup de specialiști din domeniul sănătății capabili să ofere îngrijire de urgență și/sau de lungă durată respectiv reabilitare după boli cronice.

Instituții non-formale sunt acele instituții bazate pe reglementări nescrise pe cutume și tradiții. Un exemplu de astfel de instituție socială non formală îl constituie salutul, atunci când se bazează pe reguli tradiționale de politețe.

Instituții sociale totale

În volumul *Aziluri...*, Erving Goffman analizează situația unei instituții de îngrijire a sănătății mentale, introducând ideea de instituție totală (Goffman, 2004). Autorul descrie procesul de instituționalizare ca modalitate de resocializare într-un mediu instituțional particular, cel spitalicesc bazat pe îngrijire de lungă durată.

Volumul analizează condiția cronică în bolile psihice și modul în care se reconstruiește realitatea socială pentru această categorie de pacienți. Termenul de instituție totală definește acea instituție care reglementează complet comportamentul indivizilor care „beneficiază” de serviciile acesteia. Cartea prezintă o contribuție deosebită în înțelegerea aspectelor sociale ale bolii cronice. Volumul construiește o serie de caracteristici ale instituției totale și ale tipurilor de resocializare care au loc în acestea, creionând ideea de pacient bun, de complianță terapeutică de lipsa autonomiei, precum și modalitățile de redefinire ale statusurilor și rolurilor indivizilor instituționalizați pentru o lungă durată. Instituția totală a fost definită de Goffman (2004), ca spațiu de desfășurare a activității unor indivizi cu statut social similar și despărțiți de restul societății pe o perioadă semnificativă de timp, care duc împreună o viață strict reglementată și delimitată oficial de instituții. Astfel de instituții totale sunt reprezentate de spitale și mai ales de cele psihiatrice, sanatorii, închisori, și cazărmi militare, mănăstiri, instituții de ocrotire pentru copii, bătrâni, școli cu internat, etc. Toate aceste tipuri de instituții au în comun reglementarea strictă a vieții cotidiene. Participanții la astfel de instituții totale au grad scăzut de autonomie și o complianță crescută.

Cercetarea lui Goffman s-a realizat în perioada 1955-1956, la Spitalul Saint Elizabeth din Washington sub forma observației participative. Cartea este constituită din patru eseuri: „Despre caracteristicile instituțiilor totale”; „Cariera morală a pacientului psihiatric”; „Viața clandestină a unei instituții publice”; „Modelul medical și spitalizarea psihiatrică”. Specificul instituțiilor totale îl constituie perturbarea și contaminarea acțiunilor care în societatea civilă permit actorului

confirmarea unui anumit grad de control asupra lumii proprii, capacitatea de agent moral autonom, și libertatea de acțiune (Goffman, 2004).

Impactul instituției totale asupra persoanei instituționalizate nu se face exclusiv prin constrângere, ci mai ales prin controlul a ceea ce este permis. Dacă în societatea civilă restricția constituie excepția, iar ceea ce nu este interzis este permis, în instituția totală este interzis orice nu este permis expres. Experiența instituției totale marchează persoana instituționalizată în exercitarea libertății la momentul părăsirii acestuia. Instituțiile totale diferă între ele după modul de internare voluntară – de exemplu în mănăstiri, sau obligatorie – în închisori, spitale psihiatrice, etc. Goffman (2004) descrie mecanismele de copying și de adaptare la mediul instituțional, duplicitatea și dublul limbaj. Aceleași caracteristici au fost puse în evidență de subzistența în cadrul unui stat totalitar comunist sau nazist. Extinderea analizei, de la instituțiile totale la statul totalitar, permite să regăsim experiența controlului absolut și a heteronomiei programatice. Experiența post-totalitară românească a arătat o lipsă de autonomie manifestă la majoritatea populației și o respingere a modelului liberal autonomist. La 20 de ani după experiența totalitară, societatea românească încă nu este liberală în mentalități, instituțiile publice fiind preferate în fața inițiativei private. Orice organizație privată este suspectată *ab-initio* de rea intenție. Acest lucru face ca România să cunoască un capitalism de cumetrie, și multe din marile averi private să fie realizate în afaceri cu statul.

Experiența unei societăți civile liberale permit ulterior un fundament social al statului bazat pe solidaritate, stat de drept și democrație.

Goffman (2004) prezintă așa zisul model medical ca un complex al prestării de servicii. Caracteristica modelului medical este oferirea de bună voie a corpului nostru prestatorului de servicii medicale pentru a fi depanat. Acest model medical se extinde la nivelul social, interacțiunea socială restrângându-se la prestarea de servicii.

Am argumentat în altă parte (Sandu, Caras, 2013) existența unei deconstrucții a carității în societatea postmodernă. Această deconstrucție vizează trecerea de la modelul carității bazate pe filantropie la statul asistențial bazat pe solidaritate social instituționalizată și obligatorie precum pe profesionalizarea asistenței sociale.

Puterea

Modificările paradigmatică dintr-o anumită arie de cunoaștere a socialului se răsfrâng automat în corpusul de cunoaștere al celorlalte științe sociale.

Preocupările cu privire la ordinea socială și la modalitățile de statuire a normelor de conviețuire socială au constituit un punct de interes încă din perioada filosofiei grecești antice. Studiul sociabilității și a relațiilor dintre indivizi are ca temă centrală puterea și modurile de exercitare ale acesteia. Câmpurile de putere sunt evidente în contexte precum cel politic, sau juridic, fiind în general estompate sub forma influenței sau manipulării, etc.

Foucault arată că natura relațiilor individului cu societatea și mai ales cu instituțiile acesteia o constituie relațiile de putere. Puterea este exercitată prin intermediul instituțiilor (Bălan, 2010). Foucault argumentează că ar trebui trecut dincolo de ideea de oprimare în înțelegerea puterii, deschizând studiul puterii spre analiza formelor de comportament generate de acesta.

Perspectiva foucauldiană și cea posmodernă în general va sta la baza analizei conceptului de putere ca metapovestire¹.

¹ O variantă anterioară a fost publicată în Sandu, A. Appreciative Ethics.

Pornind de la identitatea dintre esență și aparență, gânditorii postmoderni precum Derrida sau Foucault postulează continuitatea dintre cunoaștere și acțiunea socială.

A *spune* devine pentru postmoderni echivalent cu „a face” (Crețu, 2004) fiind instituită o nouă formă de acțiune socială acțiunea comunicativă (Habermas, 1987). Termenii postmodernitate și postmodernism au apărut în anii ‘70 ai secolului trecut desemnând o realitate spirituală, socială și culturală diferită de tot ceea ce cunoscuse omenirea până atunci (Sandu, 2012e). Marile curente ale gândirii sociale sunt considerate metapovestiri fiind reinvestite ca instrumente (etice) de luarea deciziilor, și ca strategii de revendicare și/sau exercitare a puterii. Specific postmodernității este depărtarea de sistematic, de atotcuprinzător. Lyotard vorbește despre *povestiri*, *despre emancipare*, referindu-se la progresul prin cunoaștere rațională. Pentru postmoderni, marile sisteme teoretice ale modernității sunt strategii ale legitimării puterii și instituirii acestuia. Înțelegerea în manieră poststructuralistă și postmodernă a unui fenomen social nu poate fi independentă de sistemul de cunoștințe și valori culturale care l-a produs (Baban, 2010). Nu există un sens unic care să corespundă unui adevăr unic, al evenimentelor sociale, ci o pluralitate de sensuri, mediate cultural. Deconstrucția nu implică rejectarea automată a tuturor sistemelor de gândire etică, socială sau politică, ci respingerea pretenției acestora de a constitui modele care să stabilească binele universal.

„Cotitura lingvistică” generată de nașterea semioticii, atât în varianta sa lingvistică, cât mai ales a semioticii sociale,

transferă interesul epistemic asupra discursului și capacității acestuia de construcție și reconstrucție a realității. Foucault analizează „discursurile” unor științe cum ar fi: economia, biologia sau filologia, urmărind distincția și substituția dintre „cuvinte și lucruri”. Foucault este interesat de puterea generată de discurs și relațiile de putere produse de acesta (Crețu, 2004). Scopul declarat al postmodernilor ne spune Adriana Baban (2010) este acela de a elibera intelectualii de constrângerea gândirii raționale și de axioma raționalistă a existenței unei realități unice cognoscibilă și având o semnificație unică și adevărată. În viziunea deconstructiviștilor, nimeni nu poate hotărî care semnificație acordată lumii este cea adevărată (Sandu, 2012b). A deconstrui are sensul (Baban, 2010) de a căuta semnificații alternative pentru lucruri, fenomene și stări.

Istoria și socialul sunt pentru Foucault pretexte pentru exercitarea discursului asupra puterii. Modificând radical interpretarea, sau mai degrabă contextul interpretării modificăm reprezentarea realității, care pentru conștiință se substituie realității însăși. Puterea este interioară și constitutivă discursului (Sandu, 2012b). Utilizarea limbajului nu are sens doar în descrierea realității, ci și în construcția acesteia printr-o renegociere, în comunități, interpretative a semnificațiilor atribuite realității (Sandu, 2012c). Puterea generează discursuri, iar acestea produc efecte de putere-încredere (Crețu, 2004). Perspectiva construcționistă de factură postmodernă, nu admite o cunoaștere în sine, liberă de orice fundare axiologică, afirmând că nu se poate conceptualiza o disjuncție absolută între subiectiv și obiectiv, care să implice distincția fără echivoc dintre cunoaștere și realitatea socială (Sandu, 2012e).

Din punct de vedere al analizei socialului, politicului și juridicului, unul dintre cele mai semnificative texte al lui Foucault îl constituie volumul *A supraveghea și a pedepsi*, în care este tratată problema puterii și instituirea acesteia în spațiul social. Față de marginalitate și de devianță, mecanismele punitive investesc *corpul* cu relație de putere. Foucault caută să identifice o matrice comună între istoria pedepsei și a penalului, și dezvoltarea socială a umanității. Foucault plasează tehnologia puterii ca principiu umanizator al penalității. Originea modernității subzistă pentru Foucault în complexul științifico-juridic. Justiția penală devine din instrument coercitiv, instrument de diagnoză socială și formă a pedagogiei sociale. Justiția penală își extinde aria de acțiune atât în sfera anormalității sociale – devianță, delincvență, etc., cât și în cea a normalității (Crețu, 2004:215). Puterea punitivă își organizează din perspectivă istorică, trei dispozitive de exercitare, fiecare cu propriul său discurs. Puterea, din perspectiva dreptului monarhic, are rol de reglementare absolută fiind exterioară indivizilor. Orice vinovăție este în primul rând îndreptată împotriva suveranului, ca reprezentant al *legii*, și abia apoi față de victimă. În cadrul acestui tip de discurs se face identificarea dintre vinovăția față de un individ cu infracțiunea privind ordinea publică, statul și suveranul. Se produce astfel etatizarea puterii juridice, și ia naștere instituția procurorului ca reprezentant al regelui (Crețu, 2004). Supliciu și tortura nu reprezentau expresii ale violenței „ci tehnici codificate ale puterii”, prin care aceasta era întreținută și prin care se produce adevăr. Dreptul monarhic presupunea adevărul, înțeles în forma sa absolută. Cunoașterea acestuia lua forma anchetei. Ancheta

înlocuia inițial procedura probării din dreptul canonic medieval, o formă de duel judiciar bazat pe confruntare directă, militară între acuzat și acuzator (Crețu, 2004). Ancheta se impune așadar, ca instrument de cunoaștere și în același timp ca tehnologie a puterii.

Contractualismul introduce o reformă a pedepsei, și odată cu aceasta limitarea arbitrariului. Se realizează o înlocuire a puterii absolute cu proprietatea absolută. Încălcarea legii nu mai este o ofensă adusă suveranului ci societății în ansamblu. Crima este redefinită sub forma pericolului social. Rolul pedepsei este acela de a apăra societatea și nu de a răzbuna suveranul. Pedepsa fizică este înlocuită treptat de pedeapsa simbolică și de reprezentarea pedepsei. Filosofia penală nu mai este direct retributivă, ci este în special preventivă. Această filosofie duce la codificarea infracțiunilor și individualizarea pedepsei în funcție de pericolul social (Crețu, 2004). Sancțiunea se aplică doar în urma unei cercetări ce se realizează în maniera unei cunoașteri științifice. Această filosofie penală este bazată pe umanismul realist.

O a treia filosofie penală este plasată de Foucault în jurul instituției închisorii. Scopul instituirii pedepselor este controlul asupra faptelor, dar mai ales a posibilității și virtualității faptei. Introducerea noțiunii de pericolozitate și controlul virtualității faptei extinde pedeapsa în afara controlului legalității (Crețu, 2004). Disciplinarea implică mai degrabă un control social activ, decât penalitatea faptelor (Sandu, 2012e). Instituția supravegherii având o funcție normalizatoare nu mai controlează efectele sociale ale faptei și nu mai retribuește pedepse ca efecte ale unor acțiuni, ci mai degrabă previne posibilitatea infracțiunii. Principiul de nevinovat până la proba

contrarie se transformă în calculul probabilistic al riscului înfracțional. Deși Foucault nu mai precizează, din instituția supravegherii derivă sistemul penal restaurativ, o nouă filosofie penală care urmărește înlocuirea pedepsei înțeleasă ca „retribuție negativă” a unor fapte antisociale cu sancțiuni alternative (la închisoare) care să aibă în vedere restaurarea „status quo-ului” anterior săvârșirii faptei (Balahur,D., Balaur,P., 2005; Durnescu,2007).

Rolul analizei filosofiei penale în ansamblul operei foucauldienne este acela de a stabili prioritatea discursului și metadiscursului, a componenței ideologice, sau a paradigmei sociale dominante în procesul de constituire a realității sociale pentru subiect. Foucault vede societatea modernă ca una a supravegherii generalizate, difuzată în întregul corp social. În viziunea filosofului nu are loc o transformare a conștiinței, ci a stilurilor puterii, care se transformă din juridică în normativă (Crețu, 2004). Maximizarea eficienței și perfecta guvernare sunt efecte colaterale ale procesului de „reinventare a societății (Crețu, 2004).

Gândirea socială a lui Foucault este una holistă, autorul sesizând însă amestecul discursurilor de tip individualist cu cele de tip general și globalizant. Analiza foucauldiană deschide drumul înțelegerii realității sociale ca pe un construct, ca pe o interpretare negociată în care „semnele sunt măști” cu rolul de a impune un interpretant, nu de a stabili un sens. Experiența limbajului este dialogică, discursivă, presupunând așadar o alteritate. Pentru Foucault alteritatea este încărcată de eveniment, fiind așadar obiectivizată. Cunoașterea este o înțelegere a sensului (Crețu, 2004). Hermeneutica ca teorie a interpretării se înstăpânește nu doar

asupra cunoașterii ci și a existenței însăși. Foucault deschide drumul subiectivizării realității sociale și a înțelegerii acesteia ca o negociere a interpretării în cadrul unei metapovestiri².

Construcția socială a realității

Esențialismul³, de origine platoniciană, operează cu două niveluri ale realității, una fiind de natură transcendentă și imuabilă, iar cealaltă având o natură imanentă, imperfectă și discontinuă. Viziunea esențialistă este tributară presuposiției independenței de context a principalelor caracteristici ale claselor de obiecte. Caracteristicile esențiale ale obiectelor sunt însușiri inerente ale acestora independente epistemologic de subiectul cunoscător. Știința pozitivă, inclusiv sociologia, este tributară acestei viziuni esențialiste, întemeindu-se pe presuposiția că *realitatea socială* există și este exterioară subiectului cunoscător. Mai mult decât atât, cunoașterea socială se poate realiza în manieră obiectivă, și detașată din punct de vedere axiologic.

Aristotel este cel care conturează teoria adevărului corespondență, adecvată paradigmei esențialiste. Primele contestări ale esențialismului au fost corelate cu modelele transformaționale, incluzând aici teoria darwiniană a evoluției speciilor. Speciile se transformă unele în altele

² Subcapitolul reia parțial articolul Sandu, A. (2013) Democrație deliberativă și acțiune comunicativă la Jurgen Habermas, Anuarul Universității „Petre Andrei” din Iași, secțiunea de Drept Științe Politice.

³ Subcapitolul reia o serie de teme prezentate inițial în articolul Sandu, A., (2012d). *O înțelegere construcționistă a teoriilor contractului social*, Jurnalul de Studii Juridice, Supl 3. 2012, pp. 315-346

printr-un proces evolutiv, care la un moment dat întrerupe conservarea esenței (Sandu, 2012d). Construcționismul are în Platon pe lângă “un adversar de temut” și un precursor metodologic. Stabilirea adevărului se face la Platon ca și la construcționiștii contemporani, prin modalități dialogice. Accederea dialectică la adevăr fără a fi o propriuizisă negociere a interpretărilor, îi permite lui Socrate și interlocutorilor acestuia să ajungă la consens interpretativ (Sandu, 2012d).

Construcționismul social are ca punct de plecare opera lui Kennet Gergen din care definitorii pot fi considerate articolele:

- Mișcarea construcționismului social în psihologia modernă (1985),
- Către o teorie generativă (1987),
- Afect și organizare în societatea postmodernă (1990),
- Invitație la construcționism social (1999),
- Știința organizației un construct social (1999),
- Potențialuri postmoderne (2000).

Construcționismul social este preocupat de explicarea proceselor prin care oamenii ajung să descrie, să explice și să ia act de lumea în care trăiesc și care-i include (Gergen, 2005, pp: 56-86.). Campbell, Coldicott și Kinsella (1994, p. 18) propun un model construcționist conform căreia realitatea este creată în procesul de comunicare, cu instrumentele limbajului, fiecare individ influențând și modelând răspunsurile celorlalți.

În viziunea noastră, modelul social construcționist este unul de tip postmodern, putând fi pusă în legătură teoria acțiunii comunicative a lui Habermas (Sandu, 2013c).

Construcționismul social se bazează pe relații susținând rolul individului în construcția realităților sociale semnificative (Cojocaru, 2005). Adevărul capătă caracterul unui construct social. Distincția explicație-înțelegere devine limitată la modalitatea de aplicare a instrumentelor metodologice a cercetării fără a mai fi pe deplin operantă cu privire la validitatea rezultatelor cercetării (Sandu, 2012e).

Apartenența unei idei la curentul de opinie majoritar generează conformism social.

O abordare social construcționistă a teoriei contractului social

Teoriile contractualiste propun un model al realității sociale, rezultată în urma unei renunțări voluntare din partea cetățenilor la propria libertate în scopul obținerii sociabilității. În acord cu metodologia enunțată anterior, vom analiza teoriile contractului social înțeles ca practică interpretativă, într-o manieră construcționistă. Constructele sociale, meta-povestirile în sensul dat de Derrida, rezultate în urma procesului interpretativ asupra teoriilor contractului social sunt: ordinea socială, legea, în general normativitatea și statutul puterii.

John Searl (1999) identifică o primă dezbatere esențialism versus constructionism, încă din opera lui Platon. Platon propune în principal o versiune esențialistă a ideii de contract social. Acesta face apologia obligației cetățeanului de a se supune legii. Odată acceptate, legile trebuiesc apărate cu prețul vieții (Friend, 2004). Socrate refuză argumentele lui Glaucon` s cu privire la contractul social. Dreptatea, susține Glaucon, este o convenție, un contract social, prin care

indivizii renunță la a săvârși nedreptatea, în scopul de a nu primi o retribuție neplăcută. În această viziune, binele este o combinație dintre putere, plăcere și bunăstare, pentru care indivizii se află în competiție (Drefcinski, 1998). Socrate arată că societatea nu este un artefact rezultat dintr-un contract social arbitrar. Teoria platoniciană cu privire la contractul social, deși respinsă ulterior de însăși autorul acesteia ca inconsistentă cu propria teorie esențialistă asupra sufletului, originează teoria contractului social într-o înțelegere de tip construcționist sub forma unui acord interpretativ asupra stării de dreptate.

Starea naturală în care individul săvârșește nedreptatea, care trebuie abandonată în scopul evitării suferinței retributive, va sta la baza viziunii lui Hobbes cu privire la „războiul tuturor împotriva tuturor” (Sandu, 2012d).

Iluminismul constituie o perioadă intensă de clarificări conceptuale în ceea ce privește statul și dreptul. În această perioadă se rafinează teoria contractului social, și odată cu aceasta, teoriile moderne cu privire la formele de guvernare, libertate, drepturile cetățenești, etc.

Thomas Hobbes (1588-1679) oferă explicații raționalist-empiriste asupra socialului (Ciucă, 1998). Statul este sursa păcii sociale. Organizările umane prestatale sunt caracterizate de un război al fiecăruia împotriva tuturor. Contractul social este în viziunea lui Hobbes o urmare a incapacității oamenilor de a-și gira sociabilitatea (Ciucă, 1998). Adept al materialismului mecanicist, Hobbes urmărește explicitarea fenomenelor sociale prin aceleași legi ale materiei și mișcării cu care explică mișcarea corpurilor în diverse sisteme fizice.

Pentru Locke, starea naturală este cea de perfectă libertate individualistă înafara oricărei influențe din partea celorlalți. Proprietatea este cea care stă la baza necesității contractului social (Friend, 2004), întrucât apărarea acesteia necesită guvernarea civilă. În starea naturală, etica este una a îngrijirii, membrii comunității asumându-și voluntar sarcina comună de a îngriji copiii. În opinia noastră, Locke vorbește practic de două contracte sociale, primul în starea naturală care fondează etica îngrijirii, și cel de al doilea în starea politică, care fondează etica retribuției (Sandu, 2012b).

Jean Jacques Rousseau (1712-1778) identifică originea legilor și implicit a statului într-un contract social. Libertatea este o caracteristică a existenței umane ca individ. Viața socială și coexistența impun renunțarea voluntară la o anumită parte din libertatea absolută a individului în favoarea societății. În schimbul acestei renunțări ceilalți membri ai societății îi garantează securitatea conviețuirii și eficiența funcționării mecanismelor sociale (Herseni, 1982). Guvernarea reprezintă un proces de delegare de autoritate, realizată prin transferul unor conținuturi de putere de la nivelul libertății individului, la cel al statului sub forma suveranității naționale și a bunei guvernări (Sandu, 2012d). Scopul contractului social este tocmai garantarea libertății. Suveranitatea reprezintă în fapt exercitarea voinței generale, și ca atare este inalienabilă. Pentru ca guvernarea, chiar cea democratică, să fie în interesul poporului, ea trebuie să se bazeze pe principii, precum egalitatea în fața legii, libertatea socială și politică a tuturor cetățenilor.

În lucrarea *A Theory of Justice* (1971), John Rawls prefigurează teoretic concepția de stat a bunăstării generalizate

(Welfare State), care stă la baza politicilor statului asistențial. Cetățenii statului democratic acceptă legitimitatea legii care este înțeleasă ca fiind rezonabilă (Leif, 2008). John Rawls restructurează teoria contractului social, aducând-o din sfera reglementării politicului în cea a justificării etice a acțiunii (Sandu, 2012e). Viziunea de origine kantiană a raționalității prezumate (Silver, Stein, 2006) a tuturor actorilor sociali implicați în decizia etică și politică, îi plasează pe aceștia într-o poziție de egalitate și autonomie. Contractul Social pornește de la o egalitate primordială a indivizilor aflați în spatele unui vâl al ignoranței (Sandu, 2012e). Din această stare pre-socială, indivizii pășesc în fața contractualistă a societății bazate pe dreptate. Capacitatea rațională de construcție a juridicului, ca fundament al socialului, este subminată de poziția dezavantajată a persoanelor cu dizabilități (Cudd, 2008; Silvers, Stein 2006). Cea mai importantă contribuție a lui Rawls la filosofia politică este considerată ideea dreptății ca echitate (Rawls, 1971). Rawls vizează construcția unui cadru legitimant pentru instituirea puterii politice. Standardul moral maxim de funcționare a unei societăți îl constituie distribuirea (Leif, 2008) echitabilă a dreptății. Structura de bază a societății este punctul focar al dreptății, întrucât instituțiile politice și sociale precum sistemul legislativ, economia, familia, distribuie beneficiul și dificultățile vieții sociale (Leif, 2008).

Cele două principii ale dreptății ca echitate sunt:

- dreptul inalienabil al oricărui cetățean la un set de libertăți de bază, egal și compatibil cu libertățile celorlalți;
- manifestarea oricăror inechități sociale inerente dezvoltării societății, exclusiv într-un cadru care să per-

mită egalitatea de șanse și maximul de beneficiu pentru cei mai dezavantajați membrii ai societății (Rawls, 2003). Acest principiu stă la baza politicilor publice de tip afirmativ adresate persoanelor aparținând unor categorii dezavantajate.

Contractul social oficializează inegalitatea de putere, plătind în poziții privilegiate o clasă de indivizi care își asumă puterea suverană. Frica este motivul pentru care indivizii își asumă contractul social. Aflați în starea naturală, indivizii egoiști, dar raționali își urmăresc propriul interes până la anihilarea celorlalți. Pentru a scăpa din această stare naturală, indivizii renunță de bună voie la o serie dintre propriile drepturi naturale în favoarea unui suveran investit să aplice contractul social. “Ficțiunea” - în sensul de construct social, artefact cultural - numită contract social nu este un contract efectiv, istoric obiectivabil în timp, aceasta diferind de la o epocă la alta, fondul contractului social diferind de la țară la țară și de guvernare la guvernare. Starea naturală nu este una preistorică, ci una presemiotică. (Sandu, 2012b). Teoriile contractualiste fundamentează ideea de stat și de putere prin raportare la starea de incertitudine. “Războiul tuturor împotriva tuturor” constituie *metapovestirea* care creează sens puterii politice, legitimată de contractul social. Christine Korsgaard (1996) arată că obligația în sine de a ne supune contractului social nu poate proveni din contractul însuși, ci din internalizarea suveranității ca *metapovestire* care conferă legitimitate guvernării și legilor. Constructele sociale sunt realități specific umane care modelează interpretarea realității. Toate viziunile cu caracter normativ, prescriptiv au la bază astfel de constructe: dreptate, libertate,

stat ideal (Sandu, 2012b). Un obiect normativ construit va fi apoi utilizat în alte construcții viitoare (Korsgard, 1996). Ideea de Constituție este un astfel de artefact juridic care transpune în practică *constructul de contract social*, fiind chiar expresia sa juridică. Rolul Constituției este de a stabili apartenența, exercitarea și delegarea suveranității. Contractul social este un monopol asupra violenței, Corneliu Bilbă (2011) arată că suveranitatea poate fi interpretată ca o consfințire a raporturilor de putere, dar nu ca un instrument de ameliorare a condiției umane. Contractul social este așadar nu o instituire a istoriei în fața barbariei, ci un armistițiu în războiul tuturor contra tuturor. Odată construită, realitatea socială devine obiectivabilă.

Contractul social reprezintă un act de instituire a sensului. Raporturile de putere pot fi înțelese ca raporturi semiotice de instituire a unei voințe interpretative. Starea naturală, stare originală în majoritatea teoriilor Contractului Social, nu este doar prepolitică ci și presemiotică. Afirmarea hotarului dintre individ și alteritate, generează necesitatea interpretării. Incapacitatea de a cuprinde structural alteritatea va fi compensată prin abilitatea de a o institui ca semnificație. Supremația legii reprezintă în primul rând un mod de a interpreta diferența (Sandu, 2012d). Actele care instituie sensul nu sunt pure negocieri între actori simbolici egali, ci mai degrabă contracte semiotice care garantează convenția de limbaj.

Normativitatea juridică și morală. O abordare postpozitivistă

Unul dintre nucleele filosofice ale gândirii juridice îl constituie ideea de retribuție, ca fundament al ideii de dreapta-

te. Înfăptuirea justiției presupune un proces de armonizare a intereselor între justițiabili, prin distribuirea dreptății (Rawls, 1971). Armonizarea intereselor juridice nu include și armonizarea comportamentelor morale (Cameron, 1998). Ca atare, înfăptuirea justiției nu este corelată cu normalizarea morală. Pe de altă parte, în dimensiunea sa prescriptivă a funcționării societății, etica joacă un rol de fundament cultural al idealurilor normative. Corelația legal-moral este așadar fundamentală în construcția idealului de justiție și a cadrelor axiologice ale acesteia cum ar fi ideea de echitate, bună credință, vinovăție.

În aplicarea justiției, principiile morale nu ar trebui să intervină fiind neesențiale pentru existența și aplicarea unui sistem de drept funcțional. Excesul de reglementare etică a funcționării unor instituții, cu scopul de a diminua birocrăția și riscul de apariție a corupției, poate duce în extrema opusă la crearea premiselor *abuzului de drept* (Ignătescu, 2013).

Alan Cameron⁴ (1998) analizează relația dintre normativitatea juridică și normativitatea morală din perspectiva teoriei sociologiei pozitivistice. Se accentuează caracterul formalizat al dreptului, încadrând științele juridice în categoria științelor legate de rațiunea practică. Pozitivismul juridic postulează independența juridicului de etic. Motivul acestei disjunctii etic-juridic este caracterul prescriptiv al

⁴ O tratare mai amplă a tematicii raportului dintre etică și drept se poate consulta în volumele Sandu A. (2011) *Etică și deontologie profesională*, Editura Lumen, și Sandu A. (2012) *Appreciative ethics. A constructionist version of ethics*. Editura Lap Lambert Germania. Parțial materialele pe tema relației etic-juridic cuprinse în volumele menționate au stat la baza realizării acestui capitol, la care au fost adăugate rezultatele cercetărilor ulterioare în domeniu ale autorului, și s-a ținut cont de particularitățile sociologice ale abordării.

eticului față de cel imperativ al juridicului. Opinii recente (Dworkin, 1988) arată existența unei corelații interpretative între dreptul natural și moralitate din perspectiva dreptului cutumiar.

Dooyeweerd construiește o ontologie regională a juridicului, pornind de la ideea că realitatea cotidiană este guvernată de cadre ordonatoare cu caracter normativ, independente de subiectivitatea umană, și care pot fi înțelese ca modalități funcționale care circumscriu realitatea, (Cameron, 1998). Realitatea este văzută ca fiind obiectivă, iar juridicul, normativul în genere, circumscrie cadrele în care această realitate funcționează.

Legea poate fi înțeleasă ca un sistem formal de impunere a ordinii conviețuirii și particularizării opresiunii (Alexy, 2000). Preocuparea pentru corectitudinea legilor provine din necesitatea caracterului moral al acestora. Alexy (2000) arată caracterul contradictoriu al alăturării injusteții cu onestitatea. Este imposibil de conceput, la momentul istoric actual, o teorie politică care să afirme caracterul drept al opresiunii unei categorii sociale. Nediscriminarea, dintr-un principiu etic al dreptății sociale, devine un principiu juridic și politic fundamental al societăților moderne. Această afirmație a caracterului drept, a sistemului juridic și politic al unei țări, postulează directă dependență a juridicului de etic. Sistemele etice sunt cele care variază în funcție de morala și moralitatea dominantă într-o societate, iar sistemele juridice iau forma prescrisă de această moralitate. Între prescrierea etică a caracterului just al unui sistem normativ, sau a unei politici publice în sine și înfăptuirea efectivă a dreptății există o serie de paliere de netransparență etică.

Sclavia este o formă de dependență absolută a unui individ față de un alt individ. Stăpânul deține și exercită puteri absolute și discreționare asupra sclavului. Sclavia contravine flagrant eticii moderne bazate pe dreptate socială autonomia morală a individului. A deține o altă persoană în proprietate și a dispune de viața acesteia reprezintă nu doar o faptă imorală, ci și una complet ilegală în toate țările lumii. Totuși sclavia a fost de-a lungul istoriei acceptată moral în sisteme etice bazate pe superioritatea de grup, clasă, rasă etc.

Neincluderea unei categorii de persoane în castele sau grupurile sociale considerate moralmente acceptabile justificau tratarea acestora discreționar și luarea acestora în proprietate. Etica superiorității de rasă, castă sau grup social nu a dispărut odată cu abolirea sclaviei și condamnarea sistemului sclavagist. Secolul XX a fost plin de exemple de aplicare a unei etici a supremației de grup, rasă, clasă, etc., pentru justificarea dominației. Germania nazistă a organizat sistemul concentrațional care a dus la holocaustul împotriva persoanelor aparținând comunităților evreiești. Naziștii îi catalogau pe evrei ca aparținând unei rase inferioare, justificându-și astfel dreptul de a-i ucide sau tortura. Ura rasială a adus în Statele Unite la apariția și dezvoltarea rasismului și persecuțiilor împotriva persoanelor de culoare.

În Uniunea Sovietică lupta de clasă a fost însoțită de distrugerea fizică a categoriilor sociale indezirabile dictatorilor comuniști. Gulagul siberian este expresia lipsei de umanism a eticii superiorității de clasă. Etica apartenenței la structuri dominante și a disprețului față de alteritate este sursa majorității discriminărilor pe criterii etnice, de rasă, vârstă, sex, orientare politică, sexuală, etc.

După părerea noastră, aceeași viziune etică a superiorității de grup stă la baza tuturor fenomenelor de discriminare de la cele majore, care generează crime împotriva umanității, până la cele încă acceptate de societatea contemporană, și manifestate sub formă de intoleranță, abuzuri, etc. Sistemul legislativ corectează politicile în consonanță cu evoluția morală a umanității, interzicând sclavia, nazismul, blamând crimele comuniste, și combătând discriminarea. Toate acestea sunt o evoluție graduală în înlăturarea efectelor politice și sociale ale eticilor apartenenței și supremației. Etica dreptății sociale nu este în mod necesar disjunctă față de etica apartenenței la grupuri superioare. Echitatea contractualistă are sens în grupuri sociale în indivizii care se recunosc ca egali. Contractualismul hobbesian acceptă legitimitatea suveranității. Indivizii ținuti de pactul social sunt dominați de suveranii aflați în starea naturală. Inegalitatea socială este astfel consimțită și justificată moral. Curentele republicane de tip liberal au înlocuit din teoria socială, inegalitatea generată de existența unor poziții dominante în contractul social cu inegalitate de șanse. Dezvoltarea eticii și a politicilor sociale a mers în sensul dezvoltării curentelor egalitarismului de șanse (luck egalitarianism). Dezvoltarea eticilor egalitarianiste și prioritarianiste a dus la crearea unor politici de promovare a egalității de șanse. Dezvoltarea eticii din ultima perioadă a dus la dezvoltarea unui domeniu important al juridicului, al normativului în general, generat de controlul judiciar sau extrajudiciar al incompatibilităților. Rejectarea incompatibilității în ocuparea funcțiilor, a pozițiilor, etc., și de asemenea rejectarea nepotismului, se originează în succesul unei etici a distributivității dreptății pe

care noi o vedem originată în ideea de dreptate ca echitate a lui Rawls.

Societatea

Structuralismul

Ansamblul interacțiunilor sociale nu este o serie aleatorie de evenimente sociale. Evenimentele colective care structurează viața socială au în mare măsură un caracter intențional și structurat. Comportamentele umane au în mare măsură un scop, ele urmărind obținerea unor efecte în planul social. Desigur, înafara efectelor dorite, dezirabile, comportamentele umane au și o serie de efecte nedorite, neplanificate.

Structuralismului este o orientare teoretică și metodologică în științele sociale și umane în anii 1960-1980 în domeniul precum lingvistică, sociologie și antropologie, etc., la a cărei dezvoltare și-au adus contribuția autori precum Ferdinand de Saussure, Naum Chomsky, Claude Levi-Strauss. Pornind de la analiza structurilor lingvistice realizată de Ferdinand de Saussure (1857-1913), Claude Levi-Strauss propune termenul de structuralism ca paradigmă sociologică dezvoltând și analiza structuralistă în cercetarea unor fenomene sociale legate de viața religioasă și spirituală, de viața de familie, și relațiile de rudenie, pe baza unor cercetări realizate în general, în societăți neindustrializate, chiar

în comunități tribale – fondând antropologia socială structuralistă.

Modelul structuralismului în științele sociale se originea-ză în semiotica și lingvistica structuralistă a lui Ferdinand de Saussure (1857-1913). Pentru acesta, sensul cuvintelor derivă din structurile limbajului mai degrabă din obiectele la care se referă. Analiza structurilor logice ale limbajului generează regulile care stau la baza discursului (Schifirneț, 2012). Interacțiunile sociale pot, în viziunea structuraliștilor, să fie analizate asemeni unui text, adică identificându-se structurile inerente societății în maniera unei gramatici a interacțiunii sociale.

Structuralismul analizează structura sistemelor sociale, relațiile specifice și semnificative dintre instituțiile și procesele sociale. Acesta se centrează asupra totalității ca structură socială și a relațiilor de interdependență ce se stabilesc între elementele componente ale sistemelor sociale. Giddens pune în legătură conceptul de structură socială cu cel de acțiune socială (Schifirneț, 2012). Relațiile dintre elementele componente ale unui sistem social sunt privite în integralitatea lor, postulându-se ireductibilitatea întregului la suma părților. Din perspectivă metodologică, structuralismul constă în cercetarea structurii sociale a oricărui fenomen sau proces social. Metoda poartă denumirea de analiza structurală, putându-se aplica *modelelor de realitate socială* și nu realității însăși (Schifirneț, 2012). Analiza structurală vizează relațiile și formele pe care realitatea socială le îmbracă.

Societatea este alcătuită din părți componente aflate în interacțiune. Interacțiunea dintre subsistemele societății este departe de a fi aleatorie. Faptele sociale se corelează între ele

generând modele sau structuri de relație. Acestea pot fi modele de cooperare sau de conflict.

Marx identifică lupta de clasă ca motor al dezvoltării sociale. Clasele sociale, în special burghezia și proletariatul se află în relații antagonice. Burghezia a devenit clasă dominantă, impunându-se în fața aristocrației de tip feudal. La rândul său, proletariatul ar fi trebuit să se impună în viziunea lui Marx drept clasă dominantă înlăturând burghezia. Din păcate, teoria luptei de clasă a inspirat dictaturile comuniste în săvârșirea unor crime împotriva umanității, întemnițând deopotrivă opozanți politici și persoane a căror unică vină era deținerea unei averi chiar minimale. Nu contestăm valoarea teoretică a marxismului în explicarea fenomenelor sociale și a raporturilor dintre clase la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Marxismul a inspirat o întreagă tradiție intelectuală de stânga în țări cu economie de piață precum Franța. Sub influența marxistă au fost elaborate teorii ale echității sociale și au fost raționalizate raporturile de muncă.

Pentru Giddens relațiile sociale sunt structurante pentru acțiunile agenților sociali. La rândul lor, aceste acțiuni structurează sistemele sociale (Schifirneț, 2012). Fenomenele sociale sunt supuse unor legități structurante care fac realitatea socială să fie comprehensibilă.

Structuri sociale

Structurarea societății se datorează în principal diviziunii sociale a muncii. Aceasta ia forma stratificării sau împărțirii în grupuri aflate în relații de subordonare. Criteriile de stra-

tificare au diferit de la o etapă istorică la alta, fiind totuși în general legate de deținerea și exercitarea puterii. Astfel au existat clase dominante care și-au însușit și exercitat puterea asupra claselor dominate. Alte criterii asociate diferențierii de clasă pot fi: averea, prestigiul, și mai nou ocupația și nivelul de instrucție. De-a lungul istoriei, structura de clase a cunoscut o evoluție în strânsă legătură cu modul de producție dominant.

Societatea sclavagistă, de exemplu cea romană, cunoștea două clase sociale principale, cea a stăpânilor de sclavi și cea a sclavilor, cărora li se atașa categoria oamenilor liberi. O categorie particulară de cetățeni liberi o constituiau militarii. Membrii legiunilor romane, la încetarea serviciului militar erau împroprietăriți cu pământ în provinciile cucerite, asigurând astfel romanizarea acestora. Foștii militari împroprietăriți au generat categoria socială a țăranimii libere din Evul Mediu. Modul de producție sclavagist se baza în principal pe munca sclavilor, ce proveneau din rândul populațiilor cucerite în războaie. Oamenii liberi desfășurau o producție de subzistență. Pe măsura dezvoltării Imperiului Roman, a apărut o nouă forță de muncă, mai mare decât cea a sclavilor și anume cea a țăranilor liberi care locuiau pe latifundiile în care fuseseră împărțite teritoriile cucerite de Imperiu. Cum nu toată populația Europei cucerite a fost transformată în sclavi de Imperiu, locuitorii provinciilor romane în special populațiile rurale au aderat la relații de muncă dependentă în schimbul subsistenței față de aristocrați. Evul Mediu transformă țăranimea liberă în iobagi, apărând astfel instituția legării de glie. Sclavia nu a fost oficial abolită decât la sfârșitul secolului al XIX-lea. Scla-

via a jucat un rol minor în Evul Mediu, robii provenind din războaie, fiind mai ales în subordinea directă a nobililor. Clasele sociale medievale au fost împărțite pe cele trei stări. Prima dintre acestea a fost reprezentată de clerici împărțiți în ordine monahale. Apariția acestei stări (clase sociale) arată puterea deosebită a bisericii, în mod special a bisericii catolice. În preajma Revoluției Franceze, Biserica Catolică devenise cel mai mare proprietar funciar din țară. Privilegiile clericale depășeau cu mult privilegiile nobiliare. Cea de a doua clasă socială (stare) este reprezentată de nobilime. Aceștia stăpâneau în general feudale, moșii ce cuprindeau mai multe sate. Principala ocupație a nobililor în Evul Mediu îl constituie războiul, ei fiind clasa războinică. Cea de a treia stare a fost inițial reprezentată de țăranimea legată de pământ și cunoscută sub denumirea de iobagi. Treptat, în starea a treia, au început să se dezvolte categoriile de târgoveți, locuitori ai orașelor medievale, negustori și meșteșugari, care au pus bazele viitoarei clase sociale a burgheziei. Sistemul de producție feudal s-a bazat pe munca liberă dar dependentă a țăranilor.

Capitalismul premodern de la începutul secolului al XX-lea s-a bazat pe două clase antagonice principale, burghezia și proletariatul, la care se adaugă cele două clase ale aristocrației și țăranimii care rămăseseră din Evul Mediu. Revoluția industrială a produs o schimbare a relațiilor de producție, acestea devenind în principal urbane. Munca salariată ia locul muncii dependente. Toate clasele sociale sunt constituite din oameni liberi sclavia fiind în cele din urmă abolită. Aceasta era structura socială a perioadei în care Marx și-a definitivat Capitalul, volum în care a expus teoria luptei de clasă.

Perioada comunistă chiar dacă și-a propus abolirea claselor sociale, s-a caracterizat printr-o structurare foarte puternică a acestora pe o axă dată de apartenența la Partidul Comunist și structurilor de putere a acestuia. Oficial în perioada comunistă au existat doar două clase sociale clasa muncitoare și țărănimea aflate în relații de colaborare. Această structură a fost doar un element de propagandă comunistă. În realitate cele două erau clase sociale dominate de o categorie de privilegiați ai Partidului Comunist cunoscută ulterior sub denumirea de nomenclatură.

Societatea actuală cunoscută sub denumirea de societate bazată pe cunoaștere, trece printr-un proces de o reșezare a categoriilor sociale în funcție de nivelul veniturilor. Apariția „gulerelor albe” în anii 1971-1980 în societatea americană a marcat dispariția claselor antagoniste. Gulerile albe reprezintă funcționarii, în general cei cu „muncă de birou”, din domeniul serviciilor și industriilor creative. Aceștia depășesc numeric muncitorii din industria tradițională numiți gulerile albastre. Gulerile albe sunt în general o categorie socială educată cu studii superioare, cu motivații individualiste dar nu egoiste cum ar spune marxștii. Gulerile albe sunt profesioniști apăruiți din necesitatea de hiperspecializare și hipertehnologizare.

Transformarea fermelor în complexe industriale agricole duce în țările industrializate la dispariția țărânimii ca și clasă socială. Tehnologizarea extremă a industriei, terțiarizarea economiei și apariția economiei bazate pe cunoaștere duce la transformarea clasei muncitoare de tip proletar într-o clasă de mijloc.

Clasa de mijloc este o structură socială specifică capitalismului postmodern, care cuprinde indivizii cu niveluri de

venit suficiente pentru un nivel de trai decent. Aceștia pot fi mici întreprinzători, gulere albe adică sau chiar reprezentanți ai gulerelor albastre a căror nivel de venituri se află în media veniturilor naționale permițându-le un trai decent. Clasa mijlocie este în general apolitică sau aderă la o poziție politică de centru, fiind preocupată de ecologie de propriul stil de viață de îngrijirea sănătății. Din rândul clasei mijlocii se distinge o categorie numită cultural –creativi (cultural creatives) cu puternice preocupări umaniste, etice, ecologice, științifice considerați de Ray (2011), ca originea viitoarei clase dominante a societății transmoderne. Am dezbătut în altă parte, faptul că noi identificăm societatea transmodernă așa cum este înțeleasă de Ray, cu societatea bazată pe cunoaștere distingându-o de cea postmodernă identificată cu cea de hiperconsum.

Considerăm că societatea bazată pe cunoaștere este mai degrabă o extensie a culturii transmoderne, decât a celei postmoderne de hiperconsum. Atât societatea postmodernă de hiperconsum, cât și cea transmodernă bazată pe rețea și pe economia cunoașterii coexistă temporar în perioada actuală, ambele cu structuri sociale fiind bine definite și transparente una față de cealaltă.

Celelalte trei clase sociale contemporane din perspectiva nivelului de trai sunt: *uppermiddle class*, *undermiddle class*, *middle class*. *Uppermiddle class* (clasa avută) conține indivizii a căror venituri depășesc cu mult media națională, putând fi considerată o clasă bogată. Avearea poate fi dobândită din activități economice, din deținerea de acțiuni la diverse companii, din activități independente, din activități intelectuale și consultanță, din antreprenariat, din speculații

imobiliare, din sport, etc. Din păcate, o mare parte a celor aparținând unor clase superioare în România, și-au făcut averea în afaceri cu statul, mai mult sau mai puțin etice, și chiar mai mult sau mai puțin legale. Ei au fost denumiți peiorativ „băieți deștepți” fiind campioni ai capitalismului de cumetrie românesc. Clasa săracă (pauperă) este constituită din șomeri, persoane fără venituri, sau chiar persoane salariate a căror venituri nu asigură o subzistență decentă. Din păcate, societatea românească este foarte polarizată între clasa superioară și clasa de săraci. Clasa mijlocie este puțin definită, ceea ce face ca dezvoltarea României să nu fie sustenabilă.

O altă structurare a societății contemporane are în vedere *categoriile socio-profesionale*. Am putea pune în evidență profesiunile medicale, juridice, politice, ingineresti, categoria pensionarilor, etc. Categoriile socio-profesionale structurează viața socială prin dinamica specifică status-rol. Apartenența la o categorie socio-profesională aduce după sine un anumit status. Socializarea anticipativă pentru rolul generat de un anumit status generează dinamica socială. Pozițiile de status sunt în fapt poziții de putere, iar rolurile corespondente gestionează exprimarea puterii. Fenomenele de solidaritate socială sunt forme de exprimare ale coeziunii sociale în interiorul unui grup social. Structurile de rudenie au fost puse la baza explicării modelului solidarității mecanice. Solidaritatea organică este generată de o structură diferențiată pe categorii socio-profesionale distincte și rezultate în procesul diviziunii sociale a muncii.

Dinamica status-rol

Statusul actorului social este definit prin totalitatea drepturilor și îndatoririlor care îi revin în cadrul unui grup de apartenență. *Statusul* definește poziția unui individ în cadrul unui grup, sau a unui grup în cadrul altor grupuri (Onicov, 2003b). Statusul, în societatea actuală, este în general asociat unei poziții socio-profesionale. Vorbim despre statusul de profesor, decan, medic, etc. Statusul apare ca un ansamblu de relații ierarhice și de putere între individ și ceilalți indivizi ai grupului din care face parte.

Statusul unui individ poate fi prescris, deținut de individ, indiferent de calitățile sale și de eforturile pe care le face. El este dobândit prin naștere și nu poate fi pierdut sau se pierde foarte greu. Un astfel de status prescris este statusul de gen care este dobândit prin naștere. Cetățenia este un exemplu de status în general prescris, care se poate obține sau pierde prin naturalizare.

Statusul dobândit este acela la care se accede prin eforturi personale și în general prin competiție. Statusurile dobândite pot fi profesionale, științifice, manageriale, calitatea de membru, etc. (Onicov, 2003b).

Dobândirea statusurilor prin competiție asigură egalitatea de șanse, fiind o componentă a democrației actuale de tip liberal. În cadrul altor forme istorice de organizare socială au predominat statusurile prescrise prin apartenența la o clasă socială, sau castă.

În societatea democratică actuală transmiterea intergenerațională a statusului este legitimă în cazul averii care se poate moșteni și a titlurilor nobiliare simbolice în statele care mai

există astfel de titluri. Există însă o practică curentă moștenită din perioada în care existau și aveau impact breslele, copiii să urmeze aceeași profesie ca și părinții. Această situație este mai pregnantă în cadrul profesiunilor intelectuale cum sunt cele medicale și juridice. Este legitimă dorința copilului de a urma exemplul părintelui în construcția carierei profesionale. Nu sunt considerate legitime situațiile de nepotism și accederea la funcție și implicit la statusul profesional prin influența exercitată de rude. Accesul la statusurile profesionale ar trebui să fie deschis și guvernat de principiul egalității de șanse. Exprimarea comportamentului în funcție de statusul pe care individul îl are poartă denumirea de *rol social*. Procesul de învățare a rolurilor sociale în funcție de diversele statusuri ale individului se numește *socializare*. Majoritatea statusurilor sociale sunt dobândite de indivizi prin interacțiuni sociale (Onicov, 2003b) și se bazează pe procese de socializare. Obținerea unui status are la bază o opțiune individuală și o competiție cu alți doritori ai aceluiași status. Deținerea unui status social poate implica mobilitatea socială și geografică, schimbarea atitudinilor preferințelor a cercului de prieteni și de cunoscuți și a raportării față de aceștia. Statusul profesional este definit printr-o serie de atribute: prestigiu, interes, autonomie și salariu. Fiecare din aceste atribute variază în general concomitent și constituie motivații ale muncii (Onicov, 2003b).

Rolul este înțeles ca un set de prescripții ce definesc comportamentul *pe care trebuie să-l îndeplinească* individul în cadrul grupului de apartenență, în funcție de poziția pe care o deține în acel grup. Rolul social este așadar un model structurat de răspuns al individului la particularitățile *statusului*

-locului- pe care îl ocupă în interiorul unui grup, organizație, comunitate, etc. (Dorofte, 1997). Rolul jucat de actorul social este asociat cu statusul ocupat în interiorul sistemului social *de referință*. Poziția pe care un individ o ocupă în cadrul unui grup sau organizație, definește automat o serie de așteptări –atât de la membrii grupului, cât și de la sine însuși - pe care ocupantul acelei poziții trebuie să le îndeplinească. Paternurile comportamentale generate de îndeplinirea *obligățiilor*, ce derivă din propriile așteptări, precum și din așteptările celorlalți, constituie rolul sau rolurile sociale ale individului, corelate cu statusurile acestuia. Tatiana Dorofte (1997) atrage atenția asupra faptului că indivizii continuă să joace o serie de roluri *preînvățate*, chiar dacă acestea nu se mai potrivesc cu statusul său actual. Așa se explică comportamentul centrat pe eșec, prin jucarea unui rol de *țap ispășitor*. Individul care la un moment dat în procesul de socializare nu a reușit să performeze la nivelul așteptărilor membrilor grupului de apartenență/referință, își asumă acest rol devenind un individ marginal, sau respins. Situația de stres datorată acestui *rol achiziționat*, va duce la *conflicte de rol ulterioare*, și la imposibilitatea performării unor roluri de succes. În anumite situații datorită persistenței în performarea unui anumit rol, individul nu mai este capabil să-și însușească caracteristicile unui alt rol. Rolurile jucate organizează comportamentul, unele dintre acestea ajungând să contribuie la structurarea personalității, devenind parte componentă a eului, a imaginii de sine a individului (Dorofte, 1997).

Distanțarea față de rolurile sociale jucate poate fi benefică pentru dezvoltarea personalității individului, și pentru capacitatea acestuia de performare simultană în mai multe

roluri corespondente diferitelor statusuri sociale. De exemplu, o persoană poate juca simultan rolul de manager pentru echipa pe care o coordonează, de subaltern față de managementul general al organizației, de parinte față de proprii copii, de copil, față de părinți, de soț/soție față de partenerul de viață, dar și de pasionat de sport, membru de partid, etc. Lipsa de distanțare față de rolurile jucate poate duce la confuzia rolurilor.

Îndeplinirea unui rol social se realizează în funcție de *așteptările percepute* ale celorlalți, și încorporate practic în propriile așteptări față de sine și de propriul comportament. Internalizarea rolurilor sociale constituie *un proces de socializare* față de status-rolul corespunzător, în cadrul grupului de referință. Lindgren (Dorofte, 1997) arată că pe măsura identificării individului cu un anumit rol social, el va avea intenția să îl performeze și înafara statusului care a generat rolul respectiv. O persoană socializată în rolul de manager autoritar, va fi predispus la o conduită autoritară și în relațiile extra-profesionale. Modelul paternalist de abordare a inegalităților de poziție socială, corespunde unei astfel de internalizări a rolului generat de un status de putere, ce presupune responsabilitate față de celălalt. Modelul presupune ideea implicită a diferenței de status exprimată ca putere, și ca solicitare a obedienței. Relația dintre indivizi se realizează printr-un proces de *tranzacționare a puterii* și resimetrizarea rolurilor. Relația medic-pacient este nesimetrică –medicul fiind expertul care pune diagnosticul și propune tratamentul, iar pacientul este (sau nu compliant), urmând tratamentul. Această nesimetrie generează relația de tip paternalist. Relația se simetrizează în general prin modele bazate pe acțiune

comunicativă (Habermas, 1987, 2000). Modelul pacientului expert – pacientul care este expert în ceea ce privește propria viață, propriile așteptări legate de calitatea vieții- simetrizează relația de putere medic-pacient, ambii parteneri fiind investiți cu expertiză și capacitate de co-creare a stării de sănătate. Medicina apreciativă (Sandu, Ciuchi, 2010) vizează tocmai o astfel de simetrizare a relației medic-pacient, ambii făcând o alianță terapeutică în gestionarea stării de sănătate și a calității vieții individului.

O astfel de simetrizare a raporturilor de putere ar trebui să aibă loc prin poziționarea la nivel egal în sala de judecată a procurorului, cu cea a apărătorului. Acest fapt pune în evidență egalitatea efectivă a părților în procesul penal. Reprezentantul statului este poziționat într-un raport nesimetric față de cel al apărătorilor inculpaților, sau chiar al părților vătămate.

Statul român adoptă în fapt un model de poziții de putere nesimetrică în mai multe situații ale vieții sociale. În ceea ce privește executarea hotărârilor judecătorești, care obligau statul la plata unor restanțe salariale, au existat amânări ale acestora pe cale legislativă sau administrativă. În ceea ce privește operatorii privați, aceștia sunt imediat puși în executare silită pentru neplata la timp a TVA-ului, de exemplu. Cu toate acestea, statul român a întârziat în multe situații rambursări de TVA: la achiziții realizate în programe comunitare de către ONG-uri sau Universități punând în pericol derularea programului, existența ONG-ului și gradul de absorbție a fondurilor europene.

Socializarea anticipativă reprezintă tocmai procesul de asimilare a rolurilor, și odată cu acestea a paternurilor com-

portamentale și comunicaționale care le definesc. Un exemplu de socializare anticipativă este procesul formării profesionale, în care ucenicul sau studentul învață competențele necesare performării în rolul profesional pentru care se pregătește, dar și cerințele particulare date de un statut social atașat profesiei (Dorofte, 1997). Studenții care se pregătesc să devină avocați sau medici, de exemplu, internalizează și prestigiul social al acestor profesii, și o anumită atitudine comunicativă specifică profesioniștilor din domeniu. Socializarea profesională nu cuprinde doar competențele transmise instituțional, ci și cele însușite prin practică efectivă și prin *imitație* a comportamentului celor care deja performează într-un rol profesional similar.

Ralph Linton (1968) consideră că rolul este constituit din suma modelelor culturale asociate unui status. Rolul social se află la intersecția dintre stabilitatea normelor și cerințelor sociale congruente cu un anumit status și factorii de personalitate a individului. Exercitarea rolului se face numai în procese de interacțiune socială cu alți indivizi care-și asumă o serie de roluri similare sau diferite de cel propriu. Exercitarea rolului de avocat este posibilă în interacțiunea socială cu clientul, judecătorii, procurorii, martorii, etc. În spatele fiecărei persoane care joacă astfel de roluri, se află, desigur persoane particulare cu propriile trăsături de caracter, cu propriile aspirații și habitusuri. În instanță doi avocați pot juca rolul de apărători ai părților adverse dintr-un proces. La ieșirea din instanță, cei doi se pot întâlni în rolul de prieteni. Confuzia și conflictul de rol poate duce la exprimarea unor informații confidențiale obținute în rolul de avocat în timpul exercitării rolului de prieten. Confuzia rolurilor poate împieta etica profesională.

Persoana care joacă un rol sau un set de roluri în conformitate cu statusurile dobândite are calitatea de actor social. Denumirea de *actor social* definește atât aspectul de persoană, care joacă un rol social, cât și calitatea de participant la o acțiune socială. Calitatea de agent (agency) reprezintă capacitatea de a acționa în mediul social, de a avea autonomie relațională și eficiență socială (self efficacy).

Talcott Parsons (2007) identifică o serie de criterii esențiale în exercitarea rolurilor:

- reținerea sau exprimarea sentimentelor;
- existența unor roluri atribuite derivate din statusul social: rolul de părinte de copil, și respectiv roluri dobândite bazate pe decizie personală și competiție: manager, medic, avocat, magistrat etc.
- roluri bine delimitate: avocat, magistrat, și difuze care implică o largă serie de responsabilități și foarte puține norme prescriptive: rolul de părinte, copil;
- roluri care cer relații formalizate, în general roluri care derivă din statusul profesional și roluri care necesită relații nonformale și personale: prieten, soț, copil, părinte (Onicov, 2003b).

Un actor social poate să nu accepte identificarea cu un anumit status social, față de care să se distanțeze. Individul nu își asumă rolul derivat, și comportamentul instituit pentru rolul respectiv (Dorofte, 1997).

În procesul de performare a rolurilor sociale, indivizii identifică și își însușesc o serie nouă de valori, comportamente și chiar concepții despre sine. În contextul schimbării atitudinale și valorice, odată cu modificarea sistemelor de status-rol, personalitatea își menține stabilitatea, integritatea

și echilibrul psihologic (Dorofte, 1997). Aceasta coerență cu sine este denumită autenticitate, și constituie un model de înțelegere a autonomiei actorului social.

Relativa consecvență atitudinală și constanță comportamentală stă la baza respingerii sociale - a infractorilor, de exemplu. Se consideră în general că un infractor condamnat are mai mare șanse de recidivă, decât o persoană care nu a săvârșit anterior nici o faptă penală și nu a suferit condamnări. Ca atare, foșii deținuți, chiar reabilitați sunt mai predispuși la marginalizare socială și la eșecul integrării sociale postpenale. Marginalizarea în sine accentuează sentimentul de eșec social și tentația accesului la resurse prin mijloace nelegitime. Astfel că se creează practic un cerc vicios, ce îi vulnerabilizează pe foștii deținuți.

Tatiana Dorofte (1997) arată că există o determinare ereditară a temperamentului și a unor trăsături de personalitate, ceea ce explică o relativă constanță a personalității în ceea ce privește aspectele formale ale acesteia. Cu toate acestea, modificările comportamentale, date de schimbări ale trăsăturilor de personalitate și caracterului, nu sunt imposibile, acestea putând surveni în situații catastrofice, sau în cazul convertirii religioase, pierderea unor persoane apropiate, experiențelor la limită, etc. În construcția *personalității* pe lângă *ereditate*, o importanță deosebită o are mediul social în care individul se dezvoltă și acționează și educația.

Au existat, din păcate, experiențe care vizau obținerea modificărilor de personalitate prin deprivare senzorială, deprivare de somn, supunerea la tratamente degradante, corecții fizice, atmosferă de teroare fizică, etc. Aceste experiențe au fost realizate în medii carcerale, de sisteme totalitare, ca în

exemplul lagărelor naziste, a Gulagului sovietic, dar și a închisorilor comuniste din România și din alte state excomuniste. Din păcate, supunerea deținuților la astfel de tratamente, deși interzisă prin convenții internaționale, este încă practică în anumite state cu pretenții de democrație bine stabilită. Trebuie să dăm exemplul utilizării torturii în Statele Unite, în închisori precum Guantanamo Bay, Abu Graib, unde au fost deținuți și torturați prizonieri *presupuși* ca aparținând unor organizații teroriste, în lipsa unor mandate de arestare, și fără a beneficia de un proces echitabil. România a fost și ea implicată, în calitate de țară gazdă a unor *închisori secrete ale CIA*, în torturarea prizonierilor din războiul antiterorist.

Funcții sociale

În matematică, o funcție este o relație care asociază fiecărui element dintr-o mulțime (domeniul), un singur element dintr-o altă (posibil din aceeași) mulțime (codomeniul). În aceeași măsură fiecărei părți componente ale unui sistem social îi corespunde o serie de funcții sociale. Funcționalismul este o teorie a ordinii stabilității și echilibrului social: conceptul de stabilitate reprezintă o caracteristică definitorie a structurii și definește activități care sunt necesare/ vitale pentru supraviețuirea sistemului.

Termenul de funcție este corelativ cu cel de structură, fiind un concept de referință pentru cadrul de analiză al relațiilor dintre oricare sistem viu și mediul său. Îndeplinirea funcțiilor unui sistem social este realizată de o combinație între structurile componente ale acestuia și procesele care au loc între sistemele și subsistemele componente. Analiza

funcționalistă pleacă de la stabilirea elementelor sistemelor sociale investite cu funcții particulare și determinante pentru stabilitatea și evoluția sistemului. Se are în vedere analiza rolurilor sociale și corelația dintre acestea. Actorii sociali investesc acțiunile și comportamentele proprii, dar și a celorlalți parteneri la actele comunicaționale, cu semnificații. Analiza funcțională, ne spune Lazăr Vlăsceanu (2008) nu se limitează la investigarea dispozițiilor subiective, întrucât finalitatea constituirii faptelor sociale nu este căutată în subiectivitatea actorilor, ci în consecințele obiective ale elementelor sau fenomenelor sociale.

Funcțiile sociale asigură adaptarea unui sistem dat; iar eșuarea în îndeplinirea funcțiilor poartă denumirea de *disfuncții*. Funcțiile sau disfuncțiile sunt manifeste sau latente, fiind rezultatul intenționalității actorilor sociali (Vlăsceanu, 2008).

Fiecare dintre structurile societății deține o anumită funcție, adică este destinată satisfacerii unei nevoi umane. Constantin Schifirneț (2012) arată că societatea din perspectivă funcționalistă reprezintă un ansamblu de elemente sociale corelate între ele sunt grupate în sisteme complexe și stabile. Astfel fiecare instituție socială îndeplinește funcții sociale clare și bine determinate. Echilibrul sistemului este realizat atunci când acesta este capabil să facă față forțelor contrare externe. Organizarea societății în sisteme și subsisteme previne entropia socială

Merton (1938) consideră că funcțiile, sociale sunt cele care permit sistemului autoreglarea. Instituțiile sociale devin astfel sisteme funcționale sau dimpotrivă aflate în disfuncție. Merton (1938) atrage de asemenea atenția asupra dublei naturi a

funcțiilor sociale, cea manifestă, cunoscută și intenționată, și respectiv cea latentă, care apare ca o consecință neconștientizată a funcționării sistemului social.

Teoriile funcționaliste pot fi văzute în complementaritate cu cele conflictualiste. Dacă pentru funcționaliști consensul social vizând normele și valorile societății este esențial (Schi-firneț, 2012), pentru conflictualiști, relațiile dintre indivizi sunt marcate de dinamică iar originea acestei dinamici este conflictual.

Încrederea și societatea de risc

Afirmația¹ că societatea dezvoltată este societate de risc (O'Neill, 2001), nu semnifică faptul că gradul de risc este mai crescut pentru cetățenii acesteia decât pentru cei a societăților tradiționale, ci faptul că riscul este perceput ca atare, societatea raportându-se la acesta în programarea procesului de dezvoltare durabilă. În opinia noastră, problema încrederii contrapusă gestiunii riscului este rezultatul laicizării moderne a societății care transferă îndoiala din presuposiție a întemeierii cunoașterii, în poziționare axiologică față de lume. Anxietatea societății contemporane este în general produsul avansului tehnologic în domenii de vârf precum tehnologia nucleară, tehnologiile medicale, tehnologia informației, etc. Același avans tehnologic responsabil de anxietatea populației

¹ Material privind încrederea în societatea de risc, are la baza analiza teoretică și cercetarea de teren vizând *încrederea în relația medic –pacient*. O parte dintre analizele teoretice care urmează au fost preluate anterior, în contextul încrederii în relația medic pacient, și a încrederii în sistemul medical, în volumul colectiv Liviu Oprea, Cristina Gavrilovici, Mihaela Vicol, Vasile Astărăstoae (editori), *Relația medic pacient*, Editura Polirom, Iași, 2013.

și de stresul generat de societatea modernă a permis în ultimul secol o creștere fără precedent a speranței de viață și o calitate superioară a vieții (Sztompka, 1999).

Gestiunea riscului conștientizat se face prin intermediul încrederii care este acordată diverselor categorii profesionale responsabile de nivelul calității vieții subiecților. Încrederea este necesară pentru a permite decidentului să acționeze în numele celui pentru care a luat decizia (Manea et al., 2013).

Investirea încrederii sau a neîncrederii gestionează, din punct de vedere etic, acțiunea socială. Pentru ca acțiunea socială să fie eficientă este necesară cooperarea mai multor indivizi (O'Neill, 2001). Procesul de cooperare are la bază oferirea unui capital de încredere partenerului. În lipsa capacității de a oferi încredere, și tratarea celorlalți, ca fiind *apriori* persoane de neîncredere, generează arbitraritate în procesul de decizie (Cojocaru, Sandu, Oprea, 2013). Încrederea (trust) nu este rezultatul unei certitudini asupra comportamentului moral al celuilalt, ea fiind mai degrabă rezultatul incertitudinii cu privire la acțiunea persoanei. De aceea încrederea este în general acordată pentru un set limitat de acțiuni sociale.

Un medic poate fi de încredere ca profesionist, pacientul acceptând că acesta va lucra în interesul său pacientului dându-i cel mai bun tratament posibil, dar în același timp considerându-l de neîncredere în alte privințe. (O'Neill, 2001). Încrederea se bazează pe acceptarea faptului că persoana de încredere are un minim de bunăvoință față de persoana care acordă încrederea, și că între cele două persoane există cel puțin un set minimal de valori și interese comune (Cojocaru, Sandu, Oprea, 2013). Această abordare spune O' Neill

este specifică încrederii între relațiile interpersonale (O'Neill, 2001).

Încrederea instituțională ține cont de creditarea instituției respective, cu privire la respectarea unui set minimal de norme, reguli standarde și proceduri. În limite rezonabile, simpatia sau antipatia în relațiile interpersonale nu ar trebui să afecteze semnificativ calitatea actului profesional. Încrederea este unul dintre elementele principale a oricărei relații, întrucât este un element de atribuire care permite transformarea unui fapt subiectiv individual într-o relație interpersonală. În lipsa creditării partenerului de discuție cu un minim de bunăvoință, relația profesională ca relație interpersonală se bazează pe credibilitatea indivizilor în lumina experiențelor anterioare. Performanțele anterioare îl califică pe actorul social ca fiind de încredere (reliable). Experiențele anterioare și credibilitatea nu este singurul criteriu de acordare a încrederii (O'Neill, 2001). Intervine în general o notă de subiectivitate în rațiunea morală, care nu se mai bazează exclusiv pe evidențe. Încrederea este oferită unei persoane în lipsa unei credibilități evidente, și chiar în cazul unor dovezi că persoana este nedemnă de încredere (O'Neill, 2001).

Decizia cu privire la acordarea sau neacordarea încrederii este un act a subiectului, în calitatea sa de agent moral autonom. Decizia autonomă de alocare sau nealocare a încrederii are la bază o judecată morală care nu este o rațiune în baza evidenței în sens strict kantian. Ea ține cont de motivații precum: simpatia, sentimentul de încredere, dorința de a avea încredere, credință, etc. (Sandu, Cojocaru, Oprea, 2013).

Mainous și colaboratorii identifică strategiile utilizate de profesioniști (autorul se referă în principal la profesioniștii

din domeniul îngrijirii) pentru a câștiga, menține și crește încrederea clienților (Mainous, Kerse, Brock, Hughes, & Pruitt, 2003). O relație de încredere se bazează pe onestitate. Construcția încrederii reciproce îi conferă profesionistului, accesul la informații particulare despre client și despre intențiile acestuia, nevoile cu care se confruntă și în general poziția clientului față de situația sa. Încrederea are la bază o relație bine stabilită și de durată fiind așadar un proces cu dezvoltare continuă. Continuitatea relației permite personalizarea acesteia și crearea unei legături de încredere la nivel interuman, care depășește simpla credibilitate profesională (Mainous, et al., 2003). Un element cheie al relației de încredere îl reprezintă cunoașterea particularităților culturale ale subiectului, a universului de valori și de credințe ale acestuia (Mainous, et al., 2003). Cunoașterea particularităților culturale, dar și a stării sociale a subiectului permite construcția unei relații interpersonale. Relația de încredere plasează persoana care oferă încrederea, într-o situație în care rezultatul acțiunii este înafara propriului control și ca atare este necesară credința, că persoana în care se investește încredere este o persoană care merită această încredere, o interesează situația, și-i pasă de rezultatele acțiunii sale față de persoana care-i oferă încrederea, acționând cu integritate și competență (Cojocaru, Sandu, Oprea, 2013). Încrederea (trust) este definită ca fiind o relație biunivocă, între cei doi parteneri, în care cel care are încredere este dispus să accepte propria vulnerabilitate în fața comportamentului celui în care investește încrederea.

Acceptarea se bazează pe permisiunea acordată celui în care este investită încrederea de a realiza o acțiune extrem

de importanță pentru cel care investește încrederea, și care se așteaptă să obțină un răspuns pozitiv de la cel în care-și investește încrederea, chiar dacă controlul, sau comportamentul persoanei de încredere este dificil, sau imposibil (Mayer, Davis, & Schoorman, 1995). Încrederea (trust) rezultă din evidențierea comportamentului credibil și binevoitor pe care-l recunoaștem la persoana în care investim încredere (Doney & Cannon, 1997). Nivelul de extindere al încrederii este corelat cu cel de dependență a clientului față de ofertantul de servicii. (De Wulf, Odekerken-Schröder, & Iacobucci, 2001). Angajamentul este definit ca o dorință de lungă durată de a menține o relație care este considerată importantă, apreciată și valorizată (Moorman, Zaltman, & Deshpande, 1992).

Pentru ca o relație să fie considerată valoroasă partenerii implicați trebuie să o considere importantă și să-și dorească s-o mențină pe o perioadă nedefinită, fiind dispuși să lucreze la menținerea acesteia, sau să acționeze în sensul acesta. Morgan și Hunt (1994) consideră angajamentul ca fiind elementul central al relațiilor dintre consumatori și ofertantul de servicii.

Grija față de interesele părții celeilalte, ca o componentă a încrederii, generează în viziunea lui, eficiență colectivă și eficacitate instituțională a grupului sau a organizației în care se manifestă relații interpersonale bazate pe încredere. Încrederea și capacitatea de a accepta că rezultatele propriei acțiuni, și îndeplinirea propriilor obiective sunt dependente de rezultatele acțiunii unei sau unor alte persoane, constituie un element cheie a lucrului în echipă (Cojocaru, Sandu, Oprea, 2013).

Suki Mohd (Suki Mohd & Suki Mohd, 2011) arată că există o corelație pozitivă între satisfacția clienților și încrederea, implicarea și loialitatea acestora în relația cu un anumit brand. Satisfacția este de asemenea afectată de reputația brandului. Loialitatea este văzută ca un angajament față de serviciile oferite de un brand, care generează consecvență, constanță în selecția serviciilor oferite de acesta, în ciuda influențelor situaționale sau de marketing care acționează în sensul schimbării ofertantului de servicii. Un client loial are tendința de a promova serviciile brandului, atrăgând alți clienți și motivându-i să consume produse sau servicii ale aceluiași ofertant. Loialitatea reprezintă o atitudine pozitivă față de brand și este generată printr-un proces de durată, în care sunt cristalizate experiențele de succes și satisfacție în relația cu ofertantul de servicii respectiv. Reputația brandului este considerată un element cheie în generarea și menținerea loialității clientului (Torres, Vasquez-Parraga, & Barra, 2009; Oliver, 1999).

Procesul de socializare

Socializarea este definită de Anthony Giddens (2001) ca procesul prin care individul devine conștient de sine, integrându-se în cultura în care s-a născut. Prin procesul de socializare se realizează transmiterea intergenerațională a normelor sociale, obiceiurilor, valorilor, și mentalităților (Dorofte, 2001). Socializarea este un proces de adaptare a personalității la mediul social, și în același timp de construcție a identității sale sociale. Este vorba de constituirea Eului social, și a identității individului (Dorofte, 2001:8). Socializarea armonizează conduita individului cu modelele, normele și valorile comunității și grupurilor din care individul face parte, fiind o parte a procesului de constituire a personalității sociale a individului, ceea ce-l face să fie înzestrat cu originalitate și unicitate (Ponea, Sandu, 2011). Construcția socială a personalității are loc prin intermediul interacțiunilor sociale la care acesta participă, și care îi permit să se exprime social și în același timp să se autocunoască.

Gergen (2005) subliniază că paradigma modernă consideră implicită existența unui fundal rațional al cunoașterii, și deci al socializării. Terapiile construcționiste, de factură

postmodernă, pornesc de la ideea contextualizării procesului de socializare în funcție de diversele grupuri de apartenență în care individul se socializează, și prin prisma cărora reconstruiește interpretativ realitatea. Ca atare putem vorbi de o serie simultană și succesivă de procese socializante, în funcție de grupurile de apartenență sau de referință pentru care realizăm interpretarea realității sociale (Ponea, Sandu, 2011). Neexistând o interpretare unică a realității, conștiința, are tendința de a interpreta „pluralitatea realităților sociale”, în funcție de contextul socializant.

Adrian Neculau (2007) arată că procesul de socializare generează similitudini și diferențe între membrii unui comunități sau a unui grup, făcând ca individul să se afle într-o continuă schimbare și dezvoltare a abilităților și capacităților sociale și personale.

Socializarea reprezintă învățarea continuă, prin interacțiune socială, în structuri coerente, a unor paternuri de conduită socială, a unor seturi de norme, reguli, valori, etc. Adrian Neculau (2007) identifică o serie de caracteristici ale procesului de socializare precum: continuitatea procesului, interiorizarea achizițiilor, constituirea propriilor paternuri comportamentale. Prin procesul de socializare, individul își interiorizează maniera de a percepe și interpreta lumea și înțelegerea modului de funcționare a sistemului social.

Socializarea îmbracă două forme principale: primară și secundară.

Socializarea primară se realizează în principal în familie, în perioada copilăriei, în timp ce cea secundară se realizează în perioada adolescenței și a vârstei adulte prin intermediul grupurilor de referință, de tipul școli, organizații, sau a unor

factori socializanți difuzi precum Mass-Media, literatura, sistemul cultural (Dorofte, 2001; Giddens, 2001; Schifirneț, 2002). În calitate de proces continuu, odată cu aderarea la un nou grup, are loc un proces de resocializare, prin înlocuirea sau extinderea setului de valori și credințe ale individului, precum și al concepțiilor despre sine, în conformitate cu normele, valorile și ideologia grupului de referință. De obicei, procesul se realizează prin interacțiuni în grup mic foarte intense, în care mediul fizic și simbolic sunt controlate de către agenții socializării (– Dumitrescu, 2010).

Tatiana Dorofte (1997) definește socializarea ca fiind un proces de antrenare a indivizilor în procesul de asimilare a normelor, cunoștințelor, valorilor și credințelor specifice comunității respective, în scopul de a obține conformitatea socială a viitorilor săi membri. Din perspectiva societății, socializarea constituie drumul individului spre cultură, procesul prin care omul își construiește un sens al propriei vieți, în funcție de influențele sociale la care este supus. Din perspectiva individului, socializarea permite realizarea *potențialităților de creștere*, și construcția propriei personalități (Dorofte 1997). Socializarea, cel puțin cea primară, dar parțial și cea secundară, se desfășoară paralel cu maturizarea biologică, și psihologică a individului.

Ereditatea ca premisă a proceselor socializante

Potențialitățile de dezvoltare ale ființei umane din perspectivă biologică sunt transmise de la o generație la alta în mod ereditar. Aceste caracteristici sunt simple virtualități care predispun către o anumită dezvoltare a persoanei.

Bagajul ereditar va fi valorificat numai prin interacțiune socială, prin intermediul procesului de socializare. Cel mai important element ereditar care permite individului să participe la viața socială îl reprezintă capacitatea de utilizare a limbajului. Capacitatea de exercitare a limbajului articulat este strâns corelată cu gândirea. Gândirea se poate desfășura doar în cadrele de referință ale limbajului. În lipsa achiziționării unui limbaj nu se pot dezvolta procesele psihice superioare. Încă de pe vremea lui Platon și Aristotel a existat o permanentă dispută cu privire la însăși natura lumii și capacitatea umană de a o cunoaște. Perspectiva esențialistă susținută de Platon și Aristotel afirmă existența unei cauze superioare a lucrurilor, care nu sunt altceva decât simple reflexii a unei condiții metafizici superioare numită lumea ideilor.

Esențialismul platonician operează cu două niveluri ale realității una fiind transcendentă, imuabilă și unică, iar cea de a doua cea în care ființăm noi este imperfectă și discontinuă dar are capacitatea de a o reflecta pe cea dintâi. Ideile sau esențele sunt așadar transcendente, iar capacitatea de a le cunoaște este înăscută.

Aristotel formulează principiile logicii și prefigurează modelul cunoașterii raționale de tip esențialist. Toate lucrurile care au o formă participă la categoria formei rămâne esenței formei permite categorizarea obiectelor. Filosofile esențialiste, epistemologiile admit presupuziția independenței față de context a unor caracteristici ale unor clase de obiecte. Caracteristicile esențialiste ale obiectelor sunt însușiri inerente ale acestora, fiind independente din punct de vedere epistemic față de subiectul cunoscător. Constructivismul susține

dependența de context a oricărei cunoașteri și implicit rolul limbajului în calitatea sa de categorie formatoare a gândirii, în structurarea oricărei cunoașteri.

O altă distincție este cea dintre raționalism, conform căreia cunoașterea este bazată strict pe rațiune și empirism, conform căreia cunoașterea se bazează pe datele senzoriale numite și date empirice.

În ceea ce privește fundamentele dezvoltării personalității disputa se desfășoară între inneism și constructivism. Adepții inneismului, printre care cel mai important este Naom Chomsky, susține ipoteza unei gramatici universale bazată pe un ansamblu de structuri și mecanisme biologice înnăscute și caracteristici specifice umane capabile să genereze gramaticile particulare ale limbajelor naturale (Flonta, 1995). Chomsky ajunge la această ipoteză studiind achiziția limbajului de către un vorbitor. Contribuția individului la structurarea limbajului se bazează pe un fond înnăscut, fiind o particularitate a speciei umane, numită gramatica generativă sau gramatica universală (Chomsky, 1986). Specia *homo sapiens sapiens* apare conform lui Chomsky. Opus teoriei lui Chomsky, Piaget explică devoltarea psihosocială a ființei umane printr-un proces multi stadial prin care trece copilul pe parcursul maturității sale biologice. Structurile cognitive nu sunt înnăscute, predeterminate, ci ele sunt performate ca mecanisme de autoreglare în cursul procesului de socializare (Dorofte, 1997).

O serie de alte teorii vizează predispozițiile latente spre un anumit tip de comportament de exemplu de tip criminogen (Lombroso, 1895). Teoria lui Lombroso sugerează existența unei distincții de natură biologică a persoanelor cu predis-

poziții criminale. Lombroso era convins că o persoană este înnăscută cu tendințe criminale și că acest instinct este de natură patogenă. Decriptarea genomului uman nu a putut pune în evidență o malformație congenitală care să poată fi făcută responsabilă de comportamentul antisocial. Totuși se consideră că anumite trăsături de personalitate sunt într-adevăr înnăscute, dar că ele devin active în urma experiențelor sociale. În mod cert există o serie de particularități biologice printre care inteligența – atât inteligența generală cât și cea socială sau emoțională – posibile tulburări psihice, etc. care să determine dezvoltarea personalității. Astăzi există studii de genetica comportamentului uman, care analizează trăsăturile înnăscute ale comportamentului uman și bazele genetice ale acestuia. Pentru a se reliefa sursele genetice ale unui comportament se studiază apariția comportamentului presupus ca moștenit, în familiile adoptatoare. O trăsătură presupusă ca fiind dobândită de exemplu, predispoziția pentru violență, se studiază prevalența acesteia la copiii adoptați în familii cu antecedente violente și respectiv în familii fără antecedente violente. Existența unui rezultat semnificativ statistic ar arăta posibilitatea unei cauzalități genetice a comportamentului violent fără a demonstra în mod evident necesitatea acestei legături. Comportamentul violent ar putea avea desigur cauze extragenetice.

Nu am întâlnit în literatura de specialitate rezultate semnificative care să susțină cu grad mare de probabilitate o astfel de legătură cauzală. Personal, consider admisibilă o determinare genetică a unui comportament concurențial și implicit agresiv, ca bază a instinctului de supraviețuire. Acest instinct există în lumea animală, agresivitatea fiind o condi-

ție a supraviețuirii. Tot ca ipoteză, consider că acest instinct este legat de mecanismul genetic al producerii adrenalinei și implicit stării subiective de curaj, sau a reflexului de panică. Există de asemenea maladii ereditare cu transmisie genetică care pot afecta sistemul nervos și implicit capacitățile verbale, cognitive, expresive și chiar a retardului mental. Mecanismele hormonale influențate genetic sunt și ele responsabile de stări cognitive de tip melancolie, frustrare sau dimpotrivă veselie, predispoziții care se vor accentua în medii sociale favorizante. Îmbunătățirea ființei umane prin inginerie genetică (Săvulescu, 2002, 2006, 2007), denumită și eliberare biologică este înțeleasă ca depășire evolutivă a constrângerii speciei umane. Evoluția naturală, argumentează Săvulescu, a adaptat biologic specia umană la necesitățile unei perioade istorice, când sursele de hrană nu erau atât de abundente și diversificate. Noile condiții istorice generate de industrializarea agriculturii ar justifica modificarea funcționării biologice printr-o intervenție conștientă asupra determinanților biologici a existenței umane (Săvulescu, 2006). Autorul susține proiectul îmbunătățirii condiției umane, atât la nivel individual, cât și la cel de specie. Principiul binefacerii procreative care presupune selectarea embrionilor care vor genera copii, cu cât mai puține predispoziții genetice malade este considerată o obligație morală a părinților. O astfel de perspectivă ridică probleme referitoare la noi forme de discriminare și inegalitate socială, inclusiv prin posibilitatea manipulării genetice a instinctului de conservare și crearea unor „soldați universali,” respectiv a capacității de inițiativă și crearea unor populații umane predispuse genetic la servitute.

În lumea animală, o serie de paternuri comportamentale sunt transmise ereditar prin intermediul instinctului. O serie de activități complexe sunt realizate prin instinct, de către animale. În lipsa unor determinări ereditare stricte a comportamentului uman, omul este obligat să achiziționeze cunoștințe prin învățare. Instinctele umane ar fi mai degrabă impulsuri de foame, sete, sau în termeni freudieni, impulsul erotic și cel tanatic sunt cele existente în regnul animalier. Există o capacitate limitată de învățare în rândul animalelor. Primatele superioare își pot însuși structuri sintactice și chiar rudimente din limbaj gestual. Până acum nu s-a putut pune în evidență utilizarea semantică a limbajului de către animale, nici măcar în condiții de laborator, deși aparatul fonator al unor primat ar permite limbajul articulat. Noi opinăm că lipsa instinctelor la specia *homo sapiens* este o trăsătură adaptativă a acestora. Structurile înăscute ale gramaticii generative despre care vorbește Chomsky pot fi considerate astfel de instincte, iar comunicabilitatea o trăsătură instinctuală particulară a speciei umane.

Jocul este un instrument de socializare anticipativă pentru diferite roluri care îi vor reveni ulterior subiectului. În lumea animală există manifestări cărora le atribuim un sens ludic, dar care au scopul de pregătire pentru viața adultă independentă. Instinctul ludic este transformat de om în cultură, sport, știință dar și război. Existența unui instinct ludic o putem presupune, datorită universalității practicii jocului la copii indiferent de cultura din care fac parte, dar și din impulsul realizării unor acțiuni pentru simpla plăcere ludică fără o altă motivație materială sau cognitivă.

Socializarea primară

Socializarea primară sau socializarea inițială se realizează în perioada copilăriei, în principal în mediul familial.

Socializarea secundară începe odată cu vârsta adolescenței și continuă pe toată perioada adultă și se realizează atât prin școală cât și grupuri de muncă, grupuri de prieteni, organizații, Mass Media. Socializarea primară în mediul familial pune copilul pentru prima dată într-o relație cu alteritatea, constituind astfel un fundament implicit al inserției socio-culturale a individului (Dorofte, 1997). Socializarea primară va transmite copilului codurile culturale constând în obiceiuri, reguli, credințe, valori ale mediului social și al culturii din care va face parte. Aceste coduri culturale primare sunt transmise indirect prin răspunsurile părinților și membrilor familiei la solicitările și nevoile copilului. Îngrijirea copilului de către părinți conține implicit codurile culturale de bază ale societății în care copilul va intra. Îngrijirea copilului nu este acțiune unidirecțională de la părinte la copil. Ea implică interacțiune dintre părinți și copil, dar și relații cu alți membri semnificativi ai familiei, bunici, frați, unchi, veri și cu instituții ale comunității. Prima interacțiune părinți-copil, și implicit primele experiențe sociale ale copilului (Dorofte, 1997) sunt centrate în jurul actului alimentației. Hrănirea este așadar, un cod cultural de maximă importanță pentru individ deoarece a fost înregistrat ca prim semnal cultural primit de copil de la părinți. Alăptarea, hrănirea cu biberonul și trecerea treptată spre hrana solidă instituie unul dintre cele mai importante coduri culturale și anume relația cu alteritatea, sub forma unei relații de îngrijire.

Mama este cea care oferă îngrijirea și hrănirea. Toate culturile investesc maternitatea cu funcția grijii. Termenul de grijă îmbracă mai multe sensuri: acela de purtarea de grijă sau îngrijire, dar și acela de angoasă (Sandu, Cojocaru, Oprea, 2013).

Nel Noddings (1984; 1993) identifică două surse de acțiuni etice, în răspunsul afectiv natural ce apare sub forma de grijă, și respectiv în memoria îngrijirii primite în perioada propriei formări a socializării primare și a construcției propriului sine ideal. Nel Noddings vorbește despre simpatie ca împărtășire afectivă și simțire împreună, ce devine o stare proprie îngrijirii atrăgând atenția afectivă în procesul îngrijirii. Experiența îngrijirii și respectiv a alterității sunt, așa cum exprimam anterior, primele coduri culturale cu care se confruntă copilul în perioada propriei îngrijiri. Noddings (1984) atrage atenția asupra două tipuri diferite de socializare primară, bazate pe diferența de gen și care vor determina ulterior două forme diferite de răspuns moral și implicit de conformism de gen. Socializarea feminină va genera o moralitate a cărei valoare centrală este grija, în timp ce socializarea masculină va întemeia moralitatea pe dreptate și drepturi. Idealul moral masculin va fi de tip deontic bazat pe impunerea restricțiilor și pe relația de tensiune cu alteritatea. Această tensiune va genera competitivitate și spirit de competiție. Socializarea feminină se bazează pe comuniune cu alteritatea și pe cooperare. Etica dreptății construiește sociabilitatea instituind contractul social, în timp ce etica grijii contextualizează socialul. Ne detașăm de Noddings, criticând ideea că socializarea este centrată pe gender. Noi considerăm că socializarea primară normală transmite copilului, atât experiența echității, cât și pe cea a

griji. Experiența echității este transmisă prin diversele forme de limitare la care copilul este supus. Întărcatul, limitarea strictă a rațiilor, experiențele simultane și succesive de comunicare cu ambii părinți, și mai ales experiența comunicării și îngrijirii colective, împreună cu frații, constituie fundamentul exprimării echității, în timp ce actul hrănirii, a legănăturii, mângâiatului, constituie experiența îngrijirii. Nu negăm faptul că încă din prima perioadă a socializării apar elemente distincte în funcție de statusul de gen. Ele se vor amplifica în perioada socializării secundare ducând la o performare în rolurile de gen. Contextul social actual de emancipare a femeii permite uneori o confuzie de roluri de gen. Socializarea de gen este mai difuză, atât elementele de competitivitate, cât și cele de cooperare, fiind prezente aproape egal în socializare feminină și masculină.

Experiența socializării primare va impregna personalitatea copilului cu sentimente de încredere în sine și în ceilalți, respectiv neîncredere, suspiciune și teamă. Cele două modele vor crea premisele unei abordări a experienței comunicative, bazată pe succes și cooperare, respectiv pe insucces și neîncredere. Cea mai importantă sarcină din perioada socializării primare este aceea a formării experienței comunicative. Experiența comunicativă este în primul rând de factură nonverbală afectivă și urmată de însușirea limbajului articulat. Mesajele primite de copil de la părinți și de la familie nu sunt neutre cultural, ele conțin imagini, coduri culturale ce corespund experienței sociale a părinților și implicit a mediului social în care socializarea se produce. Experiența primirii mesajelor și bogăția de coduri culturale, cuprinse în acestea, va permite copilului constituirea propriilor mesaje

deschizându-i poarta către lumea socială. Tot în cadrul socializării primare, are loc o primă socializare morală. Copilul învață ideea de copil bun sub forma obedienței sau pedepsei respectiv a răsplății. Învățarea virtuții desemnată prin ideea de copil bun este asociată cu cea de a fi pe plac părinților, iar cea de copil rău cu disconfortul creat părinților. Sancțiunea și răsplata instituie pentru copil experiența primară a controlului social, care va sta la baza oricărei relații de putere pe care individul o va experimenta ulterior. Obediența, complianța aderența, sau dimpotrivă diversele forme ale devianței sunt raportări la relațiile de putere inegale și tot atâtea modalități de simetrizare a lor.

Socializarea secundară

Socializarea secundară se desfășoară începând cu perioada preadolescenței și până la vârstele adulte înaintate, sub forma unor procese continue de socializare de rol. Socializarea secundară permite însușirea de către individ a normelor și valorilor specifice fiecărui status pe care-l dobândește și a comportamentului de rol dezirabil. Socializarea secundară are loc prin intermediul grupurilor de formare sau informare. Socializarea secundară instituționalizată se numește educație.

Educația familială

În timp ce în perioada socializării primare predomină îngrijirea ca act simbolic, treptat, pe măsură ce copilul înaintează în vârstă, educația ca act socializant intenționat începe să devină din ce în ce mai importantă în relațiile familie copil. Odată

cu achiziționarea limbajului, educația în familie devine instituționalizată în sensul că este o acțiune programată de transmitere intergenerațională a unor valori mai ales a celor constitutive pentru comunitatea din care familia face parte, a unor norme și reguli considerate fundamentale pentru dezvoltarea sociabilității și respectiv a unor paternuri comportamentale.

Educația primită în familie va transmite conduitele de rol specifice structurii sociale din care copilul face parte. Un copil educat într-o familie rurală modestă va primi o altă educație familială decât copilul crescut într-o familie înstărită din clasa de mijloc, și respectiv într-o familie, extrem de bogată din clasa superioară. Educația primită în familie, alături de inegalitățile de acces la resursele educaționale, constituie un punct de plecare pentru viitoarele inegalități de șanse.

Modelul paternalist a fost dominant în societatea patriarhală a ruralului românesc tradițional. La origine stă modelul familiei romane în care *pater familiae* avea drepturi absolute asupra oricărui membru și asupra averii întregii familii. El era răspunzător de bună administrare a averii familiei. Modelul paternalist patriarhal impune o puternică separare de gen. Rolurile masculine și cele feminine sunt clar diferențiate, femeile având în general obligația de supunere față de membrii de sex masculin ai familiei, dar și față de cei mai în vârstă. Familia patriarhală este multigenerațională, bărbatul cel mai în vârstă având și rolul de *pater-familiae*. Solidaritatea socială tradițională este una mecanică.

Solidaritatea ca și concept sociologic reprezintă modul de raportare unul la celălalt al membrilor unui club, sau clase sociale pe baza unei comunități de interese, obiective și standarde. Termenul de solidaritate socială a fost introdus de

Emile Durkheim în teza sa de doctorat „Diviziunea muncii sociale”, susținută în 1893. Acesta (Durkheim, 2008) consideră că solidaritatea socială definește legăturile care unesc indivizii dintr-o societate.

Solidaritatea mecanică funcționează în societăți tradiționale de mici dimensiuni, de exemplu cele tribale, în baza rețelelor de rudenie.

Solidaritatea organică apare în cadrul societăților moderne, industrializate, pe baza diviziunii sociale a muncii, a specializării complexe a activităților și interdependenței dintre oameni.

Familia patriarhală este în general extinsă, fiind numită și familie lărgită, sau familie compusă. Pe lângă nucleul familial, ea cuprinde și părinții, bunicii, unchii și mătușile copiilor, verii primari și uneori chiar străbunicii. În familiile extinse trăiesc și se gospodăresc împreună cel puțin trei generații. Modelul de socializare specific acestei familii se bazează pe respect față de generațiile mai în vârstă și obediență. De multe ori ia forma unei socializări represive, orice formă de devianță fiind în general sancționată.

Socializarea participativă are loc de regulă în familiile urbane de tip nuclear. Familia nucleară este compusă din părinți și copii care locuiesc împreună. Modelul de familie urbană mai cuprinde de asemenea și familia monoparentală rezultată de pe urma divorțului sau decesului unuia dintre părinți.

Socializarea participativă se bazează pe afecțiune parentală, atitudine pozitivă de apropiere dintre părinți și copil. Afectivitatea parentală facilitează socializarea participativă bazată pe comunicare și dialog părinte copil.

Socializarea represivă se bazează pe pedeapsa fizică ca formă de corecție a comportamentelor indezirabile.

Socializarea democratică și participativă se bazează pe un echilibru între exprimarea afectivă și controlul parental (Dorofte, 1997). Nu negăm că în societățile tradiționale există afecțiune între părinți și copii, dar ea este exprimată altfel decât în familiile moderne. Noi punem această diferență pe seama unui model cultural diferit. Modelul cultural tradițional avea la bază o etică comutariană, comunitatea, familia fiind semnificativ mai importantă decât individul. Familia urbană modernă se bazează pe un model cultural individualist, având ca valoare fundamentală autonomia individului. Cele două forme de socializare sunt particularizări ale modelului cultural dominant, fiind infuzate implicit de valorile constitutive ale acestuia.

Modelul conflictual este generat în familiile în care predomină conflicte între soți. El nu mai reprezintă un model propriu-zis, ci un patern al comportamentului socializant specific în familiile în disfuncție.

Din punct de vedere *sociologic* o familie normală trebuie să îndeplinească o serie de funcții sociale și biologice (Stănciulescu, 1997, 1998)

- funcția de socializare sau de educare a copiilor;
- funcția economică, asigurarea suportului material pentru membrii familiei;
- funcția politică de a asigura legitimitate în societatea extinsă și a crea sentimentul apartenenței;
- funcția religioasă de a asigura cadrul desfășurării practicilor religioase a membrilor familiei și respectiv de a transmite valorile religioase generațiilor viitoare.

Școala

Școala reprezintă instituția educațională care asigură cadrul formativ, formal al socializării. Educația primită în școală este mai formalizată din perspectiva prezenței unui curriculum și a unei intenții educative.

Politicile educaționale transpun viziunea publică asupra educației în instrumente formative. Socializarea prin intermediul școlii este în principal orientată spre competențe și către performare de rol. Educația în școală nu neglijează componenta morală sau cea afectivă dar acestea sunt tratate din perspectivă instituțională și competitivă. Educația în școală favorizează dezvoltarea gândirii dar și a abilităților de relaționare, într-un context mai puțin protectiv decât cel individual. Performanța școlară necesită efort individual și exersarea diverselor forme de inteligență, atât cea generală cât și cea emoțională.

Grupurile de egali

O componentă importantă a socializării secundare o constituie socializarea în grupul de egali (peer groups). Dinamica de grup structurează personalitatea individului obligându-l să-și asume responsabilități de rol. Grupurile de egali pot fi folosite instituțional, sub forma clasei de elevi, grupe de studenți, implicându-le în activități de cunoaștere colaborativă și învățare de grup. Grupurile sociale pot fi de asemenea utile în practica schimbării sociale sub forma grupului de antrenament, grupului de socializare, grupului terapeutic. Munca în echipă eficientizează activitatea printr-un proces colaborativ și prin structurarea exactă a rolurilor din interiorul grupului.

Grupurile de egali pot juca de asemenea roluri contrasocializante, de favorizare a devianței. Menționăm aici găștile de cartier, structurile mafiotе, ca exemple extreme ale utilizării grupului pentru practici deviante sau delicvente.

Elemente de sociologia grupurilor

Originea¹ termenului „grup” se regăsește –conform lui Adrian Neculau, (2007) în artele plastice unde acesta desemnează mai mulți indivizi pictați sau sculptați care formează un subiect. Constituirea unui grup are la bază reuniunea unor valori comune și instituirea unui set de roluri diferite, dar relativ constante. Sunt constituite ierarhii și norme de autoritate, precum și roluri individuale oferindu-se totodată, posibilitatea de a se crea noi roluri pe măsură ce grupul evoluează (Neculau, 2007).

Constantin Schifirneț (2002) identifică o serie de motivații care favorizează asocierea în grupuri:

- atracția pentru activitățile grupului;
- simpatia pentru membrii grupului;
- nevoile membrilor.

Dintre caracteristicile grupului ca sistem social enumerăm:

- dezvoltarea unui sistem de interacțiuni directe și imediate între membri,
- constituirea unui sentiment al apartenenței și crearea

¹ Teoria grupurilor sociale și utilizarea acestora în procesul de intervenție are ca punct de plecare volumul Ponea S., Sandu, A. (2011) *Grupul de socializare apreciativ*, Editura Lumen

unei identități sociale, pornind de la recunoașterea apartenenței,

- profundă dinamică a relațiilor interpersonale,
- set propriu de reguli formale și / sau informale generate de (co)existența în grup;
- constituirea unor structuri formale și / sau informale prin asumarea de statusuri și roluri și acceptarea sau inacceptarea acestora de către membrii grupului (Ponea, Sandu, 2011).

Din perspectiva procesului de socializare, identificăm două tipuri fundamentale de grupuri:

- grupuri de apartenență în care individul a fost socializat, și la ale cărui norme și valori aderă.
- grupuri de referință a cărui norme și valori individul urmărește să și le însușească. Grupul de referință este ținta procesului de socializare anticipativă. Un astfel de proces de socializare anticipativă și de resocializare apare de exemplu, în situația migranților. Socializarea anticipativă poate explica anumite comportamente de neacceptare ale valorilor grupului de origine, de exemplu în cazul migrației de revenire (Ionescu, 1993; Dorofte, 1991, 1997; Neculau, 2007).

Raimond Boudon (1997) identifică următoarele categorii de grup:

- nominal – sau categorie socială – format din indivizi cu aceeași caracteristică socială comună, de exemplu vârstă, sex, ocupație, religie, interese, etc.;
- latent – bazat pe interese comune;
- organizat – bazat pe structură comună și bine definită și cu mecanisme de decizie colectivă;

- semi-organizat – de exemplu organizații profesionale, persoane care reprezintă interesele altora, etc. (Boudon, 1997; Miftode, 2003a,b; Dâncu, 2010).

Grupul funcționează ca un spațiu al învățării sociale, și de formare a personalității (Dorofte, 1991). Termenul *dinamică de grup* (Neculau, 2007) înglobează activități deosebite, cum ar fi dirijarea reuniunilor, munca în echipă, creativitatea în grup, dezvoltarea personală, antrenamentul în direcția comunicării, sensibilizarea față de relațiile interpersonale, toate pornind de la grup și activitatea în cadrul acestuia. În practica socială metodele de grup sunt eficiente acolo unde se urmărește efectul de contagiune și de răspuns colectiv (Ponea, Sandu, 2011).

Grupul terapeutic este orientat atât spre terapia grupului ca întreg, cât și a individului în grup (Dorofte, 1991). Fiind un grup de inspirație psihanalistă, în cadrul grupurilor terapeutice, se vor utiliza o serie de tehnici precum interpretarea viselor, asociația liberă, analiza rezistențelor și transferului, forțelor interactive declanșate în grup, descoperirea conflictelor inconștiente, etc. (Ponea, Sandu, 2011).

Terapia de grup behavioristă are în vedere perspectiva individului în grup. Tehnicile utilizate sunt de tipul: desensibilizarea sistematică, terapie implozivă, condiționarea operantă, metode de aversiune, urmărind să înlăture comportamente disfuncționale (Dorofte, 1991).

Grupul de întâlnire – este un model de practică de grup derivată din intervenția centrată pe client fondată de Karl Rogers (Ponea, Sandu, 2011). În dicționarul medical Mosby, găsim următoarea definiție a grupului de întâlnire: „un mic grup de oameni care îndeplinesc anumite condiții, care să

ajute la creșterea de auto-conștientizare, de promovare și de creștere personală, și de îmbunătățire a comunicării interpersonale” (Mosby's Medical Dictionary, 2009).

T – Grup (Grupul de antrenament) se bazează pe obținerea feed-back-ului de grup, între participanți în vederea unui proces de empowerment reciproc. T-grupul stă la baza antrenamentului pentru lucru în echipă. Kurt Lewin (1935) atrage atenția asupra importanței competențelor interpersonale, deprinderii acestora, prin intermediul dinamicii de grup (Ponea, Sandu, 2011).

Grupuri recreative - Conform Deniziei Gal (2007) obiectivele acestui tip de grup se realizează prin intermediul activităților, care sunt efectuate cu plăcere, și au efecte recreative (Ponea, Sandu, 2011).

Grupuri educative și de formare de abilități – au ca scop achiziționarea de cunoștințe și deprinderi utilizându-se particularitățile dinamicii de grup (Gal, 2007).

Grupuri de decizie și rezolvare de probleme - acest tip de grup se utilizează pentru implicarea beneficiarilor în procesele decizionale (Gal, 2007).

Grupurile nominale - sunt utilizate în identificarea problemelor și luarea deciziilor. Specificul acestui tip de grup este dat de faptul că indivizii lucrează în prezența celorlalți, fără a interacționa verbal cu aceștia (Ponea, Sandu, 2011).

Grupuri de auto-ajutorare – denumite și grupuri de suport, reprezintă grupuri de persoane susținute de un moderator, un lider sau un terapeut implicați în furnizarea reciprocă de sprijin moral, de informații și sfaturi cu privire la problemele și experiențele comune (Houghton, 2001). În anumite grupuri de într-ajutorare, mai ales în cele constituite în cadrul

unor programe sociale comunitare, membrii își acordă reciproc, atât susținere emoțională cât și materială. Grupurile de auto-ajutorare pot fi constituite în scopul apărării unei cauze comune, având caracterul unui grup de reflexie, sau a unui grup de inițiativă civică, politică, etc. Prin intermediul valorilor comune, ca de exemplu apartenența la o minoritate sexuală sau de conștiință, membrii își pot defini și afirma mai clar identitatea (Ponea, Sandu, 2011). Dintre grupurile de auto-ajutorare se pot identifica grupuri orientate către schimbarea socială și dezvoltarea personală - Alcoolicii Anonimi, grupurile de recuperare a persoanelor cu dizabilități, etc., grupurile de acțiune civică și advocacy - grupuri care militează pentru schimbarea legislației, crearea unor noi servicii, modificarea unei anumite politici sectoriale. În ultima perioadă astfel de grupuri s-au constituit în domeniul apărării drepturilor omului, a problemelor de mediu, etc. O categorie aparte de grupuri de acțiune socială îl constituie grupurile care promovează stilurile și modalitățile de viață alternativă, de exemplu comunitățile gay.

Grupul de egali - este un grup social informal alcătuit din indivizi care sunt, și se recunosc ca egali din diferite perspective, precum vârsta, educația sau clasa socială (Ponea, Sandu, 2011).

Grupuri de socializare - sunt acele grupuri prin intermediul cărora se urmărește dezvoltarea abilităților sociale, creșterea încrederii în sine, ca și planificarea unor scopuri emergente.

Elemente de sociologia devianței și marginalizare

Marginalizare și excludere

Funcționalitatea societății este până la un punct avansată de existența unei periferii sociale, întrucât aceasta răspunde necesității raportării la „altul” ca justificare a „răului social”. O politică de identificare a alterității, și în special a marginalilor -ca sursă a disfuncțiilor sociale, a fost adoptată de multe ori în scopul obținerii consensului social.

Coeziunea de grup poate fi obținută cu mai multă ușurință, atunci când este identificat un pericol extern care amenință în mod egal pe fiecare din membrii grupului dar și grupul în ansamblul său. În fața primejdiei comune grupul se sudează, eliminându-se disensiunile care eventual existau în interiorul grupului. Leaderul, de obicei charismatic, reușește să asigure adeziunea membrilor grupului în fața primejdiei eminente. Modelul construcției identitare prin respingerea alterității a fost o constantă a civilizației occidentale. Polisurile grecești și Roma imperială au fost întemeiate din necesitatea de a feri lumea civilizată de barbarie. Prin barbari se înțelegea orice populație neromană chiar dacă reprezentanții respectivei culturi erau ajunși la un grad de civilizație compa-

rabil cu cel roman. Termenul de barbar provine de la purtător de barbă care în viziunea romanilor reprezentau un semn de lipsă de civilizație. Opera civilizatoare a Imperiului consta în construcția de termale, temple și circuri. Odată cu elementele de civilizație, Imperiul introducea infrastructura, mai ales drumurile, și organizarea politică specifică. Pax Romana, pacificarea forțată a populației învinse, făcea de asemenea parte din cultura învingătorilor.

Civilizația creștină aduce cu sine interdicția alterității. Această interdicție este justificată pe baza Decalogului și a poruncii „să nu ai alți Dumnezei afară de mine.” Interpretată ad literam, sintagma biblică nu neagă existența altor Dumnezei, ci interzice relațiile credincioșilor cu aceștia. Biserica primelor secole creștine a fost cea care și-a asumat rolul transformării zeilor concurenți Dumnezeului creștin – zei aparținând celorlalte popoare din Imperiu - în demoni. Practica demonizării este și astăzi o practică cunoscută de respingerea alterității, altul neprietenul, este în mod necesar dușmanul, fiind categorisit ca viclean, care vine asupra noastră cu gânduri ascunse. Astfel de demonizare a străinului are loc în conflictele interetnice, în războaie, dar și în misiunile de export de civilizație. Distrugerea culturii amerindiene a fost un astfel de export de civilizație. La fel și holocaustul a fost justificat prin rolul civilizator a rasei ariene.

Dictatorul Ceaușescu a acuzat „agenturile străine”¹ pentru mișcările revoluționare de la Timișoara din Decembrie 1989. La rândul său, Frontul Salvării Naționale s-a folosit de „mitologia politică a străinului” pentru a câștiga alegerile din 1990.

¹ Sintagmă citată din discursul public a lui Nicolae Ceaușescu, în data de 16 decembrie 1989

Reprezentanții opoziției de la acea vreme Ioan Rațiu, Corneliu Coposu, etc., reprezentau străinii, fiindcă făceau parte din diaspora românească și „n-au mâncat salam cu soia”.

Un alt mecanism de obținerea consensului la nivelul grupului este acela de excludere a marginalilor. Marginalul este un alter semnificativ, este chiar alteritatea imediată. El este parte din grupul de apartenență. Ne aflăm într-o perspectivă a identificării țapului ispășitor,” a vinovatului de serviciu”. Marginalii sunt de vină pentru disfuncțiile grupului. Aceștia iau locul străinului amenințător din modelul barbarului, devenind străinul de lângă noi, cu atât mai demn de dispreț și de ură. Marginalii eșuează în a-și asuma statusurile din grup, și în a performa în rolurile pe care grupul li-l atribuie. Exercițarea controlului social implică instituirea vinovăției. Judicializarea vinovăției a fost primul pas către înlăturarea arbitrarietății din conduita socială, față de marginal și deviant.

Grija pentru minoritari, apare ca liniștitoare pentru majoritari, întrucât apare posibilă controlarea acestora. Societatea este obligată să se ocupe de marginali, tocmai datorită creării imaginii acestora de sursă a disfuncțiilor (Sandu, 2013b). Tocmai ceea ce este respins apare ca obiect dominant al interesului social, pe de o parte pentru justificarea îndeplinirii funcției protective a societății față de membrii săi conformiști, și pe de altă parte, datorită pericolului real ce îl constituie modurile de viață alternative pentru conservarea societății. (Pierson, 2009).

Societatea postmodernă trece de la o politică a reprimării alterității la una a complementarității în care străinul, altul, cel diferit este complementar nouă și nu opus. Acțiunea comunicativă înlocuiește acțiunea strategică (Habermas, 1984).

Consensul ia locul păcii romane, dialogul înlocuiește înfruntarea. Puterea se transformă în putere soft (Nye, 2004). Marginalii devin o formă de alteritate protejată, societatea devenind interesată nu doar de integrarea lor socială, ca în modelul normalizării alterității, ci mai degrabă a constituirii culturii diferenței. Populațiile minoritare de natură etnică, religioasă, sexuală, etc., beneficiază de drepturi afirmative pentru a-și putea exercita stilul particular de viață și cultura proprie. Problematika integrării sociale este înlocuită treptat în discursul public cu pluralismul cultural. Câtă vreme cultura însăși este un construct social, nu avem un fundament pentru a afirma supremația modelelor culturale majoritare în fața celor minoritare. Recent s-a afirmat necesitatea renunțării la „imperialismul cultural european” (Le Biez, 2013). Se afirmă chiar că promovarea valorilor europene, ca fiind universal valabile, pare în ochii unor reprezentanți ai altor culturi, ca aroganță sau naivă. Prin valori europene, liderul Uniunii pentru Mișcare Populară (Le Biez, 2013) înțelege universalismul și progresismul. Tocmai aceleași valori sunt contestate de reprezentanții postmodernismului care propun deconstrucția acestora, prin înțelegerea jocurilor de limbaj care le-au dat naștere. Pe lângă universalism și progresism, modelul cultural european include și alte valori specifice printre care: democrația, statul de drept, separarea religiei de politică, egalitatea în drepturi, dreptate socială, demnitatea umană.

În opinia noastră, modelul universalismului progresist este o aplicare la dezvoltarea socială a modelului cartezian-newtonian de înțelegere a lumii pornind de la fizică. Fizica newtoniană ca și modelul universalist- progresist asupra

societății sunt produse ale iluminismului, deci tributare paradigmei care domina cunoașterea în perioada respectivă. În fizică, spațiul și timpul erau văzute ca infinite. În fizica socială, spațiul cultural este universal, deci valorile culturale sunt universalizabile, iar timpul măsoară infinitul progres al societății. Schimbarea de paradigmă științifică dată de teoria relativității și mecanica cuantică face ca timpul și spațiul social să fie la rândul lor relativizate. Spațiul relativizat generează ideea pluralității culturale, iar timpul relativizat anulează mitul progresului. Suplimentar, paradigma științifică actuală aduce ideea inseparabilității între obiectul și subiectul cunoscător. Din perspectiva socială se generează alteritățile complementare în locul alterității disjuncte.

Apartenența la societatea globală este imposibilă în lipsa participării la grupurile și categoriile sociale deja existente la nivelul societății. Apartenența la grupuri și rețele locale, de vecinătate, de egali, grupuri profesionale, creează un status. Agregarea statusurilor particulare generează un status compus, al individului în societate. Fiecare grup sau categorie deține propria subcultură, mai mult sau mai puțin conformă normelor și valorilor culturii societății globale. Multiplă apartenență, și multiplele roluri pe care indivizii le joacă, generează o premisă de devianță, prin confuzie de roluri. Preocuparea societății pentru problemele marginalilor reduce riscul pe care actorii sociali îl resimt de a fi ei înșiși marginalizați (Sandu, 2013b).

Tratamentul inegal la care sunt supuși indivizii marginali poate face ca aceștia să reacționeze, accentuând distanța socială care îi desparte de societatea din care fac parte (Miftode et al, 2004). Persoana intrând într-o astfel de lume din periferia

socială resimte frustrantă respingerea la care este supusă, și va avea tendința de a respinge la rândul său pe cei neasemeni. Respingerea va genera procese deviante ce își au ca scop „*impunerea modului de viață alternativ*” (Sandu, 2013a). Perceperea diferită a normelor și valorilor sociale de către individul marginal face ca nevoile și trebuințele acestuia să difere de cele ale „majorității” și astfel să apară o definiție aparte a calității vieții pentru individul marginal. *Calitatea vieții* apare astfel ca acordul dintre nevoile subiectiv exprimate și resursele la care individul poate accede (Preoteasa, 2009).

În zona marginală, accesul la resurse nu se face exclusiv pe căi legale (Sandu, 2013a). Întrucât o serie numeroasă de categorii intră în sfera marginalității, este necesară stratificarea acestei zone astfel:

- marginalitate cauzată de devianță (Bădescu, 2005);
- marginalitate produsă de apartenența la o categorie socială discriminată (Miftode et al, 2004);
- marginalizare datorată incapacității persoanei de a face față diferitelor cerințe sociale (Ponea, 2009);
- persoană autoexclusă, automarginalizată, care nu acceptă normele și valorile societății (Miftode, 2010);
- persoană exclusă, marginalizată, pentru că nu este capabilă să se conformeze normelor și valorilor societății (Miftode, 2002). Persoanele și grupurile marginale tind să accentueze izolarea și respingerea reciproc instituită cu „majoritarii”, accentuând astfel excluderea (Sandu, 2013a). Izolarea socială provine din restrângerea voluntară sau involuntară a relațiilor dintre individul sau grupul marginal și societate.

Devianța

Devianța este fenomenul social opus conformismului. Fenomenele deviante constituie obiect de studiu atât pentru sociologia devianței și criminalității, cât și pentru alte domenii din sfera socio-juridicului, a psihologiei sociale, a criminologiei, și nu în ultimul rând, a sociologiei juridice.

Comportamentul deviant reprezintă abaterea de la normele și valorile sociale acceptate în grupul de apartenență. Acesta poate lua forme minore, printre care comportamentul excentric sau dezordonat, impolitețea, lipsa de bună cuviință, comportamentul verbal, neadecvat, etc. Formele majore ale comportamentului deviant sunt în general codificate în codul penal sau în legi speciale și constituie infracțiuni. Devianța cu caracter moderat este codificată juridic ca abatere sau contravenție. Respectarea normelor este în general supusă controlului social (Rădulescu, 1998, 1999).

Formele controlului social tradițional sunt: bârfa, reproșul, muștrarea, ce se aplică unor devianțe minore care vizează în general abateri de la reguli morale sau de conduită.

Rolul actelor de control social este dublu: pe de o parte sancțiune pentru cel care încalcă norma, și pe de altă parte, întărirea coeziunii sociale prin reafirmarea aderenței colective la normele sociale.

Abaterile grave, care vizează încălcarea unei norme juridice, poartă denumirea de delicvență, iar controlul social devine instituționalizat, fiind în seama organelor de cercetare și urmărire penală. Stabilirea vinovăției este exclusiv de competența instanțelor de judecată pentru faptele care necesită sancțiune penală.

Sistemul de drept anglo- saxon consideră că stabilirea vinovăției ar trebui lăsată în seama reprezentanților comunității constituiți în jurați. Comunitatea fiind cea lezată prin săvârșirea infracțiunii, ei îi revine obligația stabilirii vinovăției și uneori și a măsurilor reparatorii.

Din perspectiva relațiilor de status vorbim despre două feluri de devianță:

- devianță negativă ca transgresare propriu-zisă a normelor sociale prin nerespectarea acestora cu bună știință, în scopul accesului nelegitim la resurse sau avantaje. În rândul devianței negative includem fenomenele antisociale, comportamentul aberant, delicvența, etc. Faptele deviante negative se caracterizează printr-un comportament de respingere voluntară mai mult sau mai puțin conștientizată a normei.
- devianță pozitivă, manifestată prin contestarea normelor și a valorilor inclusiv prin nerespectarea normelor contestate. Devianța pozitivă are la bază un proces de socializare alternativă și anticipativă. Devianța pozitivă este sursa schimbării sociale stând la baza oricărei mișcări contestatatoare de la nesupunere civică și protest până la revoluție.

Schimbarea socială are la bază, în opinia noastră, o modificare a valorilor constitutive percepute ale sistemului social. Modificarea sistemului de valori care stă la baza acordului interpretativ care a dus la constituirea grupului face ca acest acord să devină nul. În lipsa acordului interpretativ asupra valorilor constitutive ale grupului, normele, care sunt convenții sociale generate în urma acordului interpretativ, își pierd forța constrângătoare și capacitatea de a genera consens.

Devianța pozitivă este așadar motorul dezvoltării sociale prin punerea la îndoială a status quo-ului.

Prezentăm pe scurt teoria lui Kuhn (1997) cu privire la structura revoluției științifice, care în viziunea noastră poate explica la fel de bine schimbarea modelelor paradigmatică din domeniul științei cât și din domeniul social. Conceptul de paradigmă reprezintă din perspectiva lui Kuhn (1997) fundamentul oricărei forme de cunoaștere. Adevărul științific este exprimat și se subsumează unor teorii coerente, datorită pre-existenței unui set de noțiuni, având o conotație predefinită. Orice cunoaștere comună sau teoretică are la bază un datum original, ca set de axiome și cunoștințe apriori, cadre conceptuale, care jalonează gândirea. În opinia noastră acest datum original poate fi înțeles ca set de valori constitutive ale respectivului sistem de cunoaștere. Axioma, spre exemplu, este o valoare de tip teoretic, în timp ce norma este o valoare de tip pragmatic. Datumul originar asigură validitatea formală a cunoașterii respective.

Din perspectiva noastră, teoria lui Kuhn poate fi utilizată ca teorie a schimbării sociale, întrucât așa cum spuneam, datumul originar este un sistem de valori, norme și reguli care au căpătat acordul interpretativ al comunității. Din perspectiva semioticii sociale acest datum reprezintă nivelul sintactic adică a regulilor interioare ale funcționării sistemului social. Sistemul social reprezintă așadar o formă colectivă a acțiunii comunicative. Kuhn (1997) ne spune în continuare că alături de acest datum originar există un set de reguli, o sintaxă a comunicării particulare în cadrul paradigmei respective. Aceste reguli constituie, din punctul nostru de vedere, sistemul de valori operaționale care necesită și ele un acord interpretativ

de ordin secund. Ele reprezintă pragmatica sistemului social. Setul de concepte, axiome, șabloane ale gândirii, standarde, proceduri și criterii de validare reprezintă structura internă a unei paradigme. Kuhn (1997) arată că semnificația noțiunilor este strâns legată de contextul cultural și științific și de modelul paradigmatic adoptat. *Mutatis-mutandis*, valorile constitutive și cele operaționale ale oricărui grup sunt dependente de contextul social în care grupul acționează. Pentru Kuhn, teoriile științifice se dezvoltă în interiorul unei paradigme, și constituie mainstream-ul acelei paradigme.

Dezvoltarea cunoașterii este liniară în interiorul paradigmei, atâta timp cât mainstream-ul rămâne incontestabil. În același mod, funcționarea unui grup și dezvoltarea lui socială este liniară, sau poate chiar exponențială, dar se face în cadrul acordului interpretativ al grupului. Dezvoltarea grupului cu toate creșterile sale cantitative și calitative constituie semantica grupului respectiv. Grupul se îmbogățește cu sensuri noi, cu valori noi, cu modele noi, toate însă în acord cu valorile constitutive ale grupului. Rolul valorilor constitutive este așadar acela de a jalona conformitatea. Valorile operaționale sunt cele care realizează controlul social și asigură conformarea la valorile constitutive. Modificarea unei paradigme se face, în viziunea lui Kuhn (1997), prin contestarea axiomelor care stau la baza paradigmei. În acest sens, este dat exemplul teoriei relativității lui Einstein, care contesta caracterul absolut al spațiului și timpului, elemente cu valoare axiomatică în fizica newtoniană. În modelul social pe care-l expunem, contestarea vechii paradigme sau a sintaxei grupului de apartenență reprezintă fenomenul de devianță pozitivă. El destructurează acordul interpretativ, acțiunea comunicativă

la nivelul grupului rămânând fără obiect. Devianța pozitivă implică în mod automat o socializare anticipativă, corelată cu normele și valorile unui grup de referință în jurul căruia se va reconstitui acțiunea comunicativă. Grupul de referință reprezintă echivalentul unei noi paradigme din teoria lui Kuhn.

Prin conduitele neconforme, Raimond Boudon (1997) înțelege diversele manifestări excentrice printre care: ținută indecentă, expresii vulgare, gesturi neconforme, acte imorale, acte antisociale și acte asociale. Datorită relativismului moral și a generalizării unor practici considerate anterior imorale aceste practici devin treptat acceptate social putând ajunge ulterior normă. Ca exemplificare putem arăta elementele de distincție socială practicate de iubitorii muzicii rock, care au fost considerate profund deviante în anii '60, dar care acum sunt acceptate, făcând obiectul unor mode culturale. Expresiile în jargon precum și cele vulgare, considerate multă vreme improprii exprimării publice, au ajuns treptat să fie incluse în opere de artă cinematografică cu largă audiență generală. În ceea ce privește actele antisociale propriu-zise, conținutul acestora a suferit și aici o mutație culturală, de exemplu prin dezincriminarea homosexualității. O altă tendință în ceea ce privește controlul represiv al unor comportamente deviante este dată de legalizarea și liberalizarea prostituției în majoritatea statelor europene.

Delincvența

Mihaela Tomiță (2008) face o distincție între:

- comportamentul deviant al unei persoane, care în esență este nondeviantă; și

- rolul deviant dat de comportamente-deviante rezultate în urma unui proces de socializare alternativ, și devianța generată de apartenența la o subcultură deviantă. Putem face distincția între comportamentul deviant propriu-zis, ce are la bază o deliberare, și comportamentul anormal, dat de situația psihică particulară a subiectului (Tomiță, 2008).

Sorin Rădulescu (1998) definește criminalitatea ca ansamblu de manifestări antisociale care transgresează normele de drept și atrag coerciție din partea statului. Explicația comportamentului criminogen a fost pus pe seama trăsăturilor biologice ereditare a patologiei personalității, imaturității sociale, etc. (Tomiță, 2008). Explicațiile psihologice se centrează asupra capacității intelectuale, afective și volitive a individului implicat în actul antisocial (Turliuc, 2007; Tomiță, 2008). Aceste teorii pun criminalitatea în relație cu procesele psihice, cognitive și cu deficitul de socializare (Tomiță, 2008).

Teorii explicative ale comportamentului deviant

Modelul subculturilor deviante

Fiecărui grup social își definește propriile seturi de norme și valori, instituind propria rețea de status-roluri. Accederea indivizilor la statusurile și rolurile din cadrul grupurilor se face prin procese socializante, de tipul socializării anticipative și ale resocializării. Diversele grupuri oferă oportunități inegale de acces la resurse. Odată cu acestea, grupul solicită stiluri de viață adecvate, care sunt incluse în performanța de rol. În interiorul grupului, relațiile sociale sunt gestionate prin practici instituționalizate care impun obediență și gene-

rează control social (Tomiță, 2008). Subculturile sunt generate tocmai de diferențele specifice dintre cultura societății și cultura particulară a grupului. Dintr-un anumit punct de vedere, elementele de identitate socială a grupului, constituie o minimă devianță tolerată în societate. În lipsa acestor elemente de identitate de grup, societatea ar fi amorfă și lipsită de dinamism. Idealul utopic al societății comuniste cuprindea, printre altele, nivelarea oricărei diferențe identitare și de status dintre indivizi. În lipsa diferențelor culturale, dialogul, ca acțiune comunicativă fundamentală, devine imposibil. Consensul este unul fals propagandistic.

În situația în care diferențele dintre cultura particulară a unui grup și cultura societății în care-și desfășoară activitatea devin semnificative, discutăm de subkultură deviantă. Acele subculturi deviante bazate pe valori ilicite generează o socializare anticipativă criminogenă. Participarea la aceste grupuri va putea duce până la urmă la acte de delicvență. Aceste grupuri pot fi: găști de cartier, bande de tâlhari, grup infracțional constituit, sau organizație teroristă, etc. Apartenența la un astfel de grup îl „legitimează” pe membru să comită fapte antisociale, tocmai prin sentimentul de conformitate la normele și valorile grupului de referință.

Teoria rezistenței la frustrare (Containment Theory)

Structura internă a individului este în opoziție cu structura socială externă, compusă din grupurile de apartenență ale individului. Structura internă este matricea care asigură individului conștiința identității și imaginii de sine în raport cu mediul extern generând toleranță la frustrare (To-

miță, 2008). Dezechilibru produs între structura internă și cea externă poate genera premisa comportamentului deviant. Comportamentele deviante și delicvente pot fi explicate în corelație cu incapacitatea de a face față la frustrare. O serie de mecanisme psihologice printre care anxietatea, tensiune afectivă, agresivitatea, duc în final la comportamente deviante.

Teoria asocierilor diferențiale

Teoria asocierilor diferențiale pune accentul pe învățarea socială, imitație și interpretările favorabile sau defavorabile ale normelor (Tomiță, 2008). Normele sociale aparținând diverselor grupuri intră în concurs, individul fiind pus în situația de alegere din perspectiva valorilor asociate normelor.

Teoria dezorganizării sociale

Teoria dezorganizării sociale arată că multe din fenomenele infracționale ale societății actuale se datorează industrializării și destructurării rețelelor sociale tradiționale și ineficienței solidarității sociale.

Alte teorii semnificative în domeniul genezei comportamentului deviant pot fi: teoria etichetării sociale (Mitrofan, Zdrenghia, Butoi, 1994) conform căreia etichetarea unui individ sau grup ca deviant va genera devianță ca răspuns din partea acestora, teoria anomiei sociale ca incompatibilitate dintre scopurile și mijloacele solicitate și respectiv existente la nivelul societății (Merton, 1938, Tomiță, 2008). Teoria controlului social afirmă că deficitul de socializare determină inadaptare, devianță și marginalitate (Tomiță, 2008). Teoria

oportunității diferențiale pune comportamentul deviant pe seama inechității în accesul la resurse și la succes social, ceea ce determină o aderare la mijloace nelegitime de îndeplinirea unor scopuri care pot fi legitime în sine.

Sancțiunea

La ora actuală există patru modele teoretice de interpretare a semnificației și rolului sancțiunii, în funcție de viziunea cu privire la necesitatea și utilitatea sancțiunii (Groza, 2006, 16).

Dreptatea (Justiția) retributivă (Von Hirsh, 1976) Este paradigma clasică a înțelegerii pedepsei, având originea în legea talionului, care formulează reciprocitatea ca element ce guvernează relațiile interumane (Sandu, 2012c; Sandu, Damian, 2012). Pedepsa vizează în același timp făptuitorul și fapta. Se urmărește stabilirea *costului social* al infracțiunii, individualizarea pedepsei făcându-se în funcție de gravitatea faptei și circumstanțele săvârșirii infracțiunii (Ashwoorth, 1989; Hudson, 1996). Scopul pedepsei este *retribuirea făptuitorului* pentru acțiunea săvârșită, sau în anumite situații, pentru inacțiunea sa. Justiția retributivă are în vedere *distribuția dreptății*. Sistemele penale moderne au înlocuit retribuirea talionică de tip „ochi pentru ochi” și „dinte pentru dinte” cu pedepse simbolice în general privative de libertate. Principiile justiției retributive țin cont exclusiv de fapta săvârșită, sentința având rolul unei denunțări a faptei (Groza, 2006). *Teoria justiției retributive* rezidă în eticile distributive, și mai ales în cea a lui John Rawls. Dreptatea ca echitate este transpusă în cazul de față ca pedeapsă echitabilă pentru fapta săvârșită.

Circumstanțele săvârșirii faptei, și mai ales intenționalitatea acesteia, (Groza, 2006) ar trebui cântărite în individualizarea pedepsei. Estimarea pericolului social nu poate constitui obiect al sancțiunii într-o teorie pur distributivă, întrucât analiza ar fi de tip consecvenționalist și nu intenționalist. Principiile dreptății distributive sancționează mai ales intenția înfăptuită, sau neglijarea ce putea fi prevăzută. Sistemele penale moderne țin cont de consecințe în individualizarea pedepsei într-o manieră care diferă de la o țară la alta, și de la practica unei instanțe la alta. Intenția unui furt și manifestarea ei infracțională este aceeași, indiferent dacă făptuitorul a putut sustrage 10 lei sau 1 milion de lei. Deci pedeapsa ar trebui să fie similară. În practică o serie de alți factori, printre care pericolul social al faptei, riscul de recidivă, recuperarea prejudiciului, sunt luați în calcul în individualizarea pedepsei. Dalina Groza (2006) atrage atenția că aplicarea principiului echității în justiția retributivă vizează un echilibru între avantajele nelegitime obținute prin săvârșirea infracțiunii și dezavantajul creat de pedeapsă. Echitatea însă se manifestă exclusiv la nivelul făptuitorului, nu și la nivelul victimei care nu este recompensată pentru pierderea suferită. În fapt recuperarea prejudiciului este dispusă de instanță în actul de condamnare, și constituie un element de individualizare a pedepsei. Riscul cu privire la neacoperirea prejudiciului, mai ales în cazul infracțiunilor în care nu este vizată proprietatea revin în sarcina victimei (Groza, 2006).

Dreptatea (Justiția) orientată spre drepturile omului își are originea în viziunea conform căreia statul, societatea în genere este coresponsabilă împreună cu infractorul, de perturbarea relațiilor sociale prin actul infracțional (Sandu, 2012c;

Sandu, Damian, 2012). Justiția orientată spre drepturile omului preia principiul proporționalității din paradigma justiției retributive, adăugând elementele referitoare la persoana infractorului. De asemenea, este introdus principiul reabilitării de factură utilitaristă. Acest principiu obligă statul să contribuie la reabilitarea infractorului (Groza, 2006). Statului nu-i revine doar dreptul de a pedepsi, ci și obligații cu privire la caracterul pedepsei și limitele executării acesteia:

- de a-i retrage o serie de drepturi persoanei condamnate;
- de a proteja persoana condamnată împotriva tratamentelor inumane și degradante (Groza, 2006)

Demnitatea umană este intrinsecă oricărei persoane umane, indiferent de virtuțile sale morale personale. Dreptul societății de a pedepsi poate viza exclusiv restrângerea unor libertăți sociale ale individului și nu poate atenta în nici un caz la securitatea și integritatea sa fizică. Normele internaționale cu privire la drepturile omului sunt de drept preluate în legislația internă având astfel putere de lege. Cu toate acestea, un număr suficient de mare de condamnări ale României la CEDO, privind tratamente inumane în închisori, arată că încă justiția bazată pe drepturile omului mai poate suferi îmbunătățiri din prisma aplicării ei în practică. Nu putem să nu menționăm că viziunile centrate pe drepturile omului sunt de dată relativ recentă. Secolul al XIX -lea a adus abolirea sclaviei, secolul al XX-lea a adus drepturi civile pentru femei și persoane de culoare. Secolul XX a cunoscut o serie de crime abominabile împotriva umanității. Lagărele de exterminare naziste, deopotrivă cu închisorile comuniste, au excelat în inumanitate arătând, necesitatea unui sistem de drept interna-

țional care să garanteze drepturile omului, dar și constituirea unor viziuni teoretice și unor filosofii profund umaniste, care să modifice mentalitățile colective în sensul respectului profund pentru condiția umană.

Dreptatea (Justiția) utilitaristă. Scopul sancțiunii este cel de a preveni săvârșirea de noi infracțiuni. Realizând o sinteză a literaturii de specialitate în special a celei americane, Dalina Groza, (2006) identifică o serie de principii ale justiției utilitariste.

- Principiul descurajării (disuasiunii). Sancțiunea trebuie să descurajeze săvârșirea pe viitor de noi infracțiuni, atât de făptuitorul în cauză, cât și de alte persoane. Rolul sancțiunii privative de libertate nu este atât de a-l extrage pe individ din colectivitate și de a-i limita astfel cariera infracțională, ci mai ales acela de a-l descuraja să-și continue cariera infracțională în perioada post penală. Desigur această teorie nu se aplică pentru condamnații la moarte și respectiv la detenție pe viață, pentru care cel puțin teoretic nu există o carieră post-carcerală.
- Principiul severității (exemplarității). Severitatea pedepsei descurajează comportamentul infracțional viitor. Fiind o teorie utilitaristă se pornește de la premisa că individul dezvoltă un comportament de maximizare a efectelor benefice și minimizare a celor negative. Cu cât sancțiunea prevăzută pentru o faptă este mai severă, cu atât riscul pedepsei va contribui mai mult în bilanțul ce stă la baza deciziei pentru comportamentul delincent. Trebuie ținut cont de caracterul irațional a faptului social, și de faptul că mulți dintre posibili

făptuitori nu vor fi descurajați de severitatea pedepsei, întrucât pentru o parte a acestora frica de pedeapsă nu mai constituie un element de descurajare.

- Principiul proporționalității (gradualității). Acest principiu pornește de la prezumția raționalității infractorului, anticiparea pedepsei fiind un motiv de descurajare a comportamentului infracțional, dar și de echitate între avantajele subiective procurate prin săvârșirea infracțiunii și disatisfacțiile oferite de pedeapsă. Aplicarea principiului elimină riscul arbitrarității pedepsei și comportamentului discreționar în înfăptuirea justiției.

Dreptatea (Justiția) restaurativă. Rolul pedepsei este cel de a facilita reabilitarea, statul fiind corespunșabil de reabilitare. Justiția restaurativă pune problema medierii relației infractor-victimă. Scopul pedepsei este restaurarea drepturilor victimei prin procesul medierii infractor-victimă (Sandu, 2012c; Sandu, Damian, 2012). *Justiția restaurativă* are ca element central situația victimei și compensația pagubelor pe care aceasta le-a avut de suferit din acțiunea infracțională. Modelul se bazează pe activități reparatorii active (Groza, 2006) și pe conștientizarea infractorului cu privire la impactul infracțiunii asupra victimei. Justiția restaurativă se îndreaptă mai degrabă înspre mediere între infractor și victimă, și implicit spre depenalizarea sancțiunii. Se elimină parțial riscul de recidivă dat de cariera penitenciară și de discriminarea la care foștii deținuți sunt supuși. Este maximizat rolul educativ al sancțiunii în detrimentul rolului său punitiv. Modelul poate fi adecvat, cel puțin pentru acele infracțiuni săvârșite de făptuitorii aflați la prima abatere, mai ales minori, de persoane care regretă fapta și care

sunt dispuse la medierea cu victima și recuperarea integrală a prejudiciului. *Justiția restaurativă* este considerată o modalitate alternativă de soluționare a conflictelor dintre victimă și infractor (James, 2005), modificându-se sensul termenului de răspundere penală. Aceasta nu mai este exclusiv față de societate, ci mai ales față de victimă. Accentul restaurativ se pune pe înțelegerea de către infractor a răului produs, și pe acceptarea răspunderii pentru repararea pagubei (Toroipan, Oancea, 2002: 2). Implementarea justiției restaurative se realizează prin accentuarea dimensiunii sociale a răspunderii penale (Daly, 2000; Damian et al, 2010).

Principiile justiției restaurative sunt:

- Conștientizarea sprijinului;
- Evitarea reproșului în timpul medierii;
- Implicarea activă a făptuitorului în restaurarea situației victimei;
- Acceptarea ambiguității rolurilor;
- Delimitarea faptei de făptuitor;
- Valorificarea situației infracționale ca oportunitate de învățare (Toroipan, Oancea 2002).

Pedepsele neprivative de libertate acordate în acest moment sunt amenzile penale și suspendarea executării pedepsei (Durnescu, 2006; Martin, 2008). Justiția restaurativă este văzută de Doina Balahur ca o paradigmă - cadru conceptual a pedepselor neprivative de libertate (Balahur, 2004). Cu toate acestea, o serie de alte măsuri neprivative de libertate, cum ar fi munca neremunerată în folosul comunității, obligarea la participarea în programe de reabilitare, sunt deja prevăzute ca soluții posibile de legislația în vigoare (Abraham, Szabo, 2006).

Doina Balahur (2008) arată că există două sensuri ale termenului *probațiune*:

- acela de strategii care limitează contactul făptuitorului cu sistemul formal al justiției penale,
- alternativă la sancțiunile privative de libertate.

Este urmărită nu doar depenalizarea sancțiunii, ci reconstrucția rețelelor reciprocității organizate și a ”solidarității ci-vice” (Balahur, 2008).

Argumentele (Balahur, 2008) în favoare măsurilor comunitare neprivative de libertate:

- este evitată încarcerarea;
- este evitată discriminarea la care sunt supuși foștii deținuți, și traumele mediului carceral, sunt mai potrivite pentru anumite tipuri de infracțiuni și infractori;
- este facilitat procesul de reintegrarea în comunitate și reabilitare;
- sunt mai umane;
- sunt mai puțin costisitoare;
- se evită supraaglomerarea închisorilor;
- sunt realizate programe educaționale mai eficiente și de calitate, pentru preîntâmpinarea riscului de recidivă.

Probațiunea reprezintă așadar, (Balahur, 2008) metodă de pedepsire cu pronunțat caracter socio-pedagogic, fiind îmbinate supravegherea cu asistența.

Justiția tranzacțională. Față de cele patru modele identificate (Groza, 2006) noi luăm în considerare existența încă a unui model de înfăptuire a justiției și anume justiția tranzacțională. Înăfăptuirea justiției tranzacționale este extrajudiciară și are loc atunci când înțelegerea părților suspendă sau anu-

lează procesul penal. Legislația românească prevede instituția medierii penale doar în puține situații, în general de fapte fără violență sau cu violență ușoară, și cu prejudiciu redus. Modelul american de justiție tranzacțională permite înțelegerea între făptuitori și procuror, fapt ce exclude procesul penal. În contextul românesc, în care medierea este o instituție relativ nouă, salutăm inițiativele de introducere a medierii în cazul unor fapte penale.

În opinia noastră atât justiția tranzacțională cât și justiția restaurativă nu vor fi eficiente în lipsa unui sistem bine pus la punct de probațiune și supraveghere în comunitate. În ceea ce privește probațiunea, reintegrarea socială a făptuitorului, dar și situația victimei, învațământul juridic românesc nu-i pregătește suficient pe viitorii juriști pentru înțelegerea semnificației particulare a alternativelor neprivative de libertate.

Calitatea vieții și construcția politicilor publice

Studiile sociologice privind calitatea vieții au reunit o serie de cercetări din domenii aparent separate, pe baza unor coerențe gnoseologice.

Politicele publice și calitatea vieții

Cătălin Baba (2003) arată că cercetarea politologică de orientare post-behavioristă se concentrează asupra analizei politicilor publice, a explicării cauzelor și consecințelor activităților guvernamentale (Dye, 1995), Abordarea vizează înțelegerea conținutului politicii publice, din perspectiva forțele sociale, economice și politice implicate în construcția și implementarea politicilor publice. Cercetarea politicilor publice vizează impactul și consecințele acestora asupra societății, bazându-se pe o abordare interdisciplinară, care folosește concepte, tehnici și metode din sociologie, economie, științe administrative, management, etc. (Baba, 2003). Cercetarea politicilor publice (Zamfir, Vlăsceanu, 1998) –policy research– are ca scop eficientizarea politicilor sectoriale, fiind din punctul de vedere al lui Baba, o aplicare a metodologiei specifice de cercetare socială în studiul unor fenomene cu relevanță directă asupra vieții cotidiene a cetățenilor (Baba, 2003) Spre

deosebire de cercetarea socială academică, cercetarea politicilor publice este o cercetare practică, aplicativă, obiectivul principal nefiind producerea cunoașterii teoretice, ci a unei cunoașteri cu caracter practic, aplicabil într-o situație particulară. Sunt analizate problemele sociale curente ale unei anumite populații fiind elaborate modele de politici publice generale sau sectoriale. Policy research –cercetarea politicilor publice este o cunoaștere aplicată, cu scop eminent practic. Rezultatele evaluării politicilor publice ar trebui să permită crearea unei *bune guvernante* la nivel particular și/ sau a *bunei guvernări* la nivelul statal.

Calitatea vieții și bunăstarea subiectivă

Studiul "calității vieții" începe ca o analiză a realității sociale ca un câmp unitar de forțe care interacționează, un loc important ocupând dimensiunea economică alături de dezvoltarea și funcționalitatea personalității sociale a individului grupului sau comunității. Acestea formează latura subiectivă a calității vieții, în timp ce raporturile sale cu resursele constituie latura obiectivă. Conceptul de *calitate a vieții* derivă din conceptul general de *bunăstare (welfare)*. Termenul *calitatea vieții*, legată de sănătate, se referă la gradul în care aspectele semnificative ale vieții personale sunt influențate de starea de sănătate și de intervențiile legate de aceasta. Calitatea vieții (Lauer, Lauer, 2010), corelată cu starea de sănătate, analizează gradul în care aceasta împreună cu procesele terapeutice influențează bunăstarea, sau cel puțin menținerea, în limite de o relativă normalitate, a acesteia. Studiile privind calitatea vieții sunt utilizate în eva-

luarea programelor sociale și de de sănătate, în construcția politicilor publice cum ar fi politicile sociale, de sănătate, educaționale, etc., dar și în practica socială sau clinică curentă.

Organizația Mondială a Sănătății corelează calitatea vieții cu modul în care indivizii percep statutul lor social, raportul la valorile culturale, la standarde și aspirații. În general, calitatea vieții este un concept menit să *obiectiveze* experiența subiectivă a bunăstării și fericirii (Karner- Huțuleac, 2013). Organizația Mondială a Sănătății (WHOQOL) identifică 6 domenii cu 24 de dimensiuni ale calității vieții, propunând 100 de indicatori pentru a analiza calitatea vieții corelată cu sănătatea.

Analiza unui set de indicatori privind calitatea vieții diferitelor categorii de beneficiari ai politicilor și programelor sociale sau de sănătate, permite factorilor de decizie:

- să crească precizia în analiza cost-beneficiu;
- să proiecteze politici de sănătate privind terapiile care permit prelungirea vieții / creșterea calității vieții;
- să evalueze necesitățile de finanțare în domeniul asistenței sociale sau al sănătății;
- să stabilească protocoale terapeutice noi, modele noi de intervenție în spațiul social, etc.

Dimensiunile de analiză a calității vieții legate de starea de sănătate sunt:

- starea de sănătate fizică în ceea ce privește starea de vigoare, de oboseală, durere sau disconfort, somn sau odihnă;
- stima de sine, încrederea în propriile forțe și capacități cognitive: gândire, învățare, memorare și focaliza-

re. Aderența la tratament pare să fie corelată cu starea afectivă pozitivă;

- gradul de autonomie (independență) analizat sub aspectul disponibilității la mobilitate fizică, îndeplinirea activităților de zi cu zi;
- gradul de dependență față de medicamente și dispoziitive medicale;
- starea de sănătate socială văzută sub aspectul relațiilor inter-personale și de suport social, pe care individul le dezvoltă.

Ca indicator al calității vieții, *mediul de viață* al individului este privit sub aspectul:

- resurselor financiare;
- libertatea de mișcare;
- satisfacția muncii;
- accesibilității și calitatății serviciilor medicale și de îngrijire socială,
- educației și accesul la formare profesională;
- calitatății vieții spirituale, înțeleasă ca apartenență religioasă precum și calitatea practicilor religioase în funcție de preferințele proprii (Lupu, Zanc, 2004).

Determinanți sociali ai calității vieții

Studiile privind determinanții sociali ai stării de sănătate debutează încă din secolul al XIX-lea, incluzând și observațiile de referință privind relația dintre nivelul de trai și starea de sănătate a populației. Durkheim (2005) consideră suicidul o problemă mai curând socială decât individuală. F. Engels

(1844) arată că sărăcia și șomajul reprezintă indicatori ai nivelului scăzut de sănătate.

La mijlocul anilor '80 o serie de studii de referință asupra funcționarilor publici: au evidențiat relația graduală între nivelul ocupațional și starea de sănătate existentă la toate nivelurile ierarhiei ocupaționale, subliniind efectul diferenței de clasă socială asupra sănătății și a ratelor de morbiditate și mortalitate (Marmot. et al., 1991).

După 1950 a fost evidențiată influența deprivării materiale asupra ratelor de morbiditate și mortalitate.

G. Engel (1978) realizează "modelul bio-psiho-social" prin care factorii patogeni de ordin psihosocial influențează starea de sănătate și riscul de îmbolnăvire.

Studii empirice asupra relației dintre venit, gradul de educație și rata mortalității (Kitagawa, Hauser, 1973), arată că legătura dintre aceste variabile, este mai puternică pentru adulții cu vârste între 25 și 64 ani.

Au existat de asemenea o serie de cercetări privind relația dintre gradul de sănătate și apartenența rasială.

Sunt acceptate două modele teoretice privind cauzele inegalităților în sănătate:

- Influența statutului socio-economic (SES)
- Influența mediului social.

Poziția socială reprezintă un factor complex care contribuie la starea de sănătate a populației prin componentele sale: vârstă, gen, statut socio-economic, nivel educațional, ocupație, venit. Componentele poziției sociale constituie factori importanți în determinarea stării de sănătate, influențând în mod direct condițiile de viață și de muncă, și oportunitatea alegerii unui stil de viață sănătos și a unor servicii medicale de calitate.

Venitul reprezintă un factor universal în determinarea inegalităților în sănătate, atât la nivel individual, cât și la nivel societal (Anderson et al, 2009). Bogdan Voicu (2005) evidențiază inter-relaționarea dintre bunăstarea materială și starea de sănătate, arătând rolul sănătății ca resursă importantă pentru dezvoltarea individuală, permițând participarea pe piața forței de muncă și asigurarea veniturilor necesare. Avem de a face cu o relație circulară între ocupare și stare de sănătate. O stare precară de sănătate are impact în ceea ce privește posibilitățile de angajare. În același timp și neocuparea și șomajul mai ales cel de lungă durată, contribuie la o stare de sănătate precară.” (European Commission, 2003, apud Anderson, 2004).

Educația ca determinant social al stării de sănătate

Nivelul educațional influențează strategiile de viață dezvoltate de indivizi pentru a avea o viață bună, implicit pentru menținerea unei stări bune de sănătate (Anderson, 2004; Precupețu, 2008).

Prezența unei resurse umane bine educate și cu o stare de sănătate mai bună, determină o productivitate ridicată a muncii și o mai bună organizare a activității economice. Un nivel ridicat al producției permite noi investiții în educație și sănătate, determinând existența unei resurse umane mai bine educate și mai sănătoase. Pe de altă parte, indivizii mai sănătoși vor avea posibilități mai mari de a se educa, în timp ce indivizii mai educați vor fi mai capabili și mai dispuși să prevină bolile și să-și îngrijească corespunzător sănătatea (Voicu, 2005).

Vârsta este un determinant social al stării de sănătate. Odată cu înaintarea în vârstă are loc o depreciere graduală

a stării de sănătate. Genul introduce o serie de determinanți particulari ai stării de sănătate:

- femeile au, în general, o speranță de viață mai ridicată decât bărbații, dar în același timp sunt mai predispuse la boli.
- bărbații sunt mai predispuși la boli cardiovasculare (Vander Zanden, 1988/1990).
- inegalitățile de gen în ceea ce privește starea de sănătate provin atât din diferențele fiziologice, cât și din cele care țin de stilul de viață (Vander Zanden, 1988/1990).

Stilul de viață adoptat de către o persoană are un impact important asupra stării sale de sănătate:

- prin comportamentele de risc (consumul de alcool, tutun, droguri, etc.), caracteristicile alimentației, practicarea exercițiilor fizice, modul de petrecere a timpului liber limitarea stresului, comportamente de prevenire a bolilor, etc.
- valorile și atitudinile relaționate sănătății, acestea influențând comportamentele legate de starea de sănătate (Precupețu, 2008).
- atitudinile, valorile și comportamentele corelate cu starea de sănătate au o componentă importantă socio-culturală, o mare parte dintre acestea fiind determinate cultural (Vander Zanden, 1988/1990).

Vulnerabilitatea socială și calitatea vieții

Din perspectiva determinanților sociali, un individ nu este intrinsec vulnerabil, ci vulnerabilizat de factori adiționali precum: sărăcia, locuire neadecvată, calitatea scăzută a

serviciilor reglementări legale dezavantajoase, manifestări ale puterii și inegalității la nivelul familiei, a societății - incluzând instituții, structuri, ierarhii, politici, măsuri.

Vulnerabilitatea poate conduce la stiluri de viață dependentă și respectiv: stigmatizare, marginalizare și excludere socială.

Din punct de vedere social, situațiile de risc și starea de vulnerabilitate pot fi prevăzute, prevenite sau, limitate. Persoana respectivă va fi sprijinită în reintegrarea ei socială, prin activarea resurselor proprii, prin identificarea modalităților optime de a face față problemelor. Acțiunile de intervenție se înscriu, pe de o parte, în sistemul asigurărilor sociale, iar pe de alta, în cel al asistenței sociale (Ștefăroi, 2009). Obiectivele generale ale serviciilor și activităților de asistență comunitară au în vedere:

- implicarea comunității în identificarea problemelor medico-sociale ale acesteia;
- definirea și caracterizarea problemelor medico-sociale ale comunității;
- dezvoltarea programelor de intervenție privind asistența medicală comunitară, adaptate nevoilor comunității;
- monitorizarea și evaluarea serviciilor și activităților de asistență medicală comunitară;
- asigurarea eficacității acțiunilor și a eficienței utilizării resurselor.

Termenul *bunăstare socială* (social welfare) are în literatura de specialitate două accepțiuni: aceea de instituții specializate în oferirea serviciilor de protecție socială, cât și aceea de disciplină academică care cercetează calitatea vieții amintite anterior (Johnson, Schwartz, Tate, 1996). Scopul programelor serviciilor sociale este de a contribui la prevenirea, rezolvarea sau

ameliorarea problemelor sociale majore. Definit ca un set de programe oferite de diverse agenții în scopul creșterii „bunăstării individuale sau sociale”, termenul se suprapune semantic peste cel de asistență socială (Sandu, 2013a).

Calitatea vieții trebuie privită într-o perspectivă mai largă decât aceea de produs direct al creșterii economice. Pe lângă bunurile și serviciile economice, calitatea vieții este influențată de o gamă largă de alte componente: calitatea mediului natural și urban, condițiile sociale și umane, calitatea vieții sociale și a relațiilor interpersonale, posibilități de informare, de perfecționare intelectuală și participare la cultură (Rebedeu, Zamfir, 1982, Zamfir, 1999).

Sfera serviciilor sociale în domeniul creșterii calității vieții nu include doar asistență socială. Intervenții utile pot și trebuie să rezulte din cooperarea interdisciplinară a unor domenii precum: sociologia, psihologia, politicile sociale, antropologia culturală, științele juridice, medicina socială, și științele comunicării (Husband, 2010).

Vom prezenta în continuare un model ca posibilă paradigmă a interconexiunii dintre diferitele componente ale cunoașterii și acțiunii sociale în cadrul sistemelor de protecție socială (Zastrow, 1987)

Sociologia, pornind de la studiul organismului social, instituțiilor sociale, faptelor sociale și comportamentului actorilor sociali, diagnostichează și prognozează disfuncțiile care ar putea apărea. Studiile venite să pună în evidență variația unor indicatori ai calității vieții, vor evidenția zonele prioritare pentru intervenție precum și efectele globale realizate de intervențiile strategice prin programe ample asupra unor categorii defavorizate.

Psihologia, prin studiul proceselor psihice, poate da un model coerent de analiză a comportamentului uman, al dezvoltării personalității sociale a individului, putând propune strategii terapeutice și de intervenție.

Psihiatria, prin studiul aspectelor patologice ale comportamentului uman diagnostichează și intervine terapeutic în maladiile psihice de care eventual ar suferi clienții serviciilor sociale.

Științele politice, prin studiul doctrinelor și programelor politice și al siguranței, prin cercetarea politicilor sociale existente sau promovarea unora noi, contribuie la predicția nevoilor sociale și terapeutice a acestora prin actul decizional.

Economia, prin studiul producției, distribuției și consumului evidențiază nevoile populației în planul concret material, putându-se propune strategii macro sau micro de redistribuire a unei părți a venitului și orientarea acestuia spre categoriile de populație defavorizate.

Antropologia culturală, prin metode proprii de analiză provenite din psihologie și sociologie, cercetează specificul diferitelor culturi sau subculturi, populații și zone, punând în evidență nevoile și resursele specifice (Sandu, 2013a).

Considerăm domeniul „bunăstării sociale” ca pe o zonă interdisciplinară de activitate profesională, legată direct de creșterea calității vieții indivizilor.

Instrumente de măsurare a calității vieții

Unul din instrumentele standardizate cu privire la analiza calității vieții, corelată cu starea de sănătate, îl reprezintă

chestionarul SF 36. Acesta implică evaluarea unor dimensiuni bio-psiho-sociale cu privire la calitatea vieții:

- funcționalitatea fizică;
- limitele în exercitarea rolurilor sociale datorate unor probleme de sănătate;
- existența durerilor;
- starea de sănătate mentală, corelată cu stresul psihologic și bunăstarea din punct de vedere psiho-social;
- limitări ale exercitării rolurilor sociale din cauza unor probleme emoționale;
- starea de vitalitate exprimată în energie sau oboseala și percepția generală asupra stării de sănătate (Ware, 2004).

În țara noastră, instrumentul a fost aplicat la pacienții cu transplant hemodialysic, anefric cu insuficiență renală (Sinescu et al., 2008), în studiul calității vieții pacientului în stare post-operatorie (Hartog et al, 2009), etc. Sinescu și colaboratorii săi (2008) arată că instrumentul SF 36 poate fi cu succes utilizat în monitorizarea pacienților cu diferite condiții patologice, și compararea valorilor obținute de aceștia la principalii indicatori de calitate a vieții, cu cele obținute prin aplicarea instrumentului la majoritatea populației. Se poate obține astfel un raport al calității vieții unei populații particulare, față de calitatea vieții populației majoritare dintr-un anumit teritoriu. Profilul Duke Health este un alt instrument utilizat frecvent în măsurarea calității vieții subiecților. Acest instrument ia în calcul:

- sănătatea fizică (ex., dificultatea în urcarea scărilor, propria reflecție a subiectului față de fatigabilitatea de care dă dovadă, etc.);

- sănătatea mentală / psihică (autoapreciere, locus of control, self efficacy, și reflecția asupra auto-eficacității pe care subiectul o oferă);
- durerea (senzațiile de durere și experiența durerii);
- sănătatea percepută (auto-aprecierea stării de sănătate, condițiile în care o persoană se declară sănătoasă, și aprecierea calității generale a stării de sănătate);
- incapacitatea (auto-aprecierea asupra propriilor incapacități, de exemplu dacă subiectul consideră că este greu să se concentreze, etc.);
- stima de sine (ex: modul în care subiectul se consideră o persoană dificilă, capricioasă, irascibilă; sau se declară mulțumit(ă) de viața de familie de locul de muncă), etc.
- anxietatea (ex: existența unor probleme serioase cu somnul; starea de tensiune, agitație, nervozitate, etc.);
- depresia (ex: subiectul se consideră sau nu o persoană tristă sau deprimată);
- sănătatea socială (ex: vizează satisfacția vieții de familie, a vieții de muncă, a relațiilor interpersonale).

Scorurile ridicate obținute de subiecți la chestionarul Duke Health Profile indică o stare proastă auto-percepută a calității vieții pacienților.

Un alt instrument de evaluare a calității vieții îl constituie – World Health Organization Quality of Life (WHOQOL-100 chestionarul OMS pentru evaluarea calității vieții), cu 100 de itemi, 6 domenii și 24 de dimensiuni, de referință:

- sănătatea fizică; vigoare și oboseală, durere și disconfort, somn și odihnă;
- sănătatea psihică, stările afective pozitive și negative,

stima de sine sau încrederea în forțele proprii și capacitățile cognitive.

- gradul de independență: mobilitate fizică, îndeplinirea activităților cotidiene, dependența de medicamente și dispozitive medicale, capacitatea de muncă;
- sănătatea socială sau calitatea vieții în relațiile sociale, relațiile interpersonale, suportul social și activitatea sexuală;
- mediul de viață, resursele financiare, libertatea de mișcare fizică, și securitatea muncii, accesibilitatea și calitatea serviciilor medicale și de asistență socială, locuința, accesul la pregătirea personală și la informații, participarea la activități în timpul liber, calitatea mediului fizic ambiant;
- calitatea vieții spirituale, la aderența la o organizație religioasă, la credințele și convingerile proprii.

Construcția politicilor publice

Politicile publice reprezintă strategii și principii care ghidează acțiunile administrative ale statului în diversele categorii de probleme, ce apar în actul guvernării. O definiție a politicilor publice ar fi aceea că ele reprezintă strategii guvernamentale, publice în general de răspuns la problemele comunității. Prin problemă publică, se înțelege o situație general percepută ca inacceptabilă și care necesită intervenție (Kraft, Furlong, 2013).

Pe agenda publică figurează o gamă variată de probleme, fiecare necesitând o abordare particulară în consonanță cu o viziune politică și o strategie de guvernare. Printre politi-

cile publice se pot enumera: politicile bugetare, politicile de mediu, politicile de sănătate, politicile în educație politicile sociale. Responsabilitatea pentru politicile publice revine în general statului prin administrația sa centrală, susținut de administrațiile publice locale.

Viziunea modernă bazată pe impactul comunităților locale asupra politicilor publice implică atragerea inițiativei private în implementarea acestora, (Kraft, Furlong, 2013) prin inițiative de responsabilitate socială corporatistă, parteneriat public privat, etc. Autorii menționați disting între rezultatele politicilor publice (policy outputs) și efectele acestora (Policy outcomes). Implementarea politicilor publice se realizează prin intermediul programelor derulate de instituții și agenții guvernamentale sau private (Kraft, Furlong, 2013).

Scopul declarat al politicilor publice este binele general – *public good*- și promovarea bunăstării publice - *public's welfare*. Conceptul de bine public nu este unanim acceptat el reflectând diversele valori și opinii divergente existente la nivelul societății (Kraft, Furlong, 2013). Buna guvernare implică obținerea minimului consens asupra binelui public, generat pe de-o parte prin sistemele decizionale specifice democrației reprezentative, susținut și legitimat prin instrumentele democrației deliberative. O componentă majoră a bunăstării sociale, de care ar trebui să se țină cont în construcția politicilor publice cu precădere asupra celor sociale și de sănătate, educaționale, o reprezintă bunăstarea subiectivă sau percepută care stă la baza conceptului de calitate a vieții.

Construcția politicilor publice a celor de sănătate în particular poate fi analizată din perspectiva triadei, context

conținut și proces (Buse, Mays, 2012). Acționând concomitent asupra celor trei laturi ale triumghiului acțiunii publice: actorii sociali individuali, grupali sau organizaționali construiesc politicile publice printr-o permanentă ajustare a celor trei componente. Conținutul politicilor publice îl reprezintă binele public, sau cu alte cuvinte, calitatea obiectivă și subiectivă a vieții. Contextul este reprezentat de particularitățile culturale ale societății în care se aplică politica publică precum și de indicatorii de calitate a vieții, deja existenți la momentul implementării acesteia. Procesul vizează o variație pozitivă a indicatorilor generali de stare ai calității vieții precum și în măsura posibilităților, a indicatorilor subiectivi, particulari ai beneficiarilor respectivei politici publice. Modelul politicilor publice bazate pe calitatea vieții poate fi gândit într-o perspectivă utilitariană ca maximizare a beneficiilor pentru cât mai multe persoane, și /sau minimizarea gradului de disatisfacție. Aceasta s-ar traduce prin obținerea celei mai mari medii ponderate posibile ale indicatorilor de stare ai calității vieții respectiv a celei mai mici variații negative a indicatorilor subiectivi ai calității vieții. Prin evaluarea politicilor publice se înțelege măsurarea impactului acțiunilor guvernamentale sau locale care vizează structura investițiilor și a finanțărilor publice, nivelul și strategia de impozitare, fiscalitatea și mai ales impactul unor taxe particulare (Dasgupta, 2000) de exemplu a coplății în sistemul sanitar, etc. Măsurarea politicilor publice vizează atât comparația dintre situația dinainte de implementare, cât și după implementarea acestora, compararea cu rezultatele similare obținute în alte țări, și identificarea consecințelor directe ale politicii publice în cauză. Toate acestea necesită măsurători

de calitatea vieții pentru corecta stabilire a reperelor comparative (Dasgupta, 2000).

Introducerea unei modificări a echilibrului sistemelor sociale prin intermediul politicilor publice, poate genera dezvoltare sustenabilă sau agravarea inechităților sociale. Implementarea unei politici publice ar trebui să aibă la bază o serie de rațiuni sociale și economice și nu doar simple considerente politice.

Implementarea politicilor publice cu precădere a celor sociale și de sănătate, pornind de la calitatea vieții măsurată prin indicatori obiectivi și subiectivi se poate realiza prin trecerea de la politicile publice impregnate ideologic la cele bazate pe consens democratic.

Sușținem caracterul subiectiv al calității vieții ca expresie a fericirii și bunăstării individului. Tocmai pornind de la acest caracter subiectiv, politicile publice pot fi așezate pe un fundament democratic deliberativ. Zorondo-Rodriguez și colaboratorii (2012) atrag atenția asupra importanței contextului local în definirea indicatorilor calității vieții, și implicit în utilizarea calității vieții în măsurarea eficienței politicilor publice. Richard Young (2008) arată că indicatorii calității vieții pot sta la baza proiectării politicilor publice, și nu doar la măsurarea eficienței acestora. Identificarea elementelor subiective cu privire la calitatea vieții și a disatisfacției percepute, poate fi utilizată inductiv în scopul evidențierii acelor probleme cuprinse în agenda publică care întrunesc cele mai multe solicitări de modificare din partea cetățenilor. Cu alte cuvinte, acele seturi globale de indicatori ai calității vieții, care arată cea mai mare preocupare publică dintr-un anumit sector, ar trebui operaționalizați ca obiective a politicilor pu-

blice. Deși aceste aspecte aparțin domeniului cunoașterii comune, Dasgupta (2000) arată că în practică, decizia politică și administrativă este rareori bazată pe studii temeinice de calitate a vieții.

Elemente de metodologia cercetării sociale

Orice cercetare sociologică¹ urmărește un *design metodologic* ce constă într-o serie de etape distincte:

- construirea ipotezelor și întrebărilor cercetării ;
- explicarea și operaționalizarea cadrelor teoretice și coordonate cu cea a ipotezelor cercetării ;
- stabilirea metodelor, tehnicilor și instrumentele utilizate.

În realizarea oricărei cercetări sociologice se pleacă de la analiza unor teorii de referință în domeniul ce urmează a fi investigat (Sandu, 2012a). Septimiu Chelcea (2007) consideră că într-o investigație de tip socio -uman trebuie urmate următoarele etape (Trașă, 2010):

Determinarea obiectului cercetării – reprezintă o etapă de clarificare teoretică, vizând obiectivul cercetării. În cadrul acestei etape se va realiza documentarea cercetării vizând gradul de cunoaștere a domeniului, așa cum este conturat în literatura de specialitate.

Preancheta - presupune evaluarea în teren a întinderii fenomenului studiat, în scopul corecteii identificării a obiective-

¹ În cadrul subcapitolului au fost reluate o serie de abordări cuprinse în Sandu Antonio, (2013). *Social Work Practice: Research Techniques and intervention models. From problem solving to appreciative inquiry*, Lap Lambert Academic Publishing Germany

lor cercetării, a metodologiilor direcțiilor în care cercetarea se va desfășura. Se vor realiza observații preliminare, interviuri nestructurate cu personaje cheie, etc.

Stabilirea obiectivelor și formularea ipotezelor cercetării Obiectivele unei cercetări vizează cunoașterea unui fenomen social sub o serie de aspecte particulare ale acestuia. Ipotezele provin, în general din teoria unui anumit domeniu, ca teze cu caracter general a cărei validare practică se caută.

Stabilirea universului anchetei. Se urmărește contextul particular al cercetării sub aspectul spațiului social unde va fi angrenată cercetarea, întinderea acesteia, cadrele particulare ale cercetării etc.

Alcătuirea eșantionului. Cercetarea se va limita la analiza unei părți din populația totală numită eșantion. *Reprezentativitatea* eșantionului poate fi de natură *statistică*, caz în care vorbim de *validitatea cercetării*, sau de natură teoretică, situație când vorbim de *saturarea eșantionului atunci când nu se mai obțin răspunsuri semnificativ diferite*.

Alegerea tehnicilor de cercetare. Pornind de la metodologia propusă se are în vedere particularizarea unui set de tehnici cantitative sau calitative care să poată identifica, descrie sau evalua fenomenele studiate. Vasile Miftode (2003b) arată necesitatea transpunerii temelor de cercetare în indici și indicatori capabili de a fi măsurați constituindu-se astfel instrumente de cercetare: ghiduri de interviu, chestionar, observații etc.

Pretestarea instrumentelor de cercetare. Mai ales în cazul cercetărilor cantitative după construcția efectivă a instrumentelor, urmează o etapă de (Miftode, 2003b) în care pe un grup restrâns, sunt aplicate instrumentele, în scopul de a se verifica validitatea și fidelitatea acestora.

Definitivarea instrumentelor de cercetare În urma pretestării efectuate instrumentele de cercetare sunt definitivare sub forma ghidului de interviu, formulare de chestionar, etc. (Miftode, 2003b; Chelcea, 2004).

Aplicarea în teren a instrumentelor de cercetare În această etapă se vor aplica efectiv în teren tehnicile de investigare selectate. Etapa vizează colectarea datelor ce vor fi ulterior analizate cantitativ sau calitativ. Aplicarea instrumentelor se va realiza fie de cercetătorii înșiși fie de operatori instruiți.

- *Prelucrarea datelor și informațiile obținute.* Prelucrarea datelor cantitative se face prin mijloace statistice, analizându-se frecvența apariției unui fenomen, relevanța acestuia, corelațiile dintre indicatorii avuți în vedere etc. Este pusă în evidență validarea sau invalidarea ipotezelor. Prelucrarea datelor calitative vizează identificarea semnificațiilor oferite de subiecți unor fenomene, instituții, etc. Sunt construite categorii structurale de răspunsuri, modalități particulare de interpretare, corelații între răspunsurile provenite de la diverși subiecți (Denzin, Lincoln, 2000; 2003).
- *Analiza rezultatelor obținute din etapele anterioare ale investigației.* Este o continuare directă a etapei de prelucrare a datelor și vizează analiza rezultatelor și semnificațiilor concrete ale acestora, validarea modelului teoretic, sau construcția unui model teoretic în cazul cercetărilor exploratorii. Sunt operate generalizări sau particularizări, analize și sinteze pornind de la datele existente și corelarea acestora cu literatura de speciali-

tate. Concluziile formulate vor avea în vedere răspunsurile la întrebările de cercetare și evidențierea rezultatelor semnificative.

- *Redactarea raportului de cercetare.* Raportul de cercetare presupune prezentarea în extenso a rezultatelor și modalităților de obținere a acestora, discuții cu privire la validitatea rezultatelor și concordanței dintre acestea și obiectivele cercetării. Raportul de cercetare poate fi pus la dispoziția beneficiarilor și/sau utilizat pentru diseminarea rezultatelor sub forma publicării în articole în jurnale științifice, ca monografii, sau sub forma prezentărilor la conferințe de specialitate.

Metodologia cantitativă în științele sociale

Ancheta prin chestionar

Este metoda cea mai utilizată în cercetarea socială, fiind cea mai cunoscută, uneori identificată cu cercetarea sociologică însăși (Hatos, 2002).

Literatura de specialitate cuprinde numeroase încercări de definire a acestei metode.

Ancheta este – o metodă de interogare asupra faptelor sociale precum și a opiniilor, atitudinilor, motivațiilor existente la nivelul grupurilor umane, mai mici sau mai mari, de analiză cuantificabilă a datelor în vederea descrierii și explicării lor (Hatos, 2002).

Roger Mucchielli, considera chestionarul o listă de întrebări. Earl Babbie, spune că prin chestionar se înțelege „o metodă de colectare a datelor prin (1) întrebările puse persoanelor sau (2) prin chestionarea acestora dacă sunt în acord sau

în dezacord cu enunțurile care reprezintă diferite puncte de vedere” (Trașă, 2010).

Proiectarea chestionarelor. Considerații generale despre chestionarul sociologic

Elaborarea instrumentului se bazează pe etapa, anterioară a operaționalizării. În această etapă se construiesc procedeele de măsurare a diferitelor concepte care intervin în cercetare de exemplu: coeziunea grupului, participarea la activitățile grupului de elevi, motivația pentru participarea la orele de educație fizică, bugetul de timp liber, bugetul de timp alocat pentru activități fizice, etc. Finalitatea acestei etape este asigurarea unei cât mai bune validități și fidelități a măsurărilor noastre.

Întrebările corespund indicatorilor identificați pentru conceptele pe care dorim să le măsurăm. De exemplu, conceptului de satisfacție față de orele de educație fizică poate să fie cuprinse în unul sau mai mulți indicatori:

Cât de mulțumit sunteți de orele de educație fizică?

4. foarte mulțumit 3. mulțumit 2. nemulțumit

1. foarte nemulțumit 9. nu știu/ NR

Orice întrebare din chestionar în mod normal, derivă dintr-un set de ipoteze referitoare la fenomenul cercetat. Adevseori, ipotezele nu sunt explicitate, dar ele au orientat, chiar dacă nu sistematic și conștient, construcția instrumentului.

Trebuie menționat (Hatos, 2008) că regulile de formulare a întrebărilor din chestionar se aplică atât în anchetele indirecte cât și în cele directe. Să mai menționăm că regulile de formulare a întrebărilor din chestionar se aplică atât în an-

chetele indirecte cât și în cele directe. În construcția întrebărilor trebuie să se țină cont de o serie de criterii:

- relevanța – conținutul întrebărilor trebuie să fie corelat cu tema și să aibă relevanță pentru obiectivele cercetării;
- simetria – fiecare întrebare trebuie să se refere la un anumit aspect particular și unic al cercetării;
- claritatea și simplitatea – întrebările trebuie să fie clare, simple, precise și să reflecte într-o manieră consistentă sensul itemului la care se face referire;
- adaptarea limbajului – care trebuie să fie înțeles de către persoanele supuse anchetei (Trașă, 2010).

Pretestarea chestionarului și studiul pilot

Un moment care nu poate să lipsească din elaborarea instrumentului unei anchete este pretestarea chestionarului. După elaborarea chestionarului într-o primă formă, acesta este aplicat unui lot de subiecți selectat din populația cercetării. Analiza rezultatelor acestei aplicări poate aduce mai multe contribuții valoroase la producerea, în final, a unui chestionar cât mai bun:

- Identificarea întrebărilor care produc multe non-răspunsuri sau răspunsuri evazive;
- Identificarea erorilor de formulare a întrebărilor sau a variantelor de răspuns;
- Stabilirea variantelor de răspuns la întrebările închise prin înregistrarea acestora prin întrebări deschise în pretestare;
- Identificarea unor întrebări necesare dar ignorate inițial;
- Aprecierea validității și fidelității unor instrumente de măsurare complexe (Hatos, 2002).

Tipuri de întrebări:

- după conținut:

Factuale- prin care se înregistrează stări și acțiuni ale indivizilor sau ale comunităților în care trăiesc. Se referă la date despre care preferăm să-i întrebăm direct pe subiecți (Hatos, 2002).

De opinie- prin care se înregistrează tendințe, date referitoare la universul interior al subiectului, adică păreri, opinii, atitudini, motivații, credințe. Acestea nu pot fi obținute prin observație directă, fiind nevoie de interogarea subiecților. Interesul pentru opinii este justificat de presuposiția că universul „interior” al persoanei explică în mare parte comportamentul acesteia. Măsurări valide și fidele ale atitudinilor presupun utilizarea scalelor, adică a mai multor întrebări care să acopere extensiunea conceptului atitudinal și să elimine erorile sistematice (Hatos, 2002).

Cunoștințe- care pot fi utilizate pentru a evalua gradul în care subiecții cunosc anumite subiecte, pentru a evidenția preocupările intelectuale ale subiecților, ori pentru a verifica onestitatea sau doar simpla tendință a subiecților de a oferi răspunsuri dezirabile din punct de vedere social (Hatos, 2002).

- după forma de înregistrare

Închise (precodificate) – care au variante de răspuns prestabilite;

Deschise (postcodificate) – care nu au variantele de răspuns prestabilite.

Pe lângă acestea apar destul de des, variantetele desemi-deschise (sau semi-închise) când alături de variantele prestabilite apare și o variantă deschisă (Hatos, 2002).

Experimentul în domeniul științelor sociale

Experimentul este o formă de observație structurată, realizată într-un cadru artificial (Chelcea, 2001). Experimentul poate avea o valoare deosebită în procesul de verificare (cantitativă) a ipotezelor cauzale (Chelcea, 2001). Psihologia experimentală ca ramură a științei urmărește validarea unor ipoteze prin variația controlabilă a unei singure variabile în condițiile menținerii constante a tuturor celorlalte. În ceea ce urmează ne vom referi la experimentul clinic aleatoriu ca formă de experiment social.

Experimentul clinic

Procesul de design al unui experiment de tipul trial randomizat poate fi conceptualizat în 5 întrebări (Green, 2002)

CE? - A conduce un trial randomizat implică comparația a două sau mai multe grupuri de intervenție în ceea ce privește rezultatul așteptat. O primă întrebare se referă la ce anume se compară. Structura unui experiment poate cuprinde o varietate largă de situații de comparație, printre care:

- o intervenție nouă versus o condiție de „ne-intervenție”;
- o intervenție experimentală nouă versus placebo;
- o intervenție versus o altă intervenție;
- o intervenție versus aceeași intervenție la care se adaugă un element în plus (Vlasă, 2011).

CARE? - Ceea ce face un experiment (trial randomizat) să fie etic este prezența incertitudinii, și anume nu se știe care dintre cele două alternative de intervenție este mai eficientă. Un experiment asigură o evaluare imparțială a consecințelor alegerii unei intervenții și nu alteia (Vlasă, 2011).

DE CE? - Obiectivele unui experiment trebuie să fie clar definite. De asemenea, este necesar ca un experiment clinic să aibă o metodă adecvată de măsurare a rezultatelor. (Vlasă, 2011).

CINE? - Este esențial să fie definit criteriul de eligibilitate pentru experiment. Capacitatea de a recruta un număr mai mare de participanți pentru experiment poate spori rezultatele statistice, furnizând un nivel mai mare de generalizare.

CÂȚI? - Un aspect esențial în design-ul unui experiment este determinarea mărimii eșantionului și a duratei de intervenție. Numărul de participanți la experiment trebuie să fie adecvat pentru a produce efecte particulare ale intervenției. Prin mărirea numărului de participanți crește gradul de precizie al efectelor intervenției (Vlasă, 2011).

Cercetarea experimentală urmărește obținerea unor rezultate repetabile ca să certifice aplicabilitatea acestora în orice situație reală, care să corespundă cel puțin parțial situației experimentale. În practică, cel mai adesea se stabilește un grup martor și un grup experimental, care îndeplinesc aceleași condiții fiind considerate omogene și relativ simetrice. Grupului experimental i se aplică o variabilă independentă prin măsurarea căreia se pot trage concluzii referitoare la ipotezele propuse. În psihologia experimentală sunt testate experimental, reacții ale subiecților, putând fi verificate ipoteze cu privire la specificități comportamentale. Experimentul social implică o serie de limite de natură etică. În ceea ce privește practica experimentală sunt formulate o serie de conduri etice care trebuiesc riguros urmărite (Astărăstoae, Loue, Ioan, 2009).

Codul de la Nuremberg prevede:

- caracterul obligatoriu al consimțământului voluntar al participanților;
- caracterul benefic pentru societate al rezultatelor și imposibilitatea de a obține rezultate prin alte metode;
- fundamentarea studiului pe rezultate anterioare, obținute înafara experimentelor pe subiecți umani, care să presupună anticiparea unor rezultate ale experimentului de față;
- trebuie evitată lezarea fizică sau psihică inutilă;
- renunțarea la efectuarea oricărui experiment, dacă există indicii că lezarea subiecților este semnificativă;
- experimentele trebuie conduse de către persoane cu calificare științifică corespunzătoare;
- subiecții trebuie să se poată retrage oricând din cercetare, chiar dacă aceasta ar afecta buna funcționare a cercetării și rezultatele acesteia;
- cercetătorul trebuie să fie gata să întrerupă sau să încheie experimentul atunci când consideră că desfășurarea acestuia afectează participanții în continuare.

Principiile eticii cercetătorilor pe subiecți umani, și anume: respectul pentru persoană, principiul beneficiului și cel al dreptății (Astărăstoae, Loue, Ioan, 2009), sunt aplicabile în orice fel de cercetare inclusiv în cea socială.

Cercetarea experimentală este considerată din acest punct de vedere de unii cercetători, (Miftode, 2003b; Chelcea, 2001) ca având cele mai serioase implicații etice. De aceea, în ceea ce privește experimentul pe populații numeroase, unde este imposibil de obținut consimțământul informat, este de obicei

înlocuit de cercetarea participatorie și metoda participantului observator, prin care observatorul participă direct la viața comunității studiate, ceea ce se presupune că o afectează cel mai puțin. O altă metodă experimentală este așa zisul *Experimentul Ex. post facto*, și anume analiza unui eveniment deja petrecut, ca și cum ar fi avut caracterul unui experiment, identificându-se variabile aleatorii.

Metodologia cercetării calitative

Cercetarea calitativă este înțeleasă ca fiind un proces de concentrare a mai multor metode (Chelcea, 2007) implicând o abordare interpretativă și naturalistă a subiectului.

Petre Iluț (1997) consideră că sunt trei accepțiuni principale în care este utilizată analiza calitativă în cercetare:

- cea de multi- inter- sau chiar transparadigmatică;
- cea de paradigmă majoră, care include unele paradigme particulare, dar nu pe cea pozitivistă;
- cea de strategie metodologică concretă (metode și practici de cercetări empirice) și de finalizare și prezentare a rezultatelor, care poate avea un caracter aparadigmatic.

Petru Iluț (1997) consideră cercetarea calitativă un domeniu de investigație de sine stătător. El transcende discipline, domenii și subiecte tematice. O complexă și interconectată familie de termeni, concepte și asumții înconjoară termenul “cercetări calitative”. Acestea includ tradiții asociate postpozitivismului, poststructuralismului, și multe perspective de cercetare calitativă, sau metode conectate studiilor culturale și interpretative.

Fiind vorba de o metodologie interpretativă, în care implicațiile opiniilor, viziunilor și valorilor cercetătorului sunt majore, se impune identificarea unor elemente metodologice care să asigure relevanța datelor, dacă nu validitatea lor după un model similar celui din cercetarea cantitativă.

În literatura de specialitate, se vorbește despre patru tipuri de triangulare: a datelor, a cercetătorului, teoretică și metodologică (Hurubean, 2007). Triangularea datelor (a surselor) presupune culegerea datelor din mai multe surse (persoane, grupuri, contexte sociale). De exemplu, cercetarea fenomenului abandonului școlar la adolescenți poate fi studiat în școli din mediul rural sau urban, în școli publice comparativ cu școlile particulare. Triangularea cercetătorului se referă la situația în care mai mulți cercetători vor participa la cercetare sau traseul investigației realizat de un cercetător va fi reluat de un alt cercetător (pentru verificarea/ validarea rezultatelor) (Caras, 2011).

Mixarea metodologică și metisarea teoriilor

Ștefan Cojocaru definește procesul de metisare a teoriilor ca fiind o formă de descoperire, construcție și argumentare a noi teorii pornind de la elementele unor paradigme diferite (2010). Mixarea metodelor este văzută de Ștefan Cojocaru ca o utilizare a unor metode combinate în cercetarea socială ce vizează descrierea cât mai exactă și fidelă a complexității realității sociale. Mixarea metodologică are avantajul diminuării erorilor inerente aplicării oricăror metodologii, pe de o parte, și de generare înțelesuri mai profunde și mai largi, pe de cealaltă parte (Cojocaru, 2010).

Mixarea metodologică este așadar un proces clarificator și generator de profunzime în procesul evaluării realității sociale, în timp ce metisarea generează inovație socială prin caracterul transparadigmatic.

Mixarea metodelor privește combinarea diverselor metode de cercetare atât cantitative cât și calitative și contextualizarea acestora.

Interviul

Interviul apare ca o tehnică de investigație științifică care prin intermediul procesului comunicării verbale ajută la culegerea de date relevante cu scopul urmărit (Pinto, Grawitz, 1964).

Tehnica interviului, consideră Vasile Miftode (2003), are menirea de a ne furniza date suplimentare și complementare cu privire la tema studiată, care vor fi ulterior combinate cu datele obținute prin alte tehnici de investigație în vederea formulării unor concluzii cu privire la universul cercetat

În cadrul interviului se utilizează în general întrebări deschise care să permită interviuatului o cât mai largă exprimare a opiniilor sale, o descriere exactă a problemelor cu care se confruntă, așa cum el o percepe (Sandu, 2002).

În *Tratatul de psihologie socială*, Roger Daval și colaboratorii (1967) fac distincțiile cuvenite între situația de interviu și fenomenele psiho-sociologice asociate:

- Interviul presupune întrevederea, dar nu se confundă cu aceasta. Nu există interviu fără convorbire, dar nu

orice conversație constituie un interviu. Interviuul reprezintă mai mult decât un dialog.

- Interviuul nu poate fi confundat cu interogatoriul, deși, și într-un caz și în celălalt, există o persoană care pune întrebări, care dirijează discuția. Obținerea informațiilor prin interogatoriu evocă obligația de a răspunde, constrângerea exterioară. Din contră, interviuul presupune libertatea de expresie a personalității, chiar bucuria oamenilor de a-și expune opiniile, de a-și face publice opiniile (Burlacu, 2010).

În interviuul comprehensiv, calitativ, anchetatorul se angajează puternic în formularea întrebărilor pentru a provoca angajarea respondentului. Analiza datelor calitative obținute se face în colaborare cu cel interviuat. “De ce?”, “Cum?” sunt întrebări care se pun în cazul în care informațiile necesită clarificări. Astfel, interpretările capătă un plus de obiectivitate, rezultatele fiind mai realiste (Burlacu, 2010).

Clasificări ale interviului după structură

În funcție de gradul de structurare avem 3 forme de interviu: structurat, semistrukturat și nestructurat.

Interviuul structurat (Miftode, 2003a) - se bazează pe întrebări formulate rigid, într-o ordine și succesiune prestabilită. Vizează uniformizarea tipurilor de informație primite de la respondenți și o aplecare relativ uniformă de către toți operatorii.

Interviuul semistrukturat - se bazează pe un ghid cu întrebări precis formulate, dar care lasă succesiunea întrebărilor

și uneori modalitatea de formulare a acestora la latitudinea intervievatorului.

Interviul nestructurat- vizează aplicarea unor întrebări la latitudinea intervievatorului. Ghidul de interviu vizează axele tematice ce vor fi atinse. Intervievatorul poate omite întrebări sau introduce întrebări noi, în funcție de cum evoluează efectiv interviul.

Focus grupul

Focus grupul reprezintă un interviu de grup, focalizat pe o anumită temă, strict delimitată. Acesta face parte din categoria tehnicilor calitative de culegere a datelor pentru analiza percepțiilor, motivațiilor, sentimentelor, nevoilor și opiniilor oamenilor (Cojocaru S., 2005).

Richard Krueger și Mary Casey (2005) definesc focus grupul ca un tip de grup special din punct de vedere al scopului, mărimii a alcătuirii și procedeele folosite. Aceasta reprezintă o modalitate de a înțelege mai bine cum se simt oamenii sau ce părere au față de o anumită problemă, față de un produs sau un serviciu.

Adrian Hatos (2011) consideră că focus grupul este o tehnică care poate fi folosită în cercetarea/ evaluarea unei situații, probleme prin prisma interpretărilor pe care le dau oamenii acestora, a sentimentelor față de un anumit eveniment, fenomen, a opiniilor față de un program, produs, servicii, idei, etc. Practic, el poate fi aplicat în toate domeniile vieții sociale, atunci când se urmărește obținerea unor informații în mod nemijlocit de la persoane. Tehnica focus grupului este una calitativă, dar care nu exclude tehnicile de tip cantitativ.

Interviul de tip focus grup se diferențiază de interviul individual prin aceea că “focus grupul smulge o multiplicitate de perspective și procese emoționale într-un context de grup” (Cojocaru D., 2003) care produc date datorită interacțiunilor dintre indivizii participanți, dar care nu încurajează discuțiile interactive dintre participanți. Prin intermediul focus grupului se obțin date calitative care surprind comportamente ale indivizilor, percepții și opinii și nu informații cantitative de tip cifric (Cojocaru S., 2005; Sandu, Ponea, 2011).

Organizarea focus grupului

La focus grup participă între 6 și 10 persoane în funcție de criteriile vizate, de tema de cercetare și implicația moderatorului (Cojocaru Șt., 2005). Etapele unui focus grup sunt următoarele:

- stabilirea temei de discuție;
- stabilirea structurii grupului și a modalităților de selectare a participanților;
- elaborarea și testarea ghidului de interviu;
- stabilirea datei, locului și pregătirea acestuia pentru întâlnire;
- pregătirea moderatorului, a asistentului moderator;
- derularea focus grupului (Cojocaru D., 2003; Cojocaru Șt., 2005; Hatos, 2011).

Simona Branc (2008) evidențiază trei categorii de limite ale focus grupului, și anume:

- primă categorie derivă din natura calitativă a investigației și e legată de relevanța statistică slabă;
- a doua categorie de limite derivă din faptul că mode-

rarea acestor interviuri este extrem de complexă, iar rezultatele depind într-o mult mai mare măsură de activitatea moderatorului decât în cazul unor interviuri obișnuite;

- a treia categorie de limite este și cea mai importantă, referindu-se la diverse fenomene de grup- efecte de polarizare (exagerarea opiniilor și atitudinilor exprimate, ca efect al presiunii grupurilor); efectul de turmă - conformarea la normele grupului, contagiunea grupului, etc.

Cercetarea participativă și practicile discursive

Cercetarea participativă pornește de la specificul studiilor persoanelor marginale, aparținând grupurilor minoritare, sau excluse privilegiind teme predilecte: dominația, opresiunea, înstrăinarea și autoritatea.

Postmodernismul ar trebui văzut ca o familie de teorii și perspective, care au în comun raportarea la condițiile lumii de astăzi, din multiple perspective, de rasă, sex și afilieri de grup. Sunt puse în evidență problematicile ierarhiei sociale și controlului indivizilor în sistemele ierarhice, sensurile multiple ale limbajului, importanța marginalilor și a alterității și prezența unor metanarațiuni luate ca atare, indiferent de condițiile sociale (Creswell, 2007). Cercetarea participativă își dorește să determine o schimbare în viața subiecților investigați, și ca atare cercetătorii dețin o agendă de lucru (Creswell, 2007). Ea constă într-un proces de empowerment pentru creșterea gradului de autodeterminare și autodezvoltare.

Participanții la cercetare devin co-cercetători și experți în problemele legate de propria lor viață (Cornwall, Jewkes, 1995). Cercetarea participatorie este utilizată în domeniul sănătății publice, mai ales în studiul persoanelor cu dizabilități, boli cronice, vârstnici, comunități gay, dar și comunități rurale sărace aparținând unor minorități, toate fiind grupuri și populații a căror voce este puțin sau deloc auzită în societate. Cercetătorul este implicat de multe ori, devenind el însuși o voce în arena publică în favoarea grupurilor vulnerabile. Propunându-și să “dea voce” în sensul de a face cunoscut și analizat punctul de vedere a persoanelor și grupurilor vulnerabile, cercetarea participativă va analiza în același timp o modificare a sistemului de valori și practici a persoanelor aparținând acestor grupuri.

Derivată din cercetarea participativă, o formă bazată pe implicarea cercetătorului în schimbarea socială este cercetarea acțiune.

Cercetarea² acțiune tradițională, a fost definită metodologic în volumul *Action Research and Minority Problems* (1946). Teoriile sale pornesc de la conceptul de analiză a câmpului de forțe, ce constituie un cadru constructiv a identificării unor factori și forțe ce influențează o situație socială (Sandu, 2009). Cercetarea acțiune este descrisă ca o cercetare comparativă asupra condițiilor și efectelor diferitelor forme de acțiune socială și a cercetărilor ce conduc spre acțiune socială. Metoda utilizează o spirală de pași, fiecare compus dintr-un circuit de tipul planificare, acțiune, identificare a faptelor sociale și a rezultatelor acțiunii (Lewin, 1946).

² O prima variantă a acestui text a apărut în volumul *Dimensiuni etice ale comunicării în post modernitate*, Editura Lumen, 2009.

Cercetarea acțiune este o anchetă interactivă care pune în acțiune simultan procesul rezolvării de probleme cu cel de analiză colaborativă a datelor în scopul înțelegerii funcționării și implementării schimbărilor la nivelul organizației sau comunității (Reason, Bradbury, 2006).

O taxonomie a cercetării acțiune, cu referire la studiile vizând comunitățile multiculturale, o propun cercetătorii Cassell, Buehring, Symon și Johnson (2006):

- *Cercetarea acțiune ca experiment social*: fiind cea utilizată originar de Kurt Lewin, fundamentându-se pe o epistemologie obiectivistă în cadrul monismului metodologic, și pornind de la o presuposiție ontologică realistă: realitatea socială există cu adevărat, și poate fi cercetată în mod obiectiv, rezultatele putând fi obținute prin aplicarea unei metodologii corecte, și descriind în mod exact realitatea socială (Cassell et al., 2006).
- *Cercetarea acțiune inductivă*: este de asemenea de origine pozitivistă, urmărind accesul în mod inductiv a cercetătorilor la contextul cultural în starea sa naturală. Grounded Theory este considerată modalitatea privilegiată de investigare calitativă a socialului, care presupune construcția categoriilor și ipotezelor cercetării printr-un proces de interpretare a datelor colectate, mai degrabă decât utilizarea cercetării sociale pentru validarea unor ipoteze cu caracter teoretic propuse apriori de cercetător și supuse validării (O'Connor, Netting, Thomas, (2008).
- *Cercetarea acțiune participativă*: pornește de la două presuposiții diferite. O primă presuposiție este cea

conform căreia, membrii comunității cercetate participă activ la întreaga cercetare din etapa de design a cercetării până în cea de diagnosticare și adoptarea unor strategii de acțiune, rolul cercetătorului fiind acela de facilitator (O'Connor, Netting, Thomas, 2008). O a doua perspectivă se adresează întregii comunități, analizându-se „nevoia de schimbare” apărută la nivelul comunității în proprii săi termeni. Cercetarea se bazează pe interviuri și focus grupuri, având menirea de a putea genera o planificare strategică ulterioară, și de a da feedback membrilor comunității cu privire la transformarea problemelor cu care aceștia se confruntă într-o agendă organizațională.

Cercetarea acțiunii - Intervenția

- *Intervenția - cercetare participatorie*: Vizează participarea indivizilor comunității la procesele politice, cum ar fi cel de democratizare. Modelul pleacă de la teoria critică asupra proceselor de democratizare a practicilor sociale. Habermas aduce în atenția epistemologilor, modificarea experiențelor senzorial-perceptive sub influența experienței culturale, justificând astfel critica epistemologiilor de tip pozitivist (O'Connor, Netting, Thomas, 2008).
- *Cercetarea acțiune deconstructivă*: caracterizată de presupuziția că limbajul- cu referire la orice tip de metanarațiune- nu poate reda realitatea (O'Connor, Netting, Thomas, 2008). Cercetarea acțiune deconstructivistă are postmodernismul ca paradigmă

constitutivă. O altă versiune de *cercetare acțiune de-constructivă* este, în viziunea lui O'Connor, construcționismul promovat de Gergen. Se aduce în discuție anihilarea unor semnificații prin „*acordul democratic*” asupra interpretării unui discurs (O'Connor, Netting, Thomas, 2008).

O altă taxonomie evidențiată în literatura de specialitate definește la rândul său următoarele tipuri majore ale cercetării acțiune:

- *Știința acțiunii* își propune studierea designului atitudinal a persoanelor aflate în dificultate. Argyris consideră că acțiunile umane sunt programate să atingă consecințele dorite fiind guvernate de o serie de variabile din mediu (Argyris, Putnam, Smith, 1985).
- *Cercetarea colaborativă*. Modelul pornește de la ideea că, toți participanții activi la cercetarea acțiune sunt de fapt pe deplin implicați în aceasta, în calitate de cocercetători (Heron, 1996).
- *Cercetarea acțiune participatorie*. Acest model implică toate părțile relevante în examinarea comună a acțiunilor curente văzute ca problematice în scopul de a le schimba sau îmbunătăți. Metoda se bazează pe o reflecție critică asupra contextului istoric, politic, cultural, economic în care acțiunea se produce (Wadsworth, 1998).
- *Ancheta dezvoltare-acțiune* – se bazează pe auto-transformarea acțiunilor la nivelul organizației într-o manieră mai activă și mai durabilă.

Interpretarea datelor calitative

Literatura³ de specialitate definește teoria fundamentată pe date (Grounded Theory) (Creswell, 2007; Goulding, 1999), ca fiind o abordare inductivă, ce pornește de la observații generale, și care pe parcursul procesului analitic creează categorii conceptuale care explică tema cercetată (Sarker, Lau, Sahay, 2001; Allan, 2003). Se insistă asupra rolului teoriei de a manageria datele în cadrul cercetării pentru a furniza moduri de conceptualizare a descrierilor și explicațiilor (Branc, 2008).

În opinia Simonei Branc (2008), una din metodele cele mai potrivite analizei datelor calitative este teorie centrată pe date Grounded Theory, aceasta presupunând un proces de generare sistematică a conceptelor și teoriilor pe baza datelor colectate. Simona Branc (2008) identifică următoarele etape ale unei cercetări bazate pe Grounded Theory:

- colectarea și analiza simultană a datelor;
- evidențierea temelor emergente din analiza timpurie a datelor;
- descoperirea principalelor procese sociale revelate de datele colectate;
- construcția inductivă a unor categorii abstracte care explică și sintetizează aceste procese;
- eșantionare în scopul îmbunătățirii categoriilor printr-un proces comparativ;

³ Acest capitol reunește modelele metodologice referitoare la interpretarea datelor calitative publicate anterior împreună cu Simona Ponea, atât în volumul *Grupul de socializare apreciativ*, Editura Lumen, 2011, cât și în extenso în articolul Sandu Antonio, Simona Ponea, Elena Unguru, (2010). *Metodologii calitative în analiza fenomenelor educaționale*, publicat în volumul Simpozionului Internațional Școala Europeană-Școală a viitorului, Editura Lumen, Iași, pp: 13-38.

- integrarea categoriilor într-un cadru teoretic care precizează cauzele, condițiile și consecințele proceselor studiate (Sandu, Ponea, Unguru, 2010; Sandu, Ponea, 2011).

Codarea datelor urmează două faze: codarea inițială și codarea selectivă/ focalizată (Denzin, Lincoln, 2000). *Codarea inițială* are ca scop cercetarea datelor în scopul descoperirii temelor sau categoriilor semnificative. Aceasta este urmată de o codare focalizată, ce presupune o categorizare a datelor mai apropiată de teorie. Sharan consideră categoriile drept elemente conceptuale care acoperă mai multe exemple individuale sau unități de date, marea provocare a analizei calitative fiind aceea de a găsi exact acele regularități și paternuri care derivă din datele cercetării de tip Grounded Theory (Sandu, Ponea, Vlasă, 2010).

Procesul de codare a datelor obținute, începe cu citirea transcrierii interviului/ focus grupului etc., însoțit de note pe marginea transcrierii. Acest proces de notare a ceea ce apare ca potențial relevant, care vă poate răspunde întrebărilor cercetării, poartă numele de codare.

Primă codare se numește *codare deschisă* – *open coding*. O a doua etapă în cadrul procesului de analize de date este *codarea axială*, propusă de Corbin și Strauss (2008). *Codarea analitică* reprezintă o reflectare asupra sensului celor spuse de interlocutori. Pe parcursul acestei etape se stabilesc o serie de itemi de referință care se compară cu cei din analiza transcrierii (codare deschisă). Listele care rezultă în urma acestui proces trebuie reunite într-una singură, care constituie lista primară a sistemului de clasificare și de analiză a regularităților și paternurilor.

Procesul trebuie să se încheie într-un număr finit de pași prin identificarea unor categorii de maximă generalizare. În versiunea obiectivă a „Grounded Theory”, înțelesul e ceva ce trebuie „descoperit” din cadrul datelor.

Interpretări calitative a datelor și studiul tendințelor

În cadrul așa numitelor studii asupra tendinței, consideră Stănciugelu (2011), se face o comparație a mesajelor pe care același emitent le-a transmis în diferite momente. O temă predilectă pentru un studiu de tendință, o formează modificările de program politic din evoluția unui partid de-a lungul anilor. Analiza tendinței pornește de la analiza frecvențelor, urmărind să pună în evidență în cadrul comunicării orientarea (atitudinea) pozitivă, neutră sau negativă a emițătorului față de o persoană, o idee, un fapt social, un eveniment. Se începe prin identificarea temelor, fiecare temă fiind clasificată după poziția pozitivă, neutră sau negativă exprimată. Din conținutul total sunt reperate unitățile conținutului în legătură cu tema selectată și se trece la clasificarea lor după cum atitudinea este neutră, pozitivă sau negativă (Stănciugelu, 2011).

Bibliografie

*** (2009). *Mosby's Medical Dictionary*, 8th Edition, Elsevier Health Sciences

Abraham, P., Szabo, A., (2006). *Sistemul de probațiune*, suport de curs, Universitatea București.

Alexy, R., (2000) On the Thesis of a Necessary Connection between Law and Morality: Bulygin's Critique, in *Ratio Juris*, Vol. 13, No. 2, pp. 138-147.

Allan, G., (2003). A critique of using grounded theory as a research method, *Electronic Journal of Business Research Methods*, vol. 2, no. 1, pp: 1-10.

Argyris, C., Putnam, R., Smith, D., (1985). *Action Science: Concepts, methods and skills for research and intervention*, Jossey-Bass, San Francisco.

Aristotel, (1998). *Etica nicomahică*, Editura științifică și Enciclopedică, București.

Ashwoorth, A., (1989). Criminal Justice and Deserved Sentences, *Criminal Law Review*, vol. 36, pp: 340-355.

Astărăstoae, V., Loue, S., Ioan B. G., (2009). *Etica Cercetării pe Subiecți Umani*, Iași: Editura Gr. T. Popa.

Baba, C., (2003). Evoluția Politicilor Publice În Cadrul Politologiei, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, IX,

2003, pp. 35-40

Baban, A., (2010). *Metodologia cercetării calitative*, Suport de curs în cadrul Programului de Studii Postdoctorale în Etica Politicilor de Sănătate, UMF Iași.

Bădescu, I., (2005). *Dicționar de sociologie rurală*, Editura Mica Valahie, București.

Balahur, D., (2004). *Probațiune și reintegrare comunitară. Impactul măsurilor și sancțiunilor alternative asupra tratamentului copiilor și tinerilor delicvenți în sistemul justiției penale*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Balahur, D., (2008). *Pedeapsă și control social în modernitatea târzie. Pluralismul socio-juridic și justiția alternativă*, în Schiaucu, V., Canton, R., (coord.) *Manual de probațiune*, Editura Eurostandard, București.

Balahur, D., Balahur, P., (2005). *The Discontents of the European Modern Law: Restorative justice in a Pluralist Europe*, Paper presented at the First International Conference of Sociology of Law (Oñate, Spain)

Bălan, S., (2010). Concepția lui M. Foucault asupra relațiilor de putere, *Cogito*, vol 2, Issues 2

Bîlbă, C., (2011). Foucault și critica teoriei liberare a suveranității, *Hermeneia*, vol.2, pp.108-118

Boudon R., (1997). *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, Bucuresti

Branc, S., (2008). *Generații în Schimbare. Modele de Educație Familială în Banatul Secolului XX*, Editura Lumen, Iași.

Bulgaru, M., (2003). Obiectul și problematica sociologiei, în Bulgaru M. (coord.) (2003). *Sociologie*. Vol. I, Editura USM.

Burlacu, L., (2010). *Evaluarea supervizării în ONG-urile din județul Iași*, comunicare prezentată în cadrul Masterului

de Supervizare și Planificare Socială, Facultatea de Filosofie și Științe Social Politice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași.

Buse, K., Mays, N., (2012). *Making Health Policy (Understanding Public Health)*, Open University Press, McGraw-Hill, UK

Cameron, A., (1998). Dooyeweerd on Law and Morality: Legal Ethics a Test Case, *Victoria University Law Review* (1998)

Campbell, D., Coldicott, T., Kinsella, K., (1994). *Systemic Work with Organizations. A New model for managers and Change Agents*, Karnak Books, London

Cassell, C., Buehring A., Symon G., Johnson, P., (2006). Qualitative methods in Management Research: An Introduction to the Themed Issue, *Management Decision*, 44 (2), pp: 161-166.

Celmare, Șt., (2006). *Studii de filosofie*, Editura Junimea, Iași.

Chelcea, S., (2001). *Metodologia cercetării sociologice: cantitative și calitative*, Editura Economică, București.

Chelcea, S., (2004). *Inițiere în cercetarea sociologică*, București: Editura Comunicare.ro.

Chelcea, S., (2007). *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative si calitative*, ediția a treia, Editura Economică, București.

Chipea F., (2006). *Obiectul de studiu al sociologiei*, *Analele Universității din Oradea - Fascicula Sociologie-Filosofie, Asistență Socială*, pp. 1-9

Chomsky, N., (1986). *Convergence*, Praeger Publishers, New York, USA.

Ciucă, V., (1998). *Sociologie juridică generală*, Editura Sanvialy.

Cojocaru, D., (2003). Focus grupul-tehnica de cercetare a socialului, *Revista de Cercetare și Intervenție Socială*, Vol. 1.

Cojocaru, D., Sandu, A., Oprea, L., (2013). Încrederea în relația medic-pacient, pp 95-123, în Oprea. L., Gavrilovici, C., Vicol, M., C., Astărăstoe, V., (coord.), (2013) *Relația medic-pacient*, Editura Polirom, Iași, editură recunoscută CNCS categoria A, pg: 231, ISBN: 978-973-46-3493-4.

Cojocaru, Șt., (2005). *Metode apreciative în asistența socială. Ancheta apreciativă, supervizarea, managementul de caz*, Editura Polirom, Iași.

Cojocaru, St., (2010). *Evaluarea programelor de asistență socială*, Editura Polirom, Iași.

Corbin, J., Strauss, A., (2008). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing Grounded Theory*, third edition, London, UK: Sage Publications Inc.

Cornwall, A., Jewkes, J., (1995). What is participatory research, *Social Science and Medicine* 41 (12), pp: 1667-1676.

Creswell, J., W., (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions* (second edition). Sage Publication, Inc., CA.

Cretu, G. (2004). *Discursul lui Foucault*, Editura Cronica, Iasi.

Cudd, A., (2008) Contractarianism, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition) Edward N. Zalta (ed.), available online at: <http://plato.Stanford.edu/archives/hall 2008/entries/contractarianism/>.

Daly, K., (2000). Revisiting the Relationship between Retributive and Restorative Justice, in Strang, H., și Braithwaite,

J., (2000) *Restorative Justice: From Philosophy to Practice*, Aldershot: Dartmouth.

Damian, S., Luca, C., Hefco, A., (2010). *Proiecte și practici europene în justiția restaurativă*, working paper.

Dâncu, 2010). Dâncu, V. (2010). Sociologie, Suport de curs pentru disciplina Sociologie, Învățământ la distanță UBB, universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Psihologie și Științele Educației, Secția Psihologie

Dasgupta, P., (2000). *Valuation and Evaluation: Measuring the Quality of Life and Evaluating Policy*, Resources for the Future, Washington D.C., USA

Daval, R., Doron, R., Delamotte, Y., Bourricaud, F., (1967). *Traite de psychologie sociale*, Paris: Presses Universitaires de France.

De Wulf, K., Odekerken-Schröder, G., and Iacobucci, D., (2001). Investments in Consumer Relationships: A Cross-Country and Cross-Industry Exploration, *Journal of Marketing*, 65 (4), pp: 33-50.

Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (2000). *Handbook of Qualitative Research*, second edition, Thousand Oaks, California: Sage Publication Inc.

Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (2003). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, Thousand Oaks, California: Sage Publication Inc.

Dima, T., (1994). *Explicație și înțelegere*, Editura Graphix, Iași.

Doney, P.M., & Cannon, J.P. (1997). An Examination of the nature of trust in buyer-seller relationships. *Journal of Marketing*, 61, 2, pp: 35-51.

Dorofte, T. (2001). Determinanți socioculturali ai personalității, în Carcea, M. (coord) (2001) *Introducere în pedagogie*

gie. *Manual pentru educație tehnică și profesională*, Editura Gh. Asachi, Iași

Dorofte, T., (1997). *Dimensiuni socio-psihologice ale personalității*, Editura Pro Humanitate, București.

Druguș, L. (2011). The Triadic “Politics-Economics-Ethics” Continuum – the Theoretical, Postmodern, Transdisciplinary, Integrative and Holistic Background of Management, *Economy, ransdisciplinarity Cognition*, Vol XV, Issues, 2/2011, pp.3-9.

Durkheim, E., (2005). *Sinuciderea*, Editura Antet, București.

Durkheim, E., (2008). *Diviziunea muncii sociale*, Editura Antet.

Durnescu, I. (2007). Asistentul social-un profil ocupațional, (Social worker: an occupational profile), *Revista de Asistență Socială*, nr. 3/2007, pp. 13-24.

Durnescu, I., (2006) *Asistența socială în penitenciar*, Editura Polirom, Iași.

Dworkin, G., (1988) *Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge University Press, New York.

Dye, T., (1995). *Understanding Public Policy*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Engel, G. L. (1978). The Biopsychosocial Model And The Education Of Health Professionals. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 310, pp: 169–181.

Engels, F., (1848). *The Condition of the Working Class in England*, Oxford University Press.

Flonta, M., (1995). *Cognitio. O introducere critică în problema cunoașterii*. București: All

Gal, D. (2008). *Suport de curs pentru disciplina Grupurile în asistența socială*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj Napoca

Gergen, K., (2005). *Social Construction in Context*, Sage Publications, Londra, Marea Britanie

Giddens, A. (2001). *Sociologie*, Editura Bic All, București

Goffman, E., (2004). *Aziluri. Eseuri despre situatia sociala a pacientilor psihiatrici a altor categorii de persoane institutionalizate*, Traducere de Anacaona Mindrila, Editura Polirom, Iasi.

Goulding, C., (1999). *Grounded Theory: some reflections on paradigm, procedures and misconceptions*, Working Paper Series, Wolverhampton Business School, Management Research Centre.

Green, S., (2002). Design of Randomized Trial, *Epidemiologic Reviews*, vol. 24, no. 1, pp: 4-11.

Groza, D., (2006). *Drepturile victimei. Recuperarea din uitare*, Editura Lumen, Iași.

Habermas, J., (1987). *Theory of Communicative Action*, Volume 2, Boston: Beacon Press.

Habermas, J., (2000). *Conștiință morală și acțiune comunicativă*, Editura All Educațional, București.

Hartog, D., D., Dur, A., H., M., Tuinebreijer, W., E., Kreis, R., W., (2009). Quality Of Life After Suture Repair For Incisional Hernia: Long-Term Postoperative And Etrospective Preoperative Evaluations, *Calitatea Vieții*, XX, nr. 3-4, 2009, p: 243-248.

Hatos, A., (2002). *Sport si societate. Introducere in sociologia sportului*, Editura Universitatii Oradea, Oradea.

Hatos, A., (2008). Yesterday's Activists, Today's Activists? Organizational Career and Community Involvement in Present Day Oradea, *Analele Universității din Oradea, Științe Economice*, tom XVII, vol 2, pp: 153-158.

Heron, J., (1996). *Cooperative Inquiry: research into the Human Condition*, Sage Publications, London.

Herseni, T., (1982). *Sociologie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Houghton, J. T., Ding, Y., Griggs, D. J. , Noguier, N., van der Linden, P. J., Xiaosu, D., Maskell, K., Johnson, C. A. (2001). *Climate change 2001: The scientific basis. Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press, Cambridge. 2001. 881 pp. ISBN 0521 01495 6.

Hudson, B. A., (1996). *Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory*, Open University Press, Buckingham.

Hurubean, A., (2007). *Metodologia analizei politice*, suport de Curs, anul II, semestrul I, Universitatea "Petre Andrei" din Iași, Facultatea de Științe Politice.

Husband, C., (2010). Recognising diversity and developing skills: the proper role of transcultural communication, *European Journal of Social Work*, vol. 3 (3), pp: 225-234.

Ignătescu, C. (2013). *Abuzul de drept*, Editura Lumen, Iași

Iluț, P., (1997). *Abordarea calitativă a socioumanului*, Editura Polirom, Iași.

Ionescu, I. (1993). *Introducere în sociologie*, Editura Universității "Al. I. Cuza", Iași.

James, D., (2005). *Understanding victims and restorative justice*, Open University Press.

Karner-Huțuleac, A., (2013). Aspecte etice ale cercetării calității vieții pacienților cronici, *Revista Română de Bioetică*, Vol. 11, Nr. 1, Ianuarie - Martie 2013,

Kitagawa, E., M., Hauser, P., M., (1973). *Differential Mortality in the United States: A Study in Socioeconomic Epidemiology*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Korsgard, C., M., (1996) *The Sources of Normativity*, New-York Cambridge University Press.

Kraft, Michael E., Furlong, Scott R., (2013). *Public Policy, Politics, Analyses and Alternatives*, Sage Publications, Los Angeles, USA

Krueger R., Casey M., (2005). *Metoda focus grup. Ghid practic pentru cercetarea aplicată*, trad. C. Popa, Editura Polirom, Iași.

Kuhn, T., (1997). *Structura revoluțiilor științifice*, Editura Humanitas, București.

Lauer, R., Lauer, J., (2010). *Social Problems and the Quality of Life*, McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages; 12 edition

Leif, W., (2008). Property Rights and the Resource Curse. *Philosophy and Public Affairs*, 36 (1), pp: 2–32. forthcoming in *Philosophy and Public Affairs*.

Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality*, McGrawHill, New York

Lewin, K., (1946). Action Research and Minority Problems, *Journal of Social Issues*, vol. 2 (4), November, pp: 34–46.

Linton, R., (1968). *Fundamentul cultural al personalității*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Lombroso, C., (1895). Criminal Anthropology Applied to Pedagogy, *The Monist*, Vol. VI, No. 1, October 1895.

Lupu, I., Zanc, I., (2004). *Sociologia sănătății. De la teorie la practică*, Editura Tiparg, Pitești.

Mainous GA, Kerse N, Brock CD, Hughes K, Pruitt C. (2003). Doctor developing patient trust: Perspectives from the United States and New Zealand, *New Zealand Family Physician*, 30(5), pp: 336-341.

Manea, T., Gavrilovici, C., Sandu, A., Oprea, L., Vicol, M., C., Astărăstoe, V., (2013). Teorii etice aplicate relației medic pacient, pp: 17-53, în Oprea. L., Gavrilovici, C., Vicol, M., C., Astărăstoe, V., (coord.), (2013) *Relația medic-pacient*, Editura Polirom, Iași, editură recunoscută CNCS categoria A, pg: 231, ISBN: 978-973-46-3493-4.

Marmot, M. G., Stansfeld, S., Patel, C., North, F., White, I., Brunner, E., Feeney, A., Marmot, M.G., Davey Smith, G., (1991). Health inequalities among British civil servants: the Whitehall II study, *The Lancet*, Volume 337, Issue 8754, June.

Martin, D., (2008). *Măsurile alternative privațiunii de libertate în legislația penală a Republicii Moldova*, Teză de doctorat, Universitatea din Chișinău, Republica Moldova.

Mayer, R., C., Davis, J., H., Schoorman, F., D., (1995). An integrative model of organizational trust. *Acad Manage Rev.* 20(3), pp: 709-734.

Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie, *American Sociological Review*, 3 (5), 672-682.

Messure, S., (2009). *Auguste Comte* în vol.Ferreol, Gilles (coordinator 2009), *Istoria gândirii sociologice*. Marii clasici, Editura Institutului European, Iași.

Miftode, V., (2003a). *Tratat de metodologie sociologică. Tehnici de investigație de teren. Elaborarea proiectelor de intervenție*, Iași: Editura Lumen.

Miftode, V., (2003b). *Tratat de asistență socială. Funda-*

mente teoretice si metodologice, volumul I, Editura Fundatiei Axis, Iași.

Miftode, V., (2010). *Tratat de Asistență Socială. Protecția populațiilor specifice și automarginalizate*, Editura Lumen, Iași.

Miftode, V., (coord), (2002). *Populații vulnerabile și fenomene de automarginalizare*, Editura Lumen, Iași.

Miftode, V., Nacu, D., Cojocaru, S., Sandu, A., (2004). *Dezvoltarea comunităților etno-culturale. Integrarea europeană și interculturalitate*, Editura Lumen, Iași.

Mitrofan N, Zdrenghia V., Butoi T., (1994). *Psihologie judiciară*, București, Casa de Editură și Presă Șansa

Momoc, A., (2009) *Politologie generală*, Editura Universității din București, București.

Moorman, C., Zaltman, G., & Deshpande, R., (1992). Relationship Between Providers and Users of Market Research: The Dynamics of Trust Within and Between Organizations, *Journal of Marketing Research*, Vol XXIX, pp: 314-328.

Morgan, R., M., and Hunt, S., D., (1994). The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing. *Journal of Marketing* 58 (July), pp: 20–38.

Neculau A., (2007). *Dinamica grupului și a echipei*, Editura Polirom, Iași.

Nicolescu, B., (1999). *Transdisciplinaritatea. Manifest*, Editura Polirom, Iași.

Nicolescu, B., (2007). *Transdisciplinaritatea. Manifest*, Editura Junimea, Iași.

Noddings, N., (1984). *Caring – A Feminine Approach to Ethics & Moral Education*, Berkeley, University of California Press.

Noddings, N., (1993). *Educating for Intelligent Belief or Unbelief. The John Dewey Lecture*, New York> Teachers College Press.

North, D., C., (1981). *Structure and Change in Economic History*, New York: Norton Company.

North, D., C., (2003). *Instituții, schimbare instituțională și performanță economică*, Chișinău: Știința.

Nye, J., (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs

O'Connor, M., K., Netting, F., E., Thomas, M., L., (2008). Grounded Theory: Managing the Challenge for Those Facing Institutional Review Board Oversight, in *Qualitative Inquiry*, Sage Publications, London.

Ogien, A. (2002) – *Sociologia Devianței*, Editura Polirom, Iași

O'Neill, O., (2001). *Autonomy and Trust in Bioethics*, Cambridge University Press.

Onicov, V. (2003a). Instituțiile sociale: rolul și locul lor în organizarea societății în Bulgaru, M., (2003) *Obiectul și problematica sociologiei*, în Bulgaru M. (coord.) (2003), Sociologie. Vol. I, Editura USM.

Onicov, V. (2003b). Structura socială în Bulgaru, M., (2003) *Obiectul și problematica sociologiei*, în Bulgaru M. (coord.) (2003), Sociologie. Vol. I, Editura USM.

Parsons, T., (2007). *American Society: Toward a Theory of Societal Community* Edited by Giuseppe Sciortino. Paradigm ISBN 978-1-59451-227-8.

Pierson, J., (2009). *Tackling Social Exclusion*, Taylor & Francis, USA.

Pinto R., Grawitz, M., (1964). *Methodes des sciences sociales*, 2 tomes, Dalloz, Paris.

Ponea S., Sandu, A. (2011). *Grupul de socializare apreciativ*, Editura Lumen

Ponea, S., (2009). *O lume diferită, o lume la fel. Integrarea socială a persoanelor cu dizabilități locomotorii*, Editura Lumen, Iași.

Pop, C., (2010). Starea de sănătate a populației din România în context european. O abordare din perspectiva calității vieții, *Calitatea Vieții*, XXI, nr. 3–4, 2010, pp: 274–305.

Precupețu, I., (2008). Evaluări ale protecției sociale și îngrijirii sănătății, în Mărginean, I., Precupețu, I. (coord.), *Calitatea vieții și dezvoltarea durabilă. Politici de întărire a coeziunii sociale*, București, Editura Expert – CIDE, 2008, pp: 137–146.

Preoteasa, A., M., (2009). *Cercetarea politicilor sociale. Aspecte metodologice*, Editura Lumen, Iași.

Rădulescu, S., (1998). *Sociologia devianței : teorii, paradigme, arii de cercetare*, București, Editura Victor.

Rădulescu, S., (1999). *Devianță, criminalitate și patologie socială*, București Lumina Lex;

Rawls, J., (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.

Rawls, J., (2003). *Justice as Fairness. A Restatement*. second edition. Harvard University Press.

Ray, P. H., (2011) The Rise of Integral Culture, *Noetic Sciences Review*, Vol. 10, No. 28, pp: 129-135.

Reason, P., Bradbury, H., (2006). *Handbook of Action Research*, London: Sage Publications.

Rebedeu I., Zamfir C., (1982). *Modul de viață și calitatea vieții*, Editura Politică, București.

Sandu, A., (2002). *Asistență și intervenție socială*, Editura Lumen, Iași.

Sandu, A., (2004). *Analiza instituțională prin cercetare acțiune. Comunitatea Italiană din România*, Editura Lumen, Iași

Sandu, A., (2009). *Dimensiuni etice ale comunicării în post modernitate*, Editura Lumen, Iași.

Sandu, A., (2012a). *Filosofia Social Constructionistă*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Sandu, A., (2012b). *Social constructionist epistemology. A transmodern overview*, Editura Lap Lambert, Germania.

Sandu, A., (2012c). *etică și deontologie profesională*, Editura Lumen, Iași.

Sandu, A., (2012d). *O înțelegere construcționistă a teoriilor contractului social*, Jurnalul de Studii Juridice, Supl 3. 2012, pp. 315-346

Sandu, A., (2012e). *Metode de cercetare în știința comunicării*, Editura Lumen, Iași.

Sandu, A., (2013a). *Social Work Practice: Research Techniques and Intervention Models. From Problem Solving to Appreciative Inquiry*, Editura LAP Lambert Academic Publishing, Germania.

Sandu, A., (2013b). *Asistența socială aplicată. Tehnici de cercetare și modele de intervenție*, Editura Lumen, Iași.

Sandu, A., (2013c). *Habermas on the Theory of Democracy*, *Anuarul Universității Petre Andrei din Iași, Fascicula: Drept, Științe Economice, Științe Politice*, 2013, Decembrie Sandu, A., Caras, A., (2013). *Deconstruction of Charity. Postmodern ethical approaches*, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 12, issue 36 (Winter 2013): 72-99, ISSN: 1583-0039

Sandu, A., Ciuchi, O.M., (2010)., *Affirmative dimensions of applied ethics. Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 30, 53-62.

Sandu, A., Cojocaru, D., Oprea, L., (2013). Autonomia pacientului în contextul îngrijirilor medicale, pp: 125-165, în Oprea. L., Gavrilovici, C., Vicol, M., C., Astărăstoae, V., (coord.), (2013). *Relația medic-pacient*, Editura Polirom, Iași, editură recunoscută CNCS categoria A, pg: 231, ISBN: 978-973-46-3493-4.

Sandu, A., Ponea S., (2011). *Grupul de Socializare apreciativ. Un model de creativitate colaborativă*, Editura Lumen, Iași.

Sandu, A., Ponea S., Vlasă B., (2010) Grilă de analiză calitativă a datelor cercetării „Analiza oportunității introducerii ocupației de Supervisor în serviciile sociale în COR și elemente de analiză ocupațională”, Master Supervizare și Planificare Socială, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

Sandu, A., Ponea, S., Unguru, E., (2010). *Metodologii calitative în analiza fenomenelor educaționale*, publicat în volumul Simpozionului Internațional Școala Europeană-Școală a viitorului, Editura Lumen, Iași, pp: 13-38.

Sandu, S., Damian, S., (2012). Applying Appreciative Inquiry Principles in the Restorative Justice Field, *Postmodern Openings*, 2012, Volume 3, Issue 2, June, pp: 37-52 .

Sarker, S., Lau F., Sahay S., (2001). Using an adapted grounded theory approach for inductive theory building about virtual team development, *Association for Computing Machinery SIGMIS Database*, vol. 32 (1), pp: 38-56.

Săvulescu, J., (2006). Genetic Interventions and the Ethics of Enhancement of Human Beings, in B. Steinbock (Ed.) *The Oxford Handbook of Bioethics*, Oxford University Press, Oxford, 2006: 516-535.

Săvulescu, J., (2001). “Procreative benefice: Why we should select the best children”, *Bioethics*, vol. 15, no. 5-6, 2001: 413-426.

Schifirneț, C., (2002). *Sociologie*, Editura comunicare.ro, București

Schifirneț, C., (2012). *Sociologie*, Curs, SNSPA

Searl (1999) Searl, J., (1999) Platonism Versus Constructivism, Mathematics Support Newsletter, Issue 9, Autumn 1999, pp: 5-6.

Silvers, A., Stein, A., M., (2006). Disability and the Social Contract, *The University of Chicago Law Review*, 74, pp: 1615 – 1640.

Sinescu, I., Manu, M.,A., Hârza M., Șerbănescu B., Ștefan B., Cerempei V., Baston C., Tacu, D., Kerezsy, E., Bucșa, C., Constantinescu, I., Domnișor, L., Burchiu, E., Manu, R., Palea, O., (2008). Studiul Calității Vieții Folosind “Sf-36 Health Survey Test” La Pacienți Transplantați, Pacienți Hemodializați, Pacienți Anefrici După Neoplasme Renale Și Pacienți Uremici Cu Urolitiază Malignă, *Revista Română de Urologie*, vol 12 (3) pp: 5-11.

Stănciugelu, I., (2011). *Analiza mass-media de la metodologie la practica relațiilor publice*, suport de curs, Facultatea de Comunicare si Relatii Publice, Scoala Nationala de Studii Politice si Administrative, București.

Stănciulescu, Elisabeta, (1997), *Sociologia educației familiale*, Vol. 1. Editura Polirom, Iași.

Stănciulescu, Elisabeta, (1998), *Sociologia educației familiale*, Vol. 2. Editura Polirom, Iași.

Ștefăroi, P., (2009). *Teoria fericirii în asistența socială. De la managementul îngrijirii la managementul fericirii*, Editura Lumen, Iași.

Suki Mohd, N., Suki Mohd, N., (2011). *Patient Satisfaction, Trust, Commitment and Loyalty toward Doctors*, Singapo-

re, IACSIT Press.

Sztompka, P., (1999). *Trust: A Sociological Theory*, Cambridge University Press.

Tomiță, M., (2008). *Delincvența juvenilă. Sisteme alternative de executare a pedepsei*, Teză de doctorat. Universitatea din București.

Toroipan, R., Oancea, G., (2002). Justiția restaurativă. Metode de reinserție pentru tinerii delincvenți în România. în *Jurnalul practicilor pozitive comunitare*.

Torres, E., Vasquez-Parraga, A., Z., Barra, C., (2009). The path of Patient loyalty and the role of doctor reputation, *Health Mark Q*, 26 (3) iulie-septembrie, pp: 183-197.

Trașă, L., (2010). *Metode si tehnici de cercetare in psihologie, sinteză de curs*, Universitatea Spiru Haret, București.

Turliuc, M.- N., (2007). *Psihosociologia comportamentului deviant*, Editura Institutul European, Iași,

Vander Zanden, J., W., (1998/1990). *The Social Experience. An Introduction to Sociology* (second edition), New York, McGraw-Hill Publishing Company.

Vlasă, B., (2011). *Ședința de supervizare – o perspectivă apreciativă*, Lucrare de disertație, Universitatea “Al. I. Cuza” Iași.

Vlăsceanu, L., (2008). *Introducere în metodologia cercetării sociologice*, Universitatea București.

Voicu, B., (2005). *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunistului Românesc. Volumul II: Resursele*, Editura Expert Projects, Iași.

Von Hirsh A., (1976). *Doing Justice: The Choice of Punishment*; Hill and Wang, New-York.

Ware, J., J., R., (2004). Quality Metric Incorporated and Tufts University Medical School in Mark E. Maruish Editor

The USE of Psychological Testing for Treatment Planning and QoL comes Assessment third Edition, volumul 3, pp: 693-718, Lawrence Erlbaum Associates.

Weber, M., (1992). *Politica, o vocație și o profesie*, Editura Anima, București.

Weber, M., (2004). *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București.

Zajonc, A., (2006). *Noua fizică și cosmologie. Dialoguri cu Dalai Lama*, Editura Tehnică, București.

Zamfir C., Vlăsceanu L., (1998). *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București.

Zamfir, C., (coord.) (1999). *Politici sociale în România*, Editura Expert, București.

Zastrow, C., (1987). *Introduction to Social Welfare*, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company

Zorondo-Rodríguez, F., Gómez-Baggethun, E., G., Demps, K., Ariza-Montobbio, P., García, C., Reyes-García, V., (2012). What Defines Quality of Life? The Gap Between Public Policies and Locally Defined Indicators Among Residents of Kodagu, Karnataka (India), *Social Indicators Research*.

Surse online

Anderson, R., (2004). Health and health care, in Fahey, T., Maître, B., Whelan, Ch., Anderson, R., Domanski, H., Ostrowska, A., Olagnero, M. and Saraceno, C., Quality of life in Europe. First European Quality of Life Survey 2003, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2004, pp: 55–62 [Electronic version].

Disponibil online la <http://www.eurofound.europa.eu/pubsdocs/2003/107/en/1/ef03107en.pdf>

Anderson, R., Mikulić, B., Vermeylen, G., Lyly-Yrjanainen, M., Zigarette, V., (2009). *Second European Quality of Life Survey: Overview, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission*, 2009 [Electronic version]. Disponibil online la <http://www.eurofound.europa.eu/pubsdocs/2009/02/en/2/EF0902EN.pdf>

Drefcinski, S., (1998). Why Socrates Rejects Glaucon's version of the Social Contract, University of Wisconsin Platteville, available online at: <http://nowwww./<uwplatt/-drefcins/233platosocialcontract.html>.

Dumitrescu, A. (2010). *Sportul de masă mijloc de socializare a studenților. Studiu de caz*, Centrul Universitar ClujNapoca, http://web.ubbcluj.ro/ro/pracad/rezumat/2010/sociologie/dumitrescu_rusu_alina_cristina_ro.pdf

Friend, C., (2004). Social Contract Theory, in Fieser James & Dowden Bradley (ed.) (2004) Internet Encyclopedia of Philosophy, disponibil online la: <http://www.iep.utm.edu/> .

Hatos, A., (2011). *Analiza nevoilor*, online la: <https://sites.google.com/site/adrianhatos/marketing-docs>

Le Biez, V., (2013). L'Europe doit rompre avec l'universalisme et le progressisme, <http://www.slate.fr/tribune/81485/europe-rupture-universalisme-progressisme>

Pop E. (2013). *Sociologie Juridică. Note de curs*, Universitatea Dimitrie Cantemir, București online la adresa http://file.ucdc.ro/cursuri/8_2_dt2429_Sociologie_juridica_Pop_Emil.pdf .

Săvulescu, J., (2007). Supermouse and Superman: The Dawn of Biological Liberation, *Practical Ethics*, 2007, available

ble online at: <http://blog.practicaethics.ox.ac.uk/2007/11/supermouse-and-superman-the-dawn-of-biological-liberation/>

Wadsworth, Y., (1998). *What is Participatory Action Research?*, *Action Research and Action Learning for Community and Organizational change*, online la: <http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/ari/p-ywadsworth98.html>

Young, R., D., (2008). *Quality of Life Indicator Systems–Definitions, Methodologies, Uses, and Public Policy Decision Making*, <http://www.ipspr.sc.edu/publication/Quality%20of%20Life.pdf>